

Digitaliseret af | Digitised by

**DET KGL.
BIBLIOTEK**

Royal Danish Library

Forfatter(e) | Author(s):

af Harald Høffding.

Titel | Title:

Filosofiske Problemer

Udgivet år og sted | Publication time and place:

Kjøbenhavn : trykt i Universitetsbogtrykkeriet,
1902

Fysiske størrelse | Physical extent:

90 s.

DK

Værket kan være ophavsretligt beskyttet, og så må du kun bruge PDF-filen til personlig brug. Hvis ophavsmanden er død for mere end 70 år siden, er værket fri af ophavsret (public domain), og så kan du bruge værket frit. Hvis der er flere ophavsmænd, gælder den længstlevendes dødsår. Husk altid at kreditere ophavsmanden.

UK

The work may be copyrighted in which case the PDF file may only be used for personal use. If the author died more than 70 years ago, the work becomes public domain and can then be freely used. If there are several authors, the year of death of the longest living person applies. Always remember to credit the author

INDBYDELSESSKRIFT
TIL
KJØBENHAVNS UNIVERSITETS
AARSFEST

TIL ERINDRING OM
KIRKENS REFORMATION

NOVEMBER 1902

HARALD HØFFDING:
FILOSOFISKE PROBLEMER

KJØBENHAVN
TRYKT I UNIVERSITETSBOGTRYKKERIET (J. H. SCHULTZ)

1902

INDBYDELSESSKRIFT
TIL
KJØBENHAVNS UNIVERSITETS
AARSFEST

TIL ERINDRING OM
KIRKENS REFORMATION

NOVEMBER 1902

HARALD HØFFDING:
FILOSOFISKE PROBLEMER

1903. Nr. 737

KJØBENHAVN
TRYKT I UNIVERSITETSBOGTRYKKERIET (J. H. SCHULTZ)

1902

14-81-40

FILOSOFISKE PROBLEMER

AF

HARALD HØFFDING

KJØBENHAVN

TRYKT I UNIVERSITETSBOGTRYKKERIET (J. H. SCHULTZ)

1902

Det første Udkast til denne Afhandling laa til Grund for en Række Forelæsninger, jeg i Februar Maaned d. A. holdt ved Upsala Universitet efter Indbydelse fra dettes humanistiske Sektion. Efterat jeg nu har taget de Emner, jeg behandlede i disse Forelæsninger, op til fornyet Drøftelse, vender min Tanke sig med hjertelig Hilsen og Tak til den minderige Højskole ved Fyrisaa, som for en Tid vilde regne mig blandt sine Lærere, -- og til de ældre og yngre Venner, jeg der vandt.

16. August 1902.

HARALD HØFFDING.

INDHOLD

	Side
INDLEDNING.....	1
I. BEVIDSTHEDSPROBLEMET.....	6
1. Personlighedsbegrebet og den analytiske Psykologi.....	6
2. Diskontinuiteter paa det psykiske Omraade.....	12
3. Psykologi og Fysiologi.....	22
4. Villie og Energi.....	25
II. ERKENDELSESPROBLEMET.....	28
1. Erkendelsens Arter.....	28
2. Erkendelsens Principer.....	31
3. Kvalitet og Kvantitet.....	39
4. Elementært og idealt Aarsagsbegreb.....	43
5. Subjekt og Objekt.....	48
III. TILVÆRELSESPROBLEMET.....	53
1. Problem og Metode.....	53
2. Metafysik som Kunst.....	57
3. Første Urfænomen (Enhed eller Mangfoldighed).....	59
4. Andet Urfænomen (Aand eller Materie).....	62
5. Tredie Urfænomen (Bestaaen eller Udvikling).....	65
IV. VURDERINGSPROBLEMET.....	70
1. Indledning.....	70
A. <i>Det etiske Problem.</i>	
a. Det etiske Arbejde.	
2. Kontinuitetsprincippet i Etiken.....	72
b. Den etiske Vurderings Rationalitet.	
3. Grundværdiernes Kamp.....	75
4. De individuelle Betingelsers Forskellighed.....	77
B. <i>Det religiøse Problem.</i>	
5. Kontinuitetsprincippet i Religionsfilosofien.....	78
6. Religionens psykologiske Sted.....	80
7. Historiske Former for Religion.....	82

Noter S. 85.

Indledning.

Filosofiske Ideer kunne, som Filosofiens Historie viser, have en dobbelt Betydning. De kunne være Forsøg paa Opstilling, Behandling eller Løsning af visse Problemer, og de kunne staa som Symptomer paa visse Tendenser i det menneskelige Aandsliv. Der vil være en stadig Vexelvirkning mellem disse to Sider ved Filosofien, idet det kan staa som Symptom paa en ejendommelig aandelig Bevægelse, at et Problem opstilles og behandles paa en bestemt Maade, og idet paa den anden Side Problemernes Brod kan udløse aandelige Bevægelser, der ellers ikke vilde blive til. Der ytrer sig i denne Vexelvirkning en indre Sammenhæng mellem personligt Liv og videnskabelig Forsken, som mere eller mindre gør sig gældende paa alle videnskabelige Omraader, men som efter Sagens Natur ganske særligt vil træde frem, naar vi nærme os Videnskabernes Grænseomraader. Den træder mere frem i Aandsvidenskaben end i Naturvidenskaben, og den træder allermest frem i Filosofien, hvis Problemer væsentligt ere Grænseproblemer.

Det er ganske vist en ikke sjelden Antagelse, at der er en Modstrid mellem Personlighed og videnskabelig Forsken, saa at man helst bør afføre sig sin Personlighed, naar man vil tænke videnskabeligt, og at paa den anden Side videnskabelige Metoder og Resultater ikke betyde Noget for det personlige Liv i dettes frie Udvikling. Jeg har selv i min Ungdom hyldet en saadan Antagelse under den overvældende Indflydelse af S. Kierkegaards

Ideer. Naar jeg mere og mere er kommen bort fra denne Antagelse, tør jeg sige, at det er, fordi jeg har lært baade Videnskaben og det personlige Liv bedre at kende.

Trangen til videnskabelig Forsken er en speciel Form for Trangen til Overensstemmelse med sig selv under alle mangfoldige og skiftende Erfaringer. Den ytrer sig baade i den formale Videnskab og i den reale, — baade som Trang til at forme Tankerækker, i hvilke det ene Led med indre Nødvendighed udvikler sig af det andet, og som Trang til at forbinde foreliggende Erfaringer saaledes, at der opnaas saa omfattende og saa fast en Kontinuitet som muligt. Personlighed bestaar først og fremmest i en indre Enhed og Sammenhæng mellem alle Forestillinger, Følelser og Bestræbelser. Det er da intet Offer, Personligheden bringer, naar den sætter Livet ind paa at forske. Den frembringer i Videnskaben — som i Kunsten — et objektivt Genbillede af sig selv. Kun derved forstaas den inderlige Karakter, Erkendelsesglæden kan antage, den amor intellectualis, som Forskeren føler ved at arbejde sig frem til et Synspunkt, hvorfra det Enkelte kan ses som Led i en stor Sammenhæng. Den hellige Ild, som stedse paany sætter Tanken i Bevægelse, trods Alt hvad der kan dæmpe og hæmme, forstaas kun, naar man har dette for Øje. Og Personligheden paa sin Side trænger til at lutres ved at bøje sig for Tankens objektive Sammenhæng, den faste Tingenes Orden, indenfor hvilken ethvert enkelt Væsen har sin bestemte Plads. Friheden vindes gennem Sandheden. Det hører til Personlighedens Adel, at den ved egen Kraft kan finde de store Love, som betinge dens Bestaaen, bestemme de Ønsker, der opstaa hos den, og bestemme Betingelserne for, at disse Ønsker kunne virkeliggøres. Der gives en Videnskab om selve det personlige Liv, saavel som om alt Andet; denne Videnskab er maaske ufuldkomnere end anden Videnskab, men den forudsættes ved enhver alvorlig Drøftelse af det personlige Livs Former og Krav. Selv CHARLES RENOUVIER, den nulevende Filosof, der lægger størst Vægt paa Modsætningen mellem Tankenødvendighed og Personlighed, kræver dog „et *rationelt* Personlighedsbegreb“¹⁾ og kan altsaa ikke afvise enhver Analogi mellem dem.

En saadan Analogi vil træde klart frem, naar man forsøger at formulere de Hovedproblemer, hvormed den filosofiske Forsken beskæftiger sig. Disse Problemer stilles paa én Gang fra Personlighedens og fra Videnskabens Side.

Ad rent historisk Vej har jeg i mit Værk *Den nyere Filosofis Historie* søgt at vise, at der gives fire saadanne Hovedproblemer, nemlig I) Problemet om Bevidsthedslivets Natur (det psykologiske Problem), II) Problemet om Erkendelsens Gyldighed (det logiske Problem), III) Problemet om Tilværelsens Natur (det kosmologiske Problem) og IV) Vurderingsproblemet (det etisk-religiøse Problem)²). Det vil nu i denne Afhandling være min Opgave at vise den indre Sammenhæng mellem disse Problemer. Det er et og samme Grundproblem, der i dem fremtræder i forskellige Former og Anvendelser.

Det er meget forskellige Motiver, der kunne føre til filosofisk Forsken. — Meget ofte er det en etisk-religiøs, altsaa praktisk personlig Interesse, der fører til Filosofi. Man begynder da med det fjerde Problem. Men det viser sig snart, at dets Behandling kræver Indsigt i Bevidsthedslivets Natur, i Erkendelsens Betingelser og i Beskaffenheden af den Tilværelse, i hvilken den vurderende Personlighed eksisterer. — Hvis det er en Interesse for Iagttagelse, der ligger til Grund, vil man begynde med det psykologiske Problem, saaledes som det er sket i den empiriske Filosofi i dens forskellige Former. — Hvis det derimod er Trang til at skelne mellem hvad der kan vides og hvad der ikke kan vides, vil man begynde med Erkendelsesproblemet; denne Vej gaar den kritiske Filosofi. — Hvis man har fuld Tillid til Tankens Evne og søger en afsluttet Verdensanskuelse, vil man — som de dogmatiske og spekulative Retninger — begynde med Tilværelsesproblemet. — Det vil naturligvis ikke være ligegyldigt for Problembehandlingens Art og Maade, hvilket Problem man begynder med; det ene Problem vil let blive stillet i Skygge for det andet. For en sammenlignende Problemlære, som jeg her søger at give et Bidrag til, vil det gælde om at lade hvert enkelt Problem komme til dets fulde Ret. Jeg gaar da saaledes frem, at jeg — i Tilslutning til den ovenfor antydende Analogi mellem Personlighed og Videnskab — først fremdrager Pro-

blemet om det personlige Livs Natur, altsaa det psykologiske Problem, og derefter gaar over til at undersøge den videnskabelige Erkendelses Natur, altsaa Erkendelsesproblemet. Naar Tilværelsesproblemet stilles som det tredie i Rækken, saa er Overgangen til det naturlig baade fra Personligheden, der staar som en enkelt Del af den hele Tilværelse, og fra Videnskaben, hvis Opgave det er at føre til en Verdensanskuelse. De tre hidtil nævnte Problemer vilde stilles, selv om Mennesket var et rent intellektuelt, blot erkendende Væsen. Det fjerde Problem stilles paa Grund af det Forhold, Mennesket som følende og villende Væsen staar i til Tilværelsen. Saaledes hænge Tænkningens Hovedproblemer sammen med Menneskets teoretiske og praktiske Interesser.

Men vigtigere end Spørgsmaalet om den Orden, i hvilken Problemerne fremstilles, er Spørgsmaalet, om de kunne føres tilbage til et gennemgaaende Grundproblem. Muligheden herfor finder jeg i den Betydning, Forholdet mellem Kontinuitet og Diskontinuitet har indenfor ethvert af de enkelte Problemer. Dette Forhold udtrykker baade Personlighedens og Videnskabens dybeste Interesse. Paa begge Omraader stræbes der, som allerede bemærket, efter Enhed og Sammenhæng, og det Diskontinuerlige staar forsaavidt som en Hindring, der skal overvindes. Men paa den anden Side er det Diskontinuiteten (Forskellighed i Tid, Grad og Sted, Kvalitetsforskel, Individualitetsforskel), der overalt, paa Videnskabens som paa Livets Omraade, bringer nyt Indhold, udløser de bundne Kræfter og stiller de store Opgaver. Intet af de to Elementer staar da paa Forhaand som ene berettiget. Det vil have sin utvivlsomme Interesse at forfølge Forholdet mellem dem under de fire forskellige Synspunkter, vore fire Hovedproblemer angive.

I det 19. Aarhundredes Filosofi fremtræder paa karakteristisk Maade Kontinuitetsproblemets Betydning, idet de forskellige Retninger skiftevis tale Kontinuitetens Sag. I Aarhundredets første Halvdel hævdede den filosofiske Idealisme paa sin Vis Kontinuiteten i Tilværelsen og saa ned paa Erfaringsvidenskaben paa Grund af dennes fragmentariske Karakter, medens Positivismen (saaledes som Comte og Stuart Mill hævdede den) ind-

skærpede Diskontinuiteten mellem de forskellige Grupper af Fænomener. Ved Aarhundredets Slutning er det Realismen, der ved Udviklingshypotesens Hjælp vil hævde Kontinuiteten, medens den idealistiske Retning er tilbøjelig til at lægge Vægt paa den uundgaaelige Diskontinuitet i vor Viden³). Saaledes skifte Retningerne Plads i den store Holmgang, i hvilken der skal kæmpes om Sandheden. Naar en betydningsfuld Tanke ikke længere kan gennemføres ud fra et Synspunkt, da søger Forskningen uvilkaarligt et nyt Synspunkt, og Tanken vinder i Klarhed ved disse skiftende Synspunkter. De forskellige Retninger afløse hinanden, ligesom Løberne ved den antike Fakkelfest, men Faklen er den samme. Og dersom ingen af de hidtil fremtraadte Retninger skulde have ladet Grundtanken i alle de filosofiske Problemer vederfares fuld Ret, er der saa meget des mere Grund til at arbejde paa at forme den med større Klarhed.

I.

Bevidsthedsproblemet.

1. Naar vi begynde Drøftelsen af de filosofiske Problemer med at undersøge selve Personlighedsbegrebet, begynde vi med Psykologien, og det gælder da først om at bestemme Psykologiens Forhold til Filosofien. Vi kunne her vistnok se bort fra den Opfattelse, HERBART og LOTZE endnu hævdede, at Psykologien skulde være afhængig af den Opfattelse, man kommer til angaaende Tilværelsesproblemet, altsaa afhængig af „Metafysiken“ eller Kosmologien. Der gør sig fra alle Sider en Bestræbelse gældende for at hævde Psykologiens Selvstændighed. Men selv hvor denne Bestræbelse raader, har der endnu været yderst forskellige Anskuelser om Psykologiens Stilling.

Der er dem, der mene, at Psykologien er et med Filosofien i det Hele, og at Erkendelsesteori, Metafysik, Æstetik og Etik ere dens forskellige Dele. Et saadant Standpunkt indtoges i tidligere Tid af FRIES og BENEKE og indtages i vore Dage af TH. LIPPS.⁴⁾ Dette Standpunkt er uholdbart, dels fordi det personlige Liv kun er et af de Emner, der kunne være Genstand for Filosoferen, dels fordi selve Psykologien, saavel som al anden Videnskab, forudsætter Erkendelsens almindelige Former og Principer. Bevidsthedsproblemet viser saaledes nødvendigvis ud over sig selv til Tilværelsesproblemet og Erkendelsesproblemet, og trods al sin Selvstændighed er Psykologien kun en Disciplin blandt flere. Psykologien kan da kun være en Del af Filosofien, ikke udgøre hele Filosofien. Det er berettiget at begynde med

Psykologien, da denne beskriver det Sted og de Forudsætninger, ud fra hvilke vi søge at orientere os i Tilværelsen.

Men hører Psykologien nu i det Hele til Filosofien? Er den ikke en speciel Videnskab, der i og for sig ikke har Mere med Filosofien at gøre end Naturvidenskaben eller Historien? De specielle Veje, ad hvilke man i den nyeste Tid søger psykologisk Kundskab, — den experimentale, den fysiologiske og den historiske Metode, — synes jo dog at vidne om, at Psykologien nu er i Færd med at blive en Specialvidenskab og maa udsondres fra Filosofien! — Hertil er, saavidt jeg ser, at svare, at Psykologien trods alle sine specielle Metoder stedse forudsætter Evnen til Selviagttagelse. Det er den subjektive, beskrivende og analyserende Psykologi, der stiller de Opgaver, der kunne behandles i det Enkelte ved de specielle Metodens Hjælp. Der er her et Grundlag, som er fælles for Psykologien som Specialvidenskab og for Filosofien. Filosofien maa bygge paa et almindeligt Begreb om Bevidsthedslivets Natur, naar den skal kunne behandle Erkendelses-, Tilværelses- og Vurderingsproblemet. Det er Personlighedens Stilling som erkendende og vurderende og som Del af den hele Tilværelse, disse Problemer angaa, og der forudsættes da et Personlighedsbegreb, som ingen af hine specielle Metoder formaar at give. De undersøge enkelte Ytringer af Bevidsthedslivet, men deres Undersøgelser maa sammenarbejdes, for at et Personlighedsbegreb kan dannes.

Men her opstaar da netop Grundproblemet paa det psykologiske Omraade: Er det muligt ad Erfaringens Vej at naa til et Personlighedsbegreb? Danner vort Bevidsthedsliv en Helhed, et Kontinuum, en lille Verden for sig, eller skulde det blot være et Aggregat, en Sum af Elementer og Fragmenter? Dette Spørgsmaal er det, den filosofiske Psykologi (eller, om man hellere vil, Psykologiens Filosofi) opkaster. Og i sin Behandling af det støtter den sig dels til Selviagttagelsen og den deskriptive Psykologi, dels til den experimentale, den fysiologiske og den historiske Metodes Resultater.

Erfaringen viser os større og mindre Afbrydelser af vort Bevidsthedsliv; der er ubevidste Mellemrum mellem de bevidste Tilstande. Og naar vi nærmere undersøge den enkelte Bevidst-

hedstilstand, kunne vi indenfor den skelne forskellige Elementer, der kunne genfindes i andre Tilstande, saa at den enkelte Tilstand, ikke mindre end Bevidstheden i det Hele, kunde synes at være en Resultant af en Mangfoldighed af Elementer eller Fragmenter, der staa som det egentligt Reale. Bevidstheden vilde da være et Aggregat eller en Sum af enkelte Glimt. Et psykisk Kontinuum, saaledes som det forudsættes i Personlighedsbegrebet, vilde der ikke gives.

Hertil maa nu først bemærkes, at det aldrig vil kunne afgøres med fuld Sikkerhed, om Analysen er naaet ned til de sidste Elementer. Den Mulighed staar stedse aaben, at de Elementer, vi stanse ved, og af hvilke vi ere tilbøjelige til at tænke os Bevidstheden sammensat, selv ere sammensatte, og at der, hvis vi kunde naa ned til endnu simplere Elementer, Elementer af anden eller tredie Orden, vilde fremtræde en Kontinuitet, der ikke kunde paavises, saalænge vi stansede ved Elementerne af første Orden. Vore Sansefornemmelser, som man har været tilbøjelig til at betragte som en Art psykiske Atomer, bære dog, som nyere Undersøgelser ad forskellige Veje have vist, Spor af Sammensætningsprocesser af endnu mere elementær Art end dem, Iagttagelsen mere direkte viser os.⁵⁾

Dette er dog kun en foreløbig Betragtning, der ikke fører til noget afgjort Resultat, eftersom jo Diskontinuitetens Forsvarer meget vel kan bruge den til at vise, at al den Kontinuitet, der kan paavises, kun er foreløbig. Hvad der derimod er af afgørende Betydning, er, at de saakaldte psykiske Elementer stedse ere bestemte ved den Sammenhæng, i hvilken de forekomme, og at det kun er ved Abstraktion, man udenfor denne Sammenhæng tillægger dem Egenskaber, de kun have i selve Sammenhængen. Det er paa denne Grundtanke, min Fremstilling af Psykologien er bygget. Alt Sjæleliv virker paa genial Maade, frembringer umiddelbart og uvilkaarligt sammenhængende Fænomener og Processer, som Analysen bag efter paa mere eller mindre kunstig Maade søger at opløse i „Elementer“. Hvad Sansefornemmelsen angaar, kunne vi her beraabe os paa Fechners Lov og paa Kontrastloven, ifølge hvilke hver enkelt Fornemmelses Styrkegrad og Kvalitet ere bestemte ved hele

den Sammenhæng, i hvilken den bliver til. Sammenhængen kan altsaa ikke opfattes som Produkt af de psykiske Elementer, da disse netop kun blive til som disse bestemte Fornemmelser i Kraft af Sammenhængen. Forekom de i en anden Sammenhæng, vilde de ikke være de samme Fornemmelser. Analogt er Forholdet, hvad Forestillingerne angaar. Forestillingernes Association finder sin sidste Forklaring i det Unaturlige i de enkelte Forestillingers Isolering; der gør sig stedse — og i højere Grad, jo mere livskraftig Bevidstheden er — en Tendens gældende til Supplering eller Udvidelse, hvorved den enkelte Forestilling indgaar Forbindelse med andre Forestillinger efter bestemte Love. Den saakaldte „Association-Psychology“ (til hvilken jeg selv undertiden med Urette er bleven regnet) opfattede de enkelte Forestillinger som selvstændige Atomer, der bleve bragte i Forbindelse med hverandre paa rent ydre, mekanisk Vis. Men det er netop omvendt Helhedssammenhængen, der i Associationsprocessen øver sin Magt over de enkelte Forestillinger, der tilmed aldrig forekomme i aldeles isoleret Tilstand, saa at deres Forbindelse skulde kunne staa som et mekanisk Produkt. Analysen forudsætter ogsaa her stedse Syntesen. Under den egentlige Tænkning viser dette Forhold sig tydeligt, naar vi sammenligne Domsdannelse og Begrebsdannelse. Disse forudsætte indbyrdes hinanden, idet vore Domme, der jo ere Begrebsforbindelser, kun kunne være fuldkomne, naar de Begreber, der forbindes i dem, ere fuldkomne, medens omvendt Begrebsdannelsen forudsætter en Række af Domme, ved hvilke forskellige Elementer bestemmes i deres indbyrdes Forhold. Det viser sig atter her, at Helheden og Delene gensidigt bestemme hverandre. Der gives ingen aldeles isolerede Begreber, som først bagefter skulde kunne forbindes til Domme.

Der ytrer sig her en Antinomi, der hænger nøje sammen med Bevidsthedens Væsen og er ejendommelig for Personlighedsbegrebet. Bevidsthed og Personlighed kunne ikke forklares som Produkter af forud givne Elementer, ligesaa lidt som det organiske Liv kan forklares som Produkt af uorganiske Elementer. Men paa den anden Side lægger Bevidsthedens og Personlighedens Væsen sig, ligesom det organiske Livs Væsen,

for Dagen i en stadig Sammenfatten af *givne* Elementer, Elementer, de ikke selv fra først af frembringe. Det er denne Antinomi, der gør Livets og Personlighedens Opstaaen til saa store Gaader.⁶⁾

I det Foregaaende er der kun taget Hensyn til den mere formale Sammenhæng indenfor Bevidsthedslivet. Men i enhver Bevidsthed er der et Maal, mod hvilket der stræbes, en ledende Interesse, der tager eller stræber at tage Alt i sin Tjeneste. Denne ledende Interesse — Grundværdien kunde man kalde den — kan skifte i de forskellige Livsaldre; men der vil stedse paany være Tendens til Udviklingen af en saadan, og den sætter i højere eller lavere Grad sit Præg paa alle Bevidsthedens Elementer, giver dem deres Retning. Den konstituerer den egentlige Sjæl (naar vi ved „Aand“ nærmest tænke paa den formale Sammenhæng).

Det er de her fremdragne Forhold, der gøre, at Personlighedsbegrebet stedse maa staa som den centrale Tanke i Psykologien. Naar Analysen og de specielle Metoder foretage deres Udsnit og søge at isolere enkelte Elementer eller Øjeblikke, saa er det berettiget, ligesom det er berettiget at forsøge at bestemme et irrationelt Tal ved at føje Decimal til Decimal, saa langt man kan. Men det irrationelle Forhold mellem Helheden og Elementerne vedbliver at bestaa.

Fra idealistisk Side har man ofte været tilbøjelig til at antage Personlighedsbegrebet for afsluttet og operere med det i kosmologiske Spekulationer. Det overses herved, hvad den positivistiske Retning særligt betoner, at vi stadigt arbejde paa at danne Personlighedsbegrebet, at stove os frem til en psykologisk Helhedsopfattelse, ligesom Biologien endnu stadigt staver paa en Definition af Livet. Og ligesom Biologien trods Anerkendelsen af den levende Organismes Ejendommelighed ikke kender anden Metode end den, der gennem lagttagelse, Experiment og Analyse søger at forstaa de sammensatte Processer ved Hjælp af de simplere, saaledes kan Psykologien, hvor meget den end fastholder Bevidsthedslivets syntetiske Karakter, ikke anvende andre Metoder end dem, al Videnskab anvender, Iagttagelse, Experiment og Analyse. Personlighedsbegrebet staar

som Idealet, henimod hvilket der styres, det stadige Problem, hvis Belysning alle specielle Metoder tjene.⁷⁾

Det Irrationelle er her som overalt ikke blot Skranke, men ogsaa Opgave, en Opgave, der stedse stilles paany. Den deskriptive Psykologi, som særligt fører til at lægge Vægt paa den Helhedssammenhæng, i og med hvilken de sjælelige Fænomener fremtræde, vil her — især hvad de højere eller mere udviklede Bevidsthedsfænomener angaar — stedse bevare sin Selvstændighed og Betydning i Forhold til den experimentale Psykologi; denne faar tilsidst stedse sine Opgaver fra hin. Og den deskriptive Psykologi tjener tillige som Korrektiv overfor den experimentale Psykologi, der ifølge sin Metode let kommer til at isolere enkelte Elementer for meget, til at overse det rent Uvilkaarlige i Bevidsthedslivet og til at lægge for stor Vægt paa Tilstandenes ydre Symptomer.⁸⁾ Paa den anden Side vil den deskriptive Psykologi kunne drage Fordel af den experimentale Psykologi, idet det, denne formaar at paavise om de mere elementære psykologiske Processer, ad Analogiens Vej kan kaste Lys over de højere Processers Natur og give Beskrivelsen større Fylde og Nøjagtighed.

Den beskrivende Psykologi nærmer sig til Kunsten og bliver tilsidst en Kunst; den experimentale Psykologi nærmer sig til Naturvidenskaben. Men der er alligevel ingen principiel Forskel mellem dem. Der er ikke, som i den nyeste Tid især MÜNSTERBERG⁹⁾ har villet hævde, et Svælg imellem dem. Hin skal være „Værdividenskab“, denne Naturvidenskab; hin skal operere med „Frihedsbegrebet“, denne med Aarsagsbegrebet. Ved Frihed forstaar Münsterberg Evne til at handle efter Formaal. Men skulde da den psykiske Proces, hvorved et Menneske kommer til at stille sig et Formaal og arbejde paa at opnaa det, ikke være Genstand for videnskabelig Psykologi? Og kan den forstaas uden ved at undersøges i Sammenhæng med de simplere Processer, der foregaa, naar Lyst og Smerte, Glæde og Sorg opstaa, eller naar Forestillinger forbindes og skilles? Her er en Mængde Erfaringer at gøre og at samle; det gælder at forfølge en Udvikling Skridt for Skridt, at konstatere de forskellige Bevidsthedsgrader og de forskelligartede Impulser og Motiver, der

medvirke. Der vil fremdeles være at skelne mellem de forskellige individuelle Typer, der kunne fremtræde med Hensyn til Villieslivets Art og Retning, og en sammenlignende Individualpsykologi vil kunne være et nødvendigt Hjælpemiddel til at forstaa Udviklingen indenfor den Enkeltes Bevidsthed. Det er da en aldeles unaturlig Grænse, der sættes, naar man fastslaar en principiel Modsætning mellem „personlige“ og „psykofysiske“ Kategorier — og da især, naar denne Modsætning lægges til Grund for en Modsætning mellem „Livets Sandhed“ og „Videnskabens Sandhed“. ¹⁰⁾ Det er jo dog Videnskabens Opgave at forstaa Livet, selv om den fuldkomne Forstaaelse stedse er et Ideal, og det er Livet, der yder Videnskaben det Erfaringsmateriale, hvorpaa den bygger. Her er et stadigt Vexelvirkningsforhold, men ingen absolut Modsætning. Og der er mange Mellemlid og Mellemlid mellem Videnskabens Søndren af Tilværelsens enkelte Elementer og Livets store Sammenspil af alle Elementer, som tilsidst kun Kunsten kan fremstille i dets hele Fylde.

2. Imidlertid bliver der stedse store Vanskeligheder tilbage for den videnskabelige Behandling af Bevidsthedsfænomenerne. Til en virkelig Forstaaelse hører, at der paavises en Kontinuitet i de Processer, man undersøger. Det vilde være Psykologiens Ideal ikke blot, om vi kunde vinde en saa fuldkommen Beskrivelse af Bevidsthedstilstandene, at hver enkelt af disse kom til at staa som ejendommeligt Led i den hele psykiske Proces, men ogsaa om vi kunde reducere Forskellighederne mellem de skiftende Tilstande til saa simple Former, at de følgende optraadte som Fortsættelser eller som Omsætninger af de foregaaende. Men Udsigten til at naa dette Ideal spærres ved den Diskontinuitet, Erfaringen synes at godtgøre. Der er jo ubevidste Mellemlid mellem vore bevidste Tilstande — i Afmagt, i den drømmeløse Søvn (forsaavidt der gives en saadan), og der er kvalitative Forskelligheder mellem de forskellige Bevidsthedstilstande og Bevidsthedselementer, saa at hver enkelt Tilstand og hver enkelt Element synes at blive til af Intet, naar vi holde os til den strengt psykologiske Betragtning. Imellem de forskellige individuelle Bevidstheder er der i hvert Tilfælde en stor

og iøjnefaldende Diskontinuitet. Den ene Bevidsthed kan endnu mindre udledes af den anden, end den ene Bevidsthedstilstand kan udledes af den anden.

Disse psykiske Diskontinuitetsforhold træde særligt skarpt frem, naar de stilles i Modsætning til den Kontinuitet og de Ækvivalensforhold, de materielle Fænomener frembyde, og som man meget tidligt blev opmærksom paa. Hos de græske Naturfilosofer var Materiens Bestaaen under alle Forandringer en fælles Antagelse, og denne Antagelse har faaet sin Bekræftelse ved den nyere Tids Kemi. I skarp Modsætning hertil stod da Afstanden mellem Sjælene indbyrdes. Naar DESCARTES anvendte Substansbegrebet baade paa det psykiske og paa det fysiske Omraade, var det med den store Forskel, at han antog mange Sjælesubstanser, men kun én eneste materiel Substans.¹¹⁾ Her ved udtaltes skarpt og bestemt den psykiske Diskontinuitet i Modsætning til den fysiske Kontinuitet. Det er kun paa halvt eller helt mystisk Vis, at vi i Filosofiens Historie finder Sjælelivets Kontinuitet hævdet saaledes, at de enkelte Bevidstheder tænkes i samme Forhold til en universel Sjælesubstans, som de enkelte Legemer staa i til den universelle Materiesubstans. Saaledes hos AVERROES, SPINOZA og HEGEL.¹²⁾ I den nyeste Tid er det nu ikke saa meget Diskontinuitetsforholdet mellem de individuelle Bevidstheder, som Diskontinuitetsforholdet indenfor den enkelte Bevidsthed, der tiltrækker sig Opmærksomheden. Og der er navnlig to Betragtninger, som her have ført til at stille Problemet skarpere end før.

Fysiologien er kommen til fuld Bevidsthed om sin Metode og om sin Selvstændighed som Videnskab, især efter den Reform, den undergik ved Midten af det 19. Aarhundrede. Herefter kræver den nu konsekvent, at enhver Hjernetilstand skal forklares ud fra Hjernens og Organismens foregaaende Tilstande, — at i det Hele fysiologiske Fænomener skulle forklares af fysiologiske Aarsager, forsaavidt det ikke er Virkninger fra den fysiske Omverden, der fortsættes ind i Organismen. Efter streng naturvidenskabelig Metode maa enhver materiel Tilstand i og udenfor Organismen finde sin Forklaring ved at ses som opstaaet ved Omsætning i ny Form af den Energi, der ytrede sig

i de foregaaende Tilstande. Naar to Hjernetilstande afløse hinanden, vil altsaa Forklaringen først være naat, naar det paa-vises, at al den Energi, der ytrede sig i den første Tilstand, uden Rest er bleven omsat til Ernæringsvirksomhed, Varme, Elektricitet, motoriske Impulser o. s. v. Det er vel vanskeligt at tænke sig et saadant Experiment udført; men det vilde betegne Gennemførelsen af den fysiologiske Metode. Selve Nyvitalismen kender ingen anden Metode til Undersøgelse af de fysiologiske Tilstande. Saaledes bekræftes SPINOZA'S Ord, at naar man til Forklaring af en legemlig Tilstand beraaber sig paa Sjælens Indgriben, er det det samme som at sige, at man ikke véd, hvad Aarsagen er. Selv om et Forsøg skulde vise, at der ved en organisk Tilstands Opstaaen opstod eller forsvandt Energi uden fysisk Ækvivalent, vilde man sikkert snarere tro, at der var en Fejl ved Experimentet, end slaa sig til Ro ved Resultatet. „Principet om Energiens Bestaaen har“, siger MAXWELL^{12b)}, „faaet saa stor videnskabelig Vægt, at ingen Fysiolog vilde have nogen Tillid til et Experiment, der viste en betydelig Forskel mellem det af et levende Væsen udførte Arbejde og Opgørelsen af modtagen og brugt Energi.“ — Ved Gennemførelse af den fysiologiske Metode, opfattet i denne Aand, vil der paavises stedse større Kontinuitet i de organiske Processer, til hvilke Bevidsthedsfænomenerne faktisk vise sig knyttede. Fysiologien er derfor langt heldigere stillet overfor Kontinuitetsprincippet, end Psykologien nogensinde vil kunne blive det, og det kunde derfor synes at være en velbegrundet Fordring, CARL LANGE opstillede, naar han erklærede, at alle psykologiske Definitioner burde afløses af fysiologiske Definitioner¹³⁾. De psykiske Fænomener komme da til at staa som blotte foreløbige Symptomer.

Den anden Betragtning slutter sig til den nu anførte, men er af almindelig erkendelsesteoretisk Art. Den støtter sig til den Sætning, at en fuldkommen Forstaaelse kun vindes, hvor Forholdet mellem Aarsag og Virkning kan gøres til et Identitets- eller Kontinuitetsforhold, saaledes at der bliver en kvantitativ Ligning mulig mellem de Fænomener, der forbindes i Aarsagsforholdet. Det er det ideale Aarsagsbegreb, man her hævder i

Modsætning til det empiriske Aarsagsbegreb, ved hvilket Fænomener, der ere kvalitativt forskellige, staa som forbundne i uundgaaelig Rækkefølge. Den nærmere Undersøgelse af disse to Aarsagsbegreber opsætter jeg til Erkendelsesproblemet. Her skal kun bemærkes, at der ingen Tvivl er om, at hvor det ideale Aarsagsbegreb kan gennemføres, faa vi en fuldkomnere Forstaaelse, end hvor vi maa stanse ved det empiriske Aarsagsbegreb og maaske endda have Vanskelighed nok ved at anvende dette. Nu frembyde baade de materielle og de psykiske Fænomener kvalitative Forskelligheder; men paa det materielle Omraade er det muligt at opfatte disse kvalitative Forskelligheder som Kvantitetsforskelligheder, nemlig formedelst Loven om Energiens og Stoffets Bestaaen, medens noget Tilsvarende ikke er muligt paa det psykiske Omraade. Derfor antages den rette psykologiske Metode at bestaa i at substituere de fysiologiske Fænomener for de tilsvarende psykiske; det er den eneste Maade, paa hvilken vi kunne sætte kvantitative Bestemmelser i Stedet for kvalitative og derved gennemføre en stringent Aarsags-sammenhæng. Strengest gennemført er denne Opfattelse af det psykologiske Problem af RICHARD AVENARIUS i hans skarp-sindige Værk *Kritik der reinen Erfahrung*. Han fordrer her som Betingelse for fuld videnskabelig Forstaaelse en Tilbageførelse af „den afhængige Vitalrække“, hvormed menes de psykiske Tilstande, til „den uafhængige Vitalrække“, de tilsvarende fysiologiske Tilstande, hvorved det ene bliver muligt at reducere de empiriske Forskelligheder til det mindst Mulige, eller, som Avenarius udtrykker det, at naa til „et heterotisk Minimum“. I lignende Retning gaar MÜNSTERBERG'S Anskuelse, saaledes som han har udtalt den i sit Skrift *Psychology and Life*. Hans Hovedpaastand er, at da psykiske Fænomener ikke ere kvantitative, kunne de ikke være Led i en Aarsagsrække¹⁴).

Overfor de Anskuelser, der saaledes fordre en Reduktion af Psykologi til Fysiologi, for at en videnskabelig Psykologi skal blive mulig, — altsaa egentligt ville ophæve Psykologien for at gøre den til Videnskab, — maa det anerkendes, at de kunne støtte sig til den faktiske Diskontinuitet og den kvalitative Forskellighed mellem psykiske Fænomener, der stedse mere

eller mindre vil sætte Grænsen for en streng Gennemførelse af Psykologien som Videnskab. En anden Sag er, om den Vej, de anvise, fører til Maalet, og om den Metode, de anprise, ikke indeholder en haandgribelig Selvmodsigelse.

Naar det fordres, at de psykologiske Definitioner skulle *afløses* af fysiologiske Definitioner, saa er det klart, at Forudsætningen herfor er, at de psykologiske Definitioner først maa være færdige. Men at skaffe disse Definitioner til Veje maa være Psykologiens Sag, og kan den ikke skaffe bestemte og sikre Definitioner til Veje, kan Fysiologien ikke vide, hvad det er, den skal søge Forklaring paa i Hjernen: hvis det, der skal afløses, er vagt og vaklende, saa vil ogsaa Afløsningen blive derefter. Der vil ingen Sikkerhed være for, at man virkeligt har fundet de Hjernetilstande, som svare til de psykiske Fænomener, man har for Øje. Psykologiens Selvstændighed maa altsaa i hvert Tilfælde anerkendes, da det her bliver den, der — som en Art Symptomatologi — skal stille Fysiologien dens Opgaver. Nu er det for enhver Erfaringsvidenskab et langt og vanskeligt Arbejde at finde afsluttende Definitioner; saadanne ere først mulige, naar Erfaringsvidenskaben i det Væsentlige er fuldendt; de komme i Slutningen, ikke i Begyndelsen af Undersøgelsen. Der opereres altfor ofte med ufærdige psykologiske Definitioner, der betragtes som tilforladelige Udgangspunkter for hjernefysiologisk Undersøgelse. Saaledes betragtede DESCARTES, og i nyere Tid LOTZE, selve Begrebet „Sjæl“ for saa tydeligt og klart, at man trygt kunde opfordre Fysiologer og Anatomer til at søge efter „Sjælens Sæde“. I nyeste Tid har FLECHSIG¹⁵⁾ betragtet Begrebet „Association“ som saa simpelt og klart og tillige for saa selvstændigt, at han har kunnet mene at finde en særegen Plads i Hjernen for de Funktioner, dette Begreb betegner. At det dog er et højst ufuldkomment Associationsbegreb, Flechsig herved lægger til Grund, ses af, at psykologisk Erfaring aldrig viser os absolut enkelte psykiske Elementer, der først ved en særegen Proces skulle bringes i Forbindelse med hverandre. Man kan ikke stille Associationsprocessen i bestemt Modsætning til de Processer, ved hvilke de enkelte psykiske Elementer (Fornemmelser og Forestillinger) blive til.

Det er en psykologisk Abstraktion, ikke en virkelig psykologisk Definition, Flechsig opererer med. Der er mod Flechsigs Lære om særegne Associationscentra fra flere Sider rejst anatomiske Indvendinger, jeg ikke kan bedømme; men det psykologisk Ufærdige i hans Associationsbegreb viser tilstrækkeligt, hvor vanskelig den Opgave er at „afløse“ psykologiske Definitioner med fysiologiske¹⁶⁾. Et Hovedpunkt til Kritik af Flechsigs Teori synes følgende Omstændighed mig at være. Naar der er psykiske Elementer, der ikke indgaa en saadan Association, som der under sædvanlige Forhold kunde ventes, saa vil ved nærmere Undersøgelse Aarsagen vise sig at være den, at vedkommende Elementer hvert for sig ere Led i andre, faste Associationsforhold, af hvilke de ikke kunne udløses. Det vil i hvert Tilfælde stedse psykologisk set staa som en Opgave at finde de foregaaende Associationer, der hindre senere i og for sig „naturlige“ Associationer. Ved at isolere de to Begreber Element og Association fra hinanden vil man saaledes baade faa en falsk Psykologi og en falsk Fysiologi. Til en udtømmende Definition af et Begreb som Association vil der endnu behøves lange Undersøgelser, og Fysiologien vil komme til at vente længe, hvis den vil „afløse“ en psykologisk Realitet og ikke en blot Abstraktion.

Men lad os tænke os, at de psykologiske Definitioner ere færdige og fuldkomne, ville de største Problemer saa ikke endnu staa uløste tilbage? Hvorledes kunne fysiologiske Tilstande have psykiske Symptomer? Hvorledes kunne kvalitative Forskelligheder svare til kvantitative, og hvorledes kan der til kontinuerlige Processer være knyttet diskontinuerlige Fænomener? Langt fra, at saadanne Spørgsmaal falde bort ved Reduktionen af Psykologi til Fysiologi, skærpes de netop ved denne og fremtræde i en mere grel Form. Og i hvert Tilfælde staar det som en uløst Gaade, hvorledes de kvalitative Forskelligheder og Diskontinuiteten opstaar. Selv om det lykkes at paavise, at to Begreber A og B , man hidtil har betragtet som forskellige, ere identiske, saa at man kan sætte $A = B$, har man derved ikke forklaret, hvorledes A og B fra først af kunde staa som forskellige. At kalde denne Forskellighed blot „subjektiv“ hjælper

ikke; derved skaffes den ikke ud af Tilværelsen; det er jo netop den Kendsgerning, at Tilværelsen ogsaa har en subjektiv Side, der gør Psykologi mulig og nødvendig. Og erklærer man (med MÜNSTERBERG), at disse subjektive Fænomener hverken kunne beskrives eller forklares¹⁷⁾, er det ikke godt at forstaa, hvorledes man faar Noget at sætte i „Kausalligning“. Man bærer sig da ad som Manden, der saver den Gren over, paa hvilken han sidder.

Det er inkonsekvent at negte et Kausalitetsforhold mellem psykiske Fænomener indbyrdes, naar man antager et Kausalitetsforhold mellem de tilsvarende fysiologiske Tilstande. Anerkender man en fysiologisk Lovmæssighed, maa man ogsaa anerkende en psykologisk Lovmæssighed. Hvis det psykiske Fænomen α svarer til Hjernetilstanden A , det psykiske Fænomen β til Hjernetilstanden B , og hvis der er et Aarsagsforhold mellem A og B , saa maa der ogsaa i psykologisk Erfaring fremtræde et Aarsagsforhold — i Betydning af uundgaaelig Rækkefølge — mellem α og β . Og — som det i det Foregaaende er paavist — det er i Virkeligheden dette Aarsagsforhold mellem α og β , der gør, at man kommer til at søge efter et Aarsagsforhold mellem A og B . I AVENARIUS' strenge Gennemførelse af Reduktionen af Psykologien (Læren om „den afhængige Vitalrække“) til Fysiologi (Læren om „den uafhængige Vitalrække“) ses det ogsaa paa ethvert Punkt tydeligt, at det er fra den „afhængige Vitalrække“, han slutter til den „uafhængiges“ Beskaffenhed. For det Meste er det kun en fysiologisk Skematisme, man konstruerer som „anskuelig“ Fremstilling af, hvad der gaar for sig i de psykiske Processer. Hverken Fysiologien eller Psykologien er endnu saa fuldkommen, at man kan komme ud over en saadan Skematisme.

De psykiske Fænomener frembyde nu dog ikke saa stor Diskontinuitet og saa rent kvalitative Forskelligheder, som man ofte mener. Nøjagtig Iagttagelse fører ofte til at opdage, at hvor der syntes at foreligge et psykisk tomt Rum, var der i Virkeligheden et psykisk Indhold givet, skønt det ikke fattedes af Opmærksomheden eller af Genkendelsen, eller skønt det glemtes strax efter Oplevelsen. Og hvad de kvalitative Forskelligheder angaar, vil ogsaa her nøjagtigere Iagttagelse finde flere og finere Nuancer end dem, man først stansede ved og maaske trygt

erklærede for aldeles disparate. Kontinuiteten i Bevidsthedslivet kan altsaa føres videre, end man ofte antager, og der kan ligge en videnskabelig Fare i for stærkt at proklamere Kvalitetsforskellighed og Diskontinuitet som Bevidsthedslivets Særkende. Den indre Sammenhæng i Bevidsthedens Indhold er ogsaa en Kendsgerning, og Funktioner som Erindring og Sammenligning ere nok saa betydningsfulde til Karakteristik af Bevidsthedslivet som de Fænomener, der bære Diskontinuitetens Præg. Psykologiens Opgave bliver derfor naturligt den, saavidt muligt at paavise de enkelte Elementers Sammenhæng og Forbindelse, saaledes at Helheden forstaas ved Delene, og Delene ved deres Forhold til Helheden. At dette fører til en Antinomi, der tilsidst gør det psykologiske Problem uløseligt for os, have vi allerede set. Men der er Arbejde nok at gøre, før vi komme til denne Grænse (som desuden ikke kan bevises at være absolut). LEIBNIZ har den Fortjeneste med Energi at have hævdet Kontinuitetsprincippet paa det psykiske, saavel som paa det fysiske Omraade, især ved at henvise til de — i Forhold til de klart bevidste Tilstande — forsvindende smaa psykiske Elementer, der først ved at opsummeres og kombineres frembringe et for uøvet Selviagttagelse tilgængeligt Resultat. Allerede en Sammenligning mellem moderne og antik eller middelalderlig Poesi viser, hvor langt flere sjælelige Nuancer, Selviagttagelsen nu har faaet Øje paa; det er neppe blot, fordi Differentiationen paa det psykiske Omraade nu er større end i tidligere Tider, at denne større Rigdom findes. Især er Kendskabet til og Forstaaelsen af det Umiddelbare og Uvilkaarlige i Sjælelivet tiltagen. Den barnlige og primitive Psykologi har en Tilbøjelighed til at opfatte Alt, hvad der foregaar i Sjælen, som klart bevidst og som hvilende paa Overlæg og Forsæt. Bevisbyrden er i den moderne Psykologi — baade i Praxis og i Teori — bleven flyttet: nu paahviler den den, der paastaar, at en Handling er øvet med Overlæg og udtrykkelig Beslutning. Og selve Overgangen mellem det Ubevidste og det Bevidste, og indenfor det Bevidste mellem det Uvilkaarlige og det Vilkaarlige, foregaar kontinuerligt; det bliver, jo mere øvet Selviagttagelsen og

Kritiken er, stedse vanskeligere at sætte Fingeren paa ét bestemt Punkt, hvor Grænsen skulde ligge.

Leibniz var tilbøjelig til at reducere alle psykiske Forskelligheder til Gradsforskelligheder i Henseende til Klarhed og Dunkelhed¹⁸). Dette Forsøg var karakteristisk for Oplysningsaarhundredets Intellektualisme. Men der er andre Maader end en saadan Reduktion, paa hvilke den empiriske Psykologi kan forestille sig en kontinuerlig Sammenhæng trods de kvalitative Forskelligheder, de psykiske Processer frembyde i deres forskellige Stadier. Der foregaar Sammensmeltninger og Sammensætninger paa Bevidsthedslivets forskellige Trin, lige fra de simpleste Sanseformemmelser til de højeste Følelsestilstande. Og der foregaar Motivforskydninger, ved hvilke det, der først kun har middelbar Værdi, senere faar umiddelbar Værdi, eller omvendt. Endeligt viser Bevidsthedslivet hos de helstøbte Karakterer, Psykologiens højeste og ædleste Genstande, en saadan Afhængighed af Alt, hvad der rører sig i Sjælen, over for ét Formaal, én ledende Tanke, at vi her finde en Kausalsammenhæng, der er nok saa fast og inderlig som nogen paa det fysiske Omraade. Hver enkelt Tanke, hver enkelt Stemning og hver enkelt Drift er i en saadan Karakter tydeligt bestemt ved den Helhed, den hører til, og som den selv bidrager til at forme.

Der bliver Tilfælde nok tilbage, hvor den psykiske Kontinuitet ikke kan paavises. Spørgsmaalet er, om vi derfor have Ret til at negte den. Afset fra, hvad fortsat Iagttagelse kan konstatere, opstaar her det store Spørgsmaal, om de psykiske Fænomener kunne blive til af materielle Aarsager, naar man opfatter Begrebet om det Materielle paa den Maade, Naturvidenskaben hidtil har gjort det. Naar det naturvidenskabelige Begreb om det Materielle ikke indeslutter nogen Mulighed for en Opstaaen af psykiske Fænomener, saa vil det være fuldt berettiget at opstille Begrebet om potentiel psykisk Energi for at markere, at vi ikke ville slippe Kontinuitetsprincippet selv der, hvor vi ikke i Erfaringen kunne anvende det i det Enkelte. Det er jo af en lignende Grund, at Begrebet potentiel Energi er indført i Fysiken, trods den Dunkelhed, hvormed det er behæftet. Det indeholder overalt en Anerkendelse af en Grænse, hvor man

dog ikke vil opgive den Sammenhæng, man hidtil har fundet. Allerede den Kendsgerning, at psykiske Elementer kunne reproduceres efter et Mellemrum, i hvilket de ikke have været i Bevidstheden, nødvendiggør Anvendelsen af Begreber som „Disposition“, „Spor“, „Mulighed“ o. lign., der i Virkeligheden udtrykke det Samme, som menes ved „potentiel Energi“. At vi ved Anvendelsen af dette Begreb paa det fysiske Omraade ere heldigere stillede end paa det psykiske Omraade¹⁹⁾, udelukker ikke Berettigelsen og Nødvendigheden af at opstille det her. Man kan naturligvis i en rent beskrivende Fremstilling lade sig nøje med at angive de forskellige psykiske Fænomener, der opdukke i visse Øjeblikke, ofte uden at Iagttagelsen finder nogen psykisk Sammenhæng mellem dem indbyrdes. De psykiske Fænomener staa da som spredte Glimt, i stærk Kontrast til den kontinuerlige Sammenhæng, de tilsvarende fysiologiske Fænomener frembyde. Da nu det, der fremtræder med den højeste Grad af Kontinuitet, ogsaa let kommer til at staa for os som mere realt end det Diskontinuerlige og Glimtvis, saa ville de fysiologiske Fænomener let komme til at staa som det egentlige Reale, de egentlige Fænomener, og de psykiske Fænomener ville komme til at staa som noget Overflødigt, et tilfældigt Plus, eller, som man har udtrykt det, som Epifænomener. En saadan „Epifænomenisme“ er dog vist ikke nogensinde opstillet som egentlig Teori; den er blot en empirisk Konstateren af det Gaadefulde i de psykiske Fænomeners Optræden i Sammenligning med den mere sluttede Kontinuitet i de materielle Fænomeners Række. Den giver jo heller ingen Forklaring, ophæver tvertimod baade enhver psykologisk og enhver fysiologisk Forklaring, naar den vil være Mere end en blot Beskrivelse. Og selv som Beskrivelse bliver den let forhastet, idet den let kommer til at stanse for tidligt ved det Diskontinuerlige uden at undersøge, om der ikke er flere Overgange og Nuancer at finde, end der hidtil har vist sig. Begrebet om potentiel psykisk Energi vil her — netop ved egentligt kun at være Udtryk for en uløst Opgave — indeholde en stadig Opfordring til at gaa videre i Iagttagelse og Analyse for om muligt at opdage den Virkelighed, hvori „Muligheden“ tilsidst altid bestaar.

3. Naar man baade fra den psykologiske og den fysiologiske Side lægger Vægt paa at bevare Kontinuiteten i saa høj Grad som muligt, bliver Identitetshypotesen den egentlige Arbejdshypotese ved Problemet om det Psykiske og det Fysiologiske. Som enhver betydningsfuld Hypotese er den egentlig kun Udtryk for en Metode. Vi have i de psykiske og de fysiologiske Fænomener to Rækker af Tilstande eller Tilstandsformer, som erfaringsmæssigt variere i et vist Forhold til hinanden, uden at det dog er muligt at *udlede* den ene Rækkes *Existens* af den anden Rækkes *Existens*. Opgaven maa da videnskabeligt set være den at opfatte de to Rækker hver for sig saa fuldstændigt og kontinuerligt som muligt og at paavise, hvilke bestemte Led i den ene Række der svarer til bestemte Led i den anden Række. Vi kunne med Rette betragte Led i den ene Række som Symptomer paa Led i den anden Række. Snart er det de psykiske, snart de fysiologiske Tilstande, der ere de mest tilgængelige, og som vi derfor tage vort Udgangspunkt fra. Den nøje Sammenhøren mellem de to Rækker af Tilstande gør det umuligt at henføre disse til to forskellige „Væsener“ eller „Ting“; det vil være naturligt at opfatte dem som forskellige Ytringsformer af et og samme „Væsen“. Deraf at to Egenskaber ikke kunne udledes af hinanden, har man ikke Ret til at slutte, at de tilhøre to forskellige Ting, især naar de variere i et bestemt indbyrdes Forhold. Svovlets Tilstandsform (fast, flydende o. s. v.) og Farve (gul, brun o. s. v.) variere i et bestemt Forhold til hinanden og kunne dog ikke udledes af hinanden, skønt man, naar man kender de to Forandringsrækker, kan slutte fra den ene til den anden. Ved Svovlet kende vi nu den fælles Aarsag til de to Forandringsrækker, nemlig Varmen; det er den, der ytrer sig paa disse to forskellige Maader. Ved Forholdet mellem de psykiske og de fysiologiske Rækker er den analoge Kundskab os negtet. Vor Erfaring er her utilstrækkelig til at løse Problemet. Det hænger sammen med, at baade vor Kundskab om det Psykiske og vor Kundskab om det Fysiske er empirisk begrænset. Det gælder da at arbejde paa begge Kundskabsomraader saaledes, at man ikke paa noget Punkt vilkaarligt hugger Traaden over.

Den fysiologiske Kontinuitet er baade en Konsekvens af Loven om Energiens Bestaaen (egentligt allerede af Inertisætningen efter den strenge Fortolkning af denne) og et Udtryk for Fysiologiens Selvstændighed som Videnskab. Den afgiver et frugtbart og uundværligt Forskningsprincip ved at fordre stadig Paavisning af fysiologiske Aarsager til og Virkninger af fysiologiske Tilstande. Som vi have set ovenfor, er det et saa væsentligt Princip, vi her staa ved, at man — naar et Experiment pegede i modsat Retning — snarere vilde antage en Fejl i Experimentet end et Brud paa Principet. Kontinuitetsprincippet — og med det Identitetshypotesen — vilde være modbevist, dersom det kunde vises, at den Energi, der indeholdes i en Hjernetilstand, ikke stod i Ækvivalensforhold til forudgaaende og efterfølgende Tilstande i Hjernen, i Organismen og i den fysiske Omverden. Det vilde allerede være betænkeligt for Identitetshypotesen, dersom det kunde paavises, at de psykiske Fænomener i Tiden gaa *forud for* eller følge *efter* de tilsvarende fysiologiske Tilstande. Men ved et Forsøg paa at godtgøre dette, er det ikke nok at vise, hvad allerede populær Iagttagelse viser, at Fornemmelsen opstaar senere end det tilsvarende Sansindtryk, eller tidligere end de fysiologiske (motoriske, særligt vasomotoriske) Ytringer, der paa en eller anden Maade hænge sammen med den. Ti imellem de psykiske Tilstande og de periferiske Processer i Sanseorganer og Bevægelsesorganer ligge de centrale fysiologiske Processer, der ikke saa let ere tilgængelige for nøjagtige og direkte Experimententer. Og selv om et saadant direkte Experiment var muligt, vilde det ikke være afgørende: fordi Fænomenet *B* i Tiden følger efter *A*, kunne *A* og *B* meget vel være Virkninger af samme Aarsag, der først afsætter Virkningen *A* og saa Virkningen *B*. Der kunde være særegne Aarsager, som gjorde, at den ene Livsytring ændrede sig hurtigere end den anden. — Endeligt vilde det være et Bevis imod Identitetshypotesen, dersom det kunde godtgøres, at der til en og samme fysiologiske Tilstand kunde svare forskellige psykiske Fænomener. Man har f. Ex. tænkt sig, at Hjernens Betydning for Bevidsthedslivet kunde bestaa i at modvirke det organiske Livs Tendens til vanemæssig, automatisk

Virken. Hjernen har en vidunderlig Evne til at indlede nye Bevægelser, der, saasnart de ere indøvede, blive til Vanehandling, som det overlades lavere Centra at udføre. Kun ved Hjernens Hjælp har Tanken kunnet befri sig fra Automatismen og har kunnet benytte Organismen i sin Tjeneste uden at synke under Vanens Magt. Men forskellige Tanker kunne til forskellige Tider gøre Brug af samme „motoriske Skema“, samme Ophævelse af en automatisk Tendens. Denne Mulighed har i den nyeste Tid BERGSON fremført som en Indvending mod „den strenge Parallelisme“²⁰). Denne Indvending rører ved et Spørgsmaal, der har været meget lidet oppe i de hyppige Diskussioner om det psykofysiske Problem. Hvad enten man gaar ind paa den specielle Teori, den franske Filosof har opstillet, eller ikke, saa synes det klart, at det, jo mere man rykker Problemet ind paa Livet, vil blive overordentligt vanskeligt at finde de Led i de to Rækker af Fænomener, der kunne siges at være „tilsvarende“. Hvor en kvalitativ Forskellighed er til Stede, kan man kun ad Omveje begrunde, hvilke Led der svare til hinanden. Naar vi vide, hvorledes Varmen virker paa et Stofs Farve og paa dets Form hver for sig, kunne vi bestemme, hvilke Farve- og Formforandringer der „svare til hverandre“. Men det er jo netop en analog Viden, der ikke staar til vor Raadighed ved Drøftelsen af det psykofysiske Problem. Vi ere da begrænsede til rent empiriske Slutninger. Og saadanne ville her være vanskeligere at drage, end Bergson synes at antage. Naar man nemlig lægger tilstrækkelig Vægt paa Kontinuiteten baade paa det psykologiske og det fysiologiske Omraade, vil det vise sig vanskeligt at opløse de to Rækker i Led, der fremtræde med en saadan Selvstændighed og Ejendommelighed, at en virkelig Sammenligning kan finde Sted. Men hvilken Hypotese vi saa lægge til Grund, maa vi være forberedte paa, at de Led i de to Rækker, der kunne antages at svare til hverandre, ville frembyde Forskelligheder, der ikke kunde sluttes ud fra det ene eller andet Led *for sig alene*. Det kunde derfor ogsaa meget vel være, at der til „samme“ fysiologiske Tilstand kunde svare „forskellige“ psykiske Fænomener (eller omvendt), ligesom et Sprog undertiden kun har ét Ord, hvor et andet Sprog har to.

Det er da Sammenhængen, der er det Afgørende, og den vil sikkert endog — baade paa det psykologiske og paa det fysiologiske Omraade — være saa afgørende, at det er kun med en ringe Grad af Tilnærmelse, man vil kunne tale om „samme“ Fænomener eller Tilstande. „Parallelismen“ rammes altsaa ikke af hin Indvending, naar vi stille tilstrækkeligt strenge Forordringer til Godtgørelsen af, at Tilstandene virkeligt ere de samme.

Det er væsentligt som Arbejdshypotese, ikke som positiv Løsning, at Identitetshypotesen (for hvilken „Parallelisme“ og lignende Udtryk ere uheldige og misvisende Betegnelser) har sin Betydning. Jeg for mit Vedkommende har i hvert Tilfælde stedse hævdet den som en „empirisk Formel“, der kan lede os i vore Undersøgelser saaledes, at hverken Fysiologiens eller Psykologiens Ret krænkes ved, at en Undersøgelse paa den ene eller anden Side stanses for tidligt. Fysiologen kan fristes til at stanse for tidligt, naar han kan vente paa et eller andet Punkt at støde paa „Sjælen“ som Aarsag til en Ændring i Hjernens Tilstand²¹), og Psykologen kan fristes til at stanse for tidligt, naar han kan vente paa et eller andet Punkt at staa overfor et psykisk Fænomen, der skulde have sin Aarsag i en „Nerveproces“ eller i „Nerveenergi“.

4. Det vil dog have sin Interesse, fra begge Sider, baade den psykologiske og den fysiologiske, at nærme sig hinanden saa meget som muligt ved at gaa tilbage til Grundbegreberne for de to Sider, under hvilke Tilværelsen her fremtræder i vor Erfaring.

Fra den psykologiske Side vil *Villiesbegrebet*, naar det tages i videste Betydning som Begrebet om psykisk Aktivitet, staa som det fundamentale Begreb. Det kunde synes at stride herimod, at flere psykologiske Forfattere netop i den nyeste Tid søge at eliminere Begrebet Villie af Psykologien, ikke fordi de negte, hvad den populære Sprogbrug kalder Villie, men fordi de mene, at dette Begreb ikke betegner et saa fundamentalt Synspunkt som Erkendelse og Følelse, idet de saakaldte Villies-fænomener skulle kunne føres tilbage til Erkendelses- og Følelseselementer i ejendommelige Kombinationer. Man kan herved

støtte sig til, at Villien som saadan, vor Aktivitet som bevidste Væsener, ikke kan være Genstand for umiddelbar Selviagttagelse, saaledes som Forestillinger og Følelser kunne det²²). Vi erfare Villiens Motiver og Villiens Resultater, men ikke selve Villien — ligesom vi paa den materielle Naturs Omraade erfare Energiens Betingelser og Ytringer, men ikke selve Energien. HUME har allerede paavist dette for al Kausalitets Vedkommende, altsaa baade hvad psykisk og hvad materiel Kausalitet angaar. Begrebet Villie dannes, ligesom Begrebet Energi, ved en Konstruktion. Men det er en Konstruktion, vi ere nødte til at foretage. Og naar man ikke bestemmer Begrebet psykisk Element saaledes, at det nødvendigvis skal være Noget, der kan være Genstand for umiddelbar Selviagttagelse, men saaledes, at det betegner en væsentlig og irreduktibel Egenskab ved Bevidsthedslivet, saa kan Villien meget vel være et psykisk Element, og Villiens Begreb et psykologisk Fundamentalbegreb. Grunden til, at vi ikke kunne gøre Villien til Selviagttagelsens Objekt, saaledes som Fornemmelser, Forestillinger og Følelser kunne blive det, kunde ligge i, at den strækker sig gennem alle Bevidsthedslivets skiftende Tilstande og Former som den stadige Forudsætning. Bevidstheden bestaar kun gennem et uafbrudt Arbejde for at sammenfatte de enkelte Elementer til en Helhed. Et saadant Kombinations- og Koncentrationsarbejde ytrer sig i den simpleste Sansefornemmelse saavel som i enhver Forestillingsproces, enhver Følelse, enhver Drift og enhver Beslutning. Paa ethvert Punkt ytrer der sig en Aktivitet, der er lige saa oprindelig en Side ved Bevidsthedslivet, som de Elementer (Sider eller Egenskaber), Iagttagelse og Analyse umiddelbart forefinde. Det forholder sig ikke saaledes, at vi først have Fornemmelser, Forestillinger og Følelse, og at der saa ved disses Kombination opstaar Noget, vi kunne kalde Villien. Uden en oprindelig Kombination, en primær syntetisk Proces opstaa selve de Elementer, der bestemme Villien i snevrere Betydning, ikke. I de specielle Villiesytringer (Reflexhandling, Drift, Ønske, Forsæt, Beslutning) ytrer den primære Koncentrationsevne sig paa særegen Maade under Indflydelse af visse bestemte Erkendelses- og Følelseselementer²³). — Der finder saaledes en stadig Vexelvirkning Sted mellem Ak-

tivitetselementet, det egentlige Villieselement, og de intellektuelle og emotionelle Elementer. Vi møde atter her den ovenfor (1) omtalte Antinomi, der gør sig gældende i alt Bevidsthedsliv, ja i alt Liv. Men hvad der her er Hovedsagen, er, at vi allerede rent psykologisk kunne danne et Energibegreb, idet der øves et psykisk Arbejde overalt, hvor et psykisk Fænomen optræder, da dette stedse — saavidt vi kunne spore — forudsætter en Syntese. Det psykiske Arbejde, Syntesen bestaar i, er des større, jo mere de enkelte Elementer ere kvalitativt forskellige, og jo fjernere de ligge hverandre i Tiden.

Det kunde nu være fristende umiddelbart at gøre denne psykiske Energi til Et med den Energi, der virker i Nervevævet. Men da ikke alle Nerveprocesser ere forbundne med Bevidsthedsfænomener, maa der skelnes mellem bevidst og ubevidst Nerveenergi, og Problemet stiller sig saaledes paany. Desuden vide vi intet Nærmere om denne saakaldte Nerveenergi eller om dens Forhold til andre Former for Energi, organiske og uorganiske. Ved — som OSTWALD²⁴) o. A. — at anse Gaaden løst ved selve Opstillingen af Begrebet „Nerveenergi“ indfører man blot en *qualitas occulta* og slaar sig til Ro ved den. Det naturvidenskabelige Begreb om Energi er, hvor man saa møder det, stedse abstraheret ud af Fænomener med geometriske Egenskaber. Naturvidenskaben kender kun Energi som Udtryk for Forholdet mellem Fænomener i Rummet. Gaaden vilde altsaa kun være løst, hvis vi kunde danne et Energibegreb, af hvilket det psykologiske og det naturvidenskabelige Energibegreb kunde afledes som særlige Former; men et saadant Begreb mangle vi Midler til at konstruere. I hvert Tilfælde vilde ethvert Forsøg i den Retning føre os ud over det psykologiske Problems Omraade.

II.

Erkendelsesproblemet.

1. Ikke blot psykologisk Forstaaelse, men al Forstaaelse betinges ved Forholdet mellem Kontinuitet og Diskontinuitet. Denne sidste betinger Fylden og Mangfoldigheden af Forstaaelsens Indhold; hin betinger dets Sammenfatten og dets Ordning. Forstaaelsen fremtræder under forskellige Hovedformer, til hvilke der svarer forskellige Arter af Videnskaber.

Jeg forstaar, hvad Noget er, naar jeg kender det igen. Saaledes forstaar jeg, eller véd jeg, hvem der kommer, naar jeg genkender den Kommende. Genkendelsen beror paa, at der findes en Sammenhæng mellem nye og tidligere Erfaringer. I Genkendelsesakten skydes alle mellemliggende Erfaringer til Side, og det nye Fænomen identificeres umiddelbart eller middelbart, uvilkaarligt eller efter nogen Overvejelse²⁵) med et tidligere forekommet Fænomen. Kontrasten med det Nye virker her ogsaa med; Bekendthedskvaliteten bliver stærkere udpræget, jo mere ubekendte Omgivelserne ere. — Det er Genkendelse, der gør *Beskrivelse* og *Klassifikation* mulige; dog virker Forskelsopfattelse væsentligt med ved begge Operationer. Ved al Beskriven og Klassificeren staa visse Typer fast, idetmindste foreløbigt fast, og de nye Fænomener henføres til dem, enten som aldeles ens (dækningslige) eller som lignende (kvalitetslige) eller som frembydende Analogi (Forholdslighed). De positive Begreber, vi danne, udtrykke saadanne Typer. Hvor vi ingen Genkendelse af nogen Grad kunne have, altsaa ingen Type

opstille, samle vi foreløbigt Fænomenerne under et negativt Begreb, d. v. s. vi give dem det fælles Mærke, at de ere forskellige fra de hidtil bestemte Typer. De negative Begreber have i Klassifikationens Historie den Betydning, at man ved deres Hjælp samler det hidtil Ubestemte i en fra det Bestemte forskellig Gruppe, for saa at overlade til senere Forskning at finde positive Bestemmelser indenfor den²⁶).

I Filosofiens Historie staar Platons Idelære som karakteristisk Udtryk for den beskrivende og begrebsdannende Forskens Betydning. Selve Muligheden af Genkendelse midt under Fænomenernes brogede Mangfoldighed opfylder Platon med Begejstring, og den højeste aandelige Evne var for ham den, ved hvilken de forskellige Typer, der ligge til Grund ved Genkendelsen, ordnes efter deres indbyrdes Lighed og Forskel, saa at der dannes en Tankeverden, indenfor hvilken man kan stige op og ned ad Trin, som danne en kontinuerlig Rækkefølge.

Naar der er dannet Begreber i forskellig Sammenhæng, kunne de forbindes i Domme, og naar forskellige Domme have fælles Begreber, der kunne substitueres for hverandre, kan der uddrages Slutninger. Ad *Slutningens* Vej kan der dannes Begreber og Domme, uden at man behøver at gaa tilbage til Erfaringen, saaledes som de beskrivende og klassificerende Videnskaber paa ethvert Punkt ere nødte til. Der gør sig her en Kontinuitet gældende af højere Art, idet Tanker og Tankerækker af højst forskellig Oprindelse kunne bringes i Forbindelse med hverandre. Medens Genkendelsen blot hviler paa Identitet, hviler Slutningen paa Rationalitet: det er Forholdet mellem Grund og Følge, der raader og gør en ny Art af Forstaaelse mulig. Jeg forstaar $A = C$, naar jeg véd $A = B$ og $B = C$. Denne Art Forstaaelse vindes gennem de formale Videnskaber. Ejendommeligt for dem er, at det tilsidst er ligegyldigt, hvorfra de første Begreber og Domme skrive sig, naar de blot ere af den Beskaffenhed, at der kan bygges Slutningsrækker paa dem. Saaledes bekymre de beskrivende Videnskaber sig heller ikke om, hvorfra Fænomenerne komme, naar de blot kunne ordnes efter Ligheds- og Forskelsforhold.

En tredie Art af Forstaaelse er karakteriseret ved, at man

hverken blot stiger op fra Fænomener til Begreber, eller blot ved Slutning danner nye Begrebsforbindelser af givne Begrebsforbindelser, men udleder nye Fænomener af tidligere givne Fænomener. De nye Fænomener forstaas ved at sættes i et analogt Forhold til tidligere Fænomener, som det, der bestaar mellem Grund og Følge i en Slutning. Denne Art Forstaaelse er karakteristisk for den exakte Realvidenskab (Naturvidenskab), saaledes som den især har udviklet sig siden Renaissancetiden. Det er her *Aarsagsbegrebet*, som raader. Vi forbinde her Erfaringerne efter deres uundgaaelige og lovbestemte Rækkefølge i Tiden.

Denne tredie Art af Forstaaelse har især beskæftiget den nyere Tids Erkendelsesteori, efterat HUME og KANT havde indskærpet Forskellen mellem logisk Slutning og real Aarsagsforklaring. Muligheden af at danne og anvende Aarsagsbegrebet har i den nyere Tid vakt en lignende Forundring, som hos Platon Muligheden af at danne Almenbegreber. Det er dog ikke blot den intellektuelle Trang til at finde Sammenhæng mellem Erfaringerne, der har ført til at stille Aarsagsbegrebet paa første Plads, men ogsaa Trangen til skarpt at skelne mellem subjektive Forestillinger og objektiv Virkelighed, idet Virkelighedskriteriet i Tvivlstilfælde stedse tilsidst er den faste, ubrydelige Sammenhæng²⁷). Drømmenes og Tankernes Verden er større end Virkelighedens (Eng ist die Welt, und das Gehirn ist weit), og Menneskene have stedse mere følt Trangen til at faa deres Tanker saaledes bestemte og forbundne, at de kunne staa som Udtryk for en Virkelighed, især da de kun derved kunne vente at finde Midler til at opnaa deres Formaal.

Aarsagsbegrebet fremtræder i to Former, en foreløbig, elementær Form, ved hvilken vi ofte nødes til at stanse, og en ideal Form, mod hvilken al Forsken og alle Teorier stræbe hen. *Det elementære Aarsagsbegreb* angiver blot et uundgaaeligt Successionsforhold: naar Fænomenet *A* er indtraadt, indtræder derefter Fænomenet *B* uundgaaeligt, og *B* indtræder kun, naar *A* gaar forud. Det er ikke sagt at Aarsagsforholdet finder Sted mellem *A* og *B* indbyrdes; det er muligt, at de begge ere successivt fremtrædende Virkninger af en forudgaaende Aarsag. *Det ideale*

Aarsagsbegreb gaar et Skridt videre og ser i det Fænomen, der kaldes Virkningen, en Fortsættelse af eller en Omsætning i ny Form af det Fænomen, der kaldes Aarsagen. Det ideale Aarsagsbegreb gaar saaledes over i Udviklingsbegrebet hvorfor det intet Under er, at dette Begreb ved Siden af Aarsagsbegrebet spiller saa stor en Rolle i den nyere Tids Videnskab.

2. Alle tre Arter af Forstaaelse hviler paa visse Grund-sætninger eller Principer, som det uvilkaarlige Tankearbejde — saaledes som det øves af den praktiske Menneskeforstand, i Specialvidenskaberne, i den filosofiske Spekulation og i den religiøse Tænkning — ikke føler Trang til at opsøge, men som Erkendelsesteorien fremdrager og prøver. Erkendelsesproblemet opstaar, naar der spørges, hvorpaa *Forstaaelsens Gyldighed* beror, og hvorvidt den strækker sig. Det er Forholdet mellem Kontinuitet og Diskontinuitet, der atter her stiller Problemet. For Platon opstod Problemet ved det irrationelle Forhold mellem Begreb og Fænomen; i nyere Tid ved det irrationelle Forhold mellem formal og real Videnskab. Kan Begrebet nogensinde være adækvat Udtryk for Fænomenernes Mangfoldighed, og Loven for deres skiftende Forbindelser?

For PLATON blev Konsekvensen den, at Begreberne („Ideerne“) maatte være Mennesket bekendte fra en højere Tilværelse og nu dukkede op for Tanken i deres hele Fuldkommenhed under Paavirkning af de ufuldkomne Efterligninger af dem, Sanserverdenen frembyder. I nyere Tid har man ofte anset Tanken om Naturens Lovmæssighed som en apriorisk Sandhed, en oprindelig Intuition, der i det Højeste skyldte Erfaringen Anledningen til sin Fremkaldelse. Det er Inkommensurabiliteten mellem Principerne (de logiske Principer og Aarsagsprincipet) og Erfaringen, som har affødt denne spekulative Erkendelsesteori. Denne Inkommensurabilitet har ogsaa affødt en Teori, man kunde kalde den arbitrære Teori, fordi den stærkt betoner det Vilkaarlige i Principernes første Opstilling, men som ikke mindre stærkt betoner, at Principerne i deres rene Form ikke kunne vinde nogen Bekræftelse ved Erfaring, ikke blive Resultater, stedse kun Postulater. Der kan — siger HOBBS, den mest udprægede Repræsentant for dette Standpunkt — ikke

være nogen Videnskab om selve Principerne for al Videnskab; de opstilles ved konstruktiv Kunst (*principia sunt artis sive constructionis, non autem scientiæ et demonstrationis*), og det er altsaa os selv, der frembringe deres Sandhed (*rationis prima principia vera esse facimus nosmet ipsi*). Hos FICHTE opstilles al menneskelig Videns første og ubetingede Grundsætning ved en fri Handling; vor Videnskab hviler ikke paa en „Thatsache“, men paa en „Thathandlung“, nemlig den tænkende Bevidstheds Beslutning stedse at forblive i Overensstemmelse med sig selv: Opstillingen af Identitetsprincippet. I Lighed hermed antager S. KIERKEGAARD et Spring ved Principernes Opstilling, og KROMANN udleder Identitetsprincippet af Selvopholdelsesdriften, der søger at opretholde Bevidsthedens Enhed; „af Erfaringen er det paa ingen Maade fremgaaet“²⁸).

Baade den spekulative og den arbitrære Teori maa dog indrømme, at der maa være bestemte empiriske Foranledninger, som fremkalde Intuitionerne eller Postulaterne. Empirismen (der — naar den tager Hensyn ikke blot til det enkelte Individ, men til hele Slægtens Erfaringer — gaar over til Evolutionisme) lægger nu, hvor den udfolder sig i sin absolute Form, Hovedvægten paa disse „Foranledninger“ og betragter dem som de fuldstændige Aarsager. Den er klarest fremstillet af STUART MILL og HERBERT SPENCER. Den søger at vise, hvorledes almindelige Principer kunne have dannet sig successivt i Bevidstheden under den stadige Paavirkning fra Omgivelserne, og den hævder energisk, at intet Princip kan have nogen Gyldighed ud over den Erfaringsbekræftelse (Verifikation), det kan vinde. Kun som Resultater altsaa have Principerne Værdi.

Hvad Empirismen ikke kan forklare, er den Kendsgerning, at Principerne selv fremkalde Erfaringer gennem de Spørgsmaal, de føre os til at stille. Heldigere stillet er her en fjerde Teori, der i den nyeste Tid er bleven udviklet af ERNST MACH og RICHARD AVENARIUS, og som man kunde kalde den økonomiske. Den lader baade passiv Erfaring og aktiv Tankeudvikling komme til deres Ret, idet den betragter Principerne som de „Begrebsreaktioner“, der ad den korteste Vej gøre anskuelig Opfattelse og Oversigt mulige. Naar Kontinuitetsprincippet spiller saa stor

en Rolle, er det, fordi det er et afgjort økonomisk Princip. Der er altsaa her kun Tale om praktisk Anvendelighed. Man danner de Begreber og Principer, man behøver for at gøre sig til Herre over Fænomenerne. Enhver praktisk og intellektuel Trang er tilfredsstillet, naar vore Tanker fuldstændigt formaa at gengive de sanselige Kendsgerninger. Denne Gengivelse er Fysikens Endemaal og Formaal, og Atomer, Kræfter og Love ere kun Midler til at lette Gengivelsen. Deres Værdi gaar kun saa langt, som de hjælpe os²⁹). I lignende Retning have MAXWELL og HERTZ udtalt sig³⁰).

De fire Teorier, der henholdsvis opfatte Erkendelsens Principer som Intuitioner, Postulater, Generalisationer og økonomiske Tankemidler, forudsætte nu alle *den analytiske eller regressive Erkendelsesteori*, som især KANT har udviklet. Ti *hvad* der skal være Genstand for Intuition, eller for Postulat, eller for Generalisation, og *hvad* der svarer til Forskningens økonomiske Behov, det kan kun opdages ved *at slutte tilbage fra de Data, som Erfaringen frembyder, og finde de Forudsætninger, deres Forstaaelse hviler paa*. En saadan Analyse maa ligge til Grund for enhver Erkendelsesteori. Om denne Analyse er fuldført, vil man ikke med fuld Sikkerhed kunne overbevise sig om. Videnskabens Historie viser, at der her er et Arbejde, der atter og atter maa tages op. Snart mener man, at man behøver flere, snart færre Principer end hidtil. En Garanti for, at man har naat de absolut sidste Forudsætninger, vil man aldrig kunne faa. Hvad den økonomiske Teori — som jeg især vil holde mig til — særligt betoner, er dels, at der ikke maa opstilles flere Principer, end det Givne med streng Nødvendighed kræver (det er dette, der menes med „Kritik af den rene Erfaring“), — dels at til forskellige Tider, i forskellige videnskabelige Situationer kan der behøves forskellige Principer, saa at endog et Princip, der en lang Tid har ført Forskningen videre, senere kan erkendes for ugyldigt, uden at derved dets historiske Betydning miskendes. Den økonomiske Teori betoner altsaa dels Sparsommelighedens Lov, dels den formaalsbestemte, nyttebestemte Karakter af Principerne. Den skyldes især to Klasser af Motiver, for det Første Ønsket om at reducere de Forudsætninger, der ikke selv kunne bevises,

til det mindst Mulige, altsaa et antidogmatisk eller antimetafysisk Motiv, — for det Andet Erfaringer fra Videnskabernes Historie, der vise, hvorledes Principer og Hypoteser kunne være berettigede og frugtbare i en vis Periode, men senere maa afløses af andre, Noget, som særligt den nyeste Tids Diskussion om den mekaniske Naturopfattelses Begrundelse og Gyldighed har henledet Opmærksomheden paa.

Der er dog to Sider af Sagen, som den særlige Form, den analytiske Erkendelsesteori har antaget ved at fremtræde som økonomisk Teori, ikke tilstrækkeligt har betonet, og som blive af særlig Betydning, naar man ikke betragter Erkendelsesproblemet isoleret, men ser det i dets Sammenhæng med de andre filosofiske Problemer.

For det Første maa de Former, i hvilke den intellektuelle Trang tilfredsstilles, hænge sammen med Bevidsthedens almindelige Natur. *Hvad* vi forstaa, og *at* vi i det Hele forstaa Noget, beror ikke blot paa Fænomenernes Beskaffenhed, men paa vor intellektuelle Organisation, ligesaa vel som det afhænger af vort Synsorgans Beskaffenhed, ikke blot af de ydre Genstande, hvilke Farver vi se. Der vil være en vis Type for alle Principer og Hypoteser, som tilsidst viser tilbage til Bevidsthedslivets inderste Natur. Og det vil her altid være Trangen til Enhed og Kontinuitet, hvortil man kommer tilbage. Hvilke og hvormange Grundbegreber (Kategorier) og Grundforudsætninger man maa stille op, det er et Problem, der stedse maa tages op paany under Erkendelsens Kamp for at vinde fremad. Det var en Illusion, naar Kant mente, at man én Gang for alle kunde give en Fortegnelse over, hvad der i denne Henseende behøves; men deri tog den gamle Mester ikke fejl, at det er *Enheds- og Kontinuitetstrangen*, der ligger til Grund ved alle Former, i hvilke Forstaaelse vindes eller menes at være vunden. Han har selv vist, at alle hans Kategorier kunne føres tilbage til Kontinuitetsbegrebet, og under alle Omskiftelser paa Principernes Omraade vil det utvivlsomt være dette Begreb, der stadigt kommer igen. De logiske Principer, Aarsagsprincippet og de fundamentale naturvidenskabelige Grundsætninger føre alle tilbage til dette Begreb, der hænger saa nøje sammen med Bevidsthedslivets Natur. En

rent psykologisk Erkendelsesteori vil dog aldrig kunne gøre Fyldest; ti fordi Trangen til Enhed og Kontinuitet — den være nok saa væsentlig for Bevidsthedslivet — tilfredsstilles ved visse Principer, følger aldeles ikke, at disse ere objektivt gyldige. Hin Trang kan skaffe sig Luft og Tilfredsstillelse paa mange Maader og i mange Former, hvad Mytologiernes og Spekulationernes Historie noksom godtgøre, — Maader og Former, der i Regelen ingenlunde tilfredsstille Økonomiens Fordringer, hverken i Henseende til Sparsommelighed eller i Henseende til Anvendelighed. Her gælde SCHILLER'S Ord: Eng ist die Welt, und das Gehirn ist weit. Af al den Tankerigdom, Menneskeaaanden raader over, kan kun en snever og fast sluttet Række af Tanker bruges, naar det gælder gyldig Forstaaelse. Hvad der er en nødvendig Forudsætning, er kun, at de Forudsætninger, Forstaaelsen af det Givne kræver, maa være psykologisk mulige, maa stemme med Bevidsthedslivets almindelige Love, og kun være speciellere og nøjagtigere Udviklinger af, hvad der ligger i disse. Der maa ske en Udvælgelse mellem de Tanker, der uvilkaarligt trænge sig frem; men den medfører ingen Emancipation fra de almindelige psykologiske Love. Hvad det gælder om, er, at der uddanner sig nye Dispositioner af speciel Art, — at der opstaar en intellektuel Habitus, der stiller Spørgsmaalene og kritiserer Svarene paa strengere og bestemtere Vis, end det uvilkaarlige Tankeløb føler Trang til. Ethvert omfattende Princip er egentligt — psykologisk set — Udtryk for en saadan Habitus, der kan ligge mere eller mindre dybt begrundet i Bevidsthedens Natur, det vil sige, snart have et Instinkts Væsen, snart skyldes Øvelsens Indflydelse. De rent logiske Principer nærme sig mest til det Instinktive. Trangen til Overensstemmelse med sig selv, til Konsekvens i Forestillingsløbet kan ikke blot forklares ud fra Sparsommeligheden og Hensigtsmæssigheden alene. Hvor streng Slutning fra de hidtil foreliggende Erfaringer fører os til selvmodsigende Resultater, antage vi langt snarere, at Erfaringerne ere ufuldstændige, end at Tilværelsen skulde modsige sig selv. Hvad der i højeste Grad gælder for de rent logiske Principers Vedkommende, gælder ogsaa for mere specielle Principer. Saaledes udtrykker Aarsagsprincippet en Tilbøjelighed til, naar

en Begivenhed er indtraadt, at se sig om efter andre Begivenheder, i hvilke Betingelserne for deres Indtræden kunde findes. Der ytrer sig ogsaa her en Trang til at bringe Enhed og Sammenhæng i Bevidsthedens Indhold. Jo mere speciel og bestemt Tilfredsstillelsen af denne Trang skal være, des mere virker det økonomiske Princip i sine to Former, som Sparsommeligheden, der gaar den lige Vej til Maalet, og som Hensigtsmæssigheden, der følger Veje, som virkeligt føre til Forstaaelse. Exempler herpaa findes i Keplers og Newtons Fordring om veræ causæ, i Inertisætningen, i Energisætningen o. s. v. Hvad der rent empirisk staar som en Hypotese, bliver erkendelsesteoretisk set et Princip, en ledende Tanke, under hvis Førerskab Bevidstheden i Erfaringens Verden kan tilfredsstille sin Trang til Enhed og Kontinuitet.

For det Andet maa Principer og fundamentale Hypoteser — selv om de tilsidst alle staa som *Arbejdshypoteser* i den intellektuelle Økonomis Tjeneste — ikke opfattes som aldeles tilfældige eller vilkaarlige i Forhold til den Tilværelse, som vi ved deres Hjælp ville forstaa. Selve Begrebet Arbejdshypotese peger i dobbelt Retning: dels — som allerede paavist — tilbage til den tænkende Bevidstheds Natur, da jo vor Bevidsthed ikke kan udføre en Funktion, den være nok saa økonomisk, som er aldeles fremmed for dens eget Væsen; dels over imod Tilværelsen, til hvilken de Fænomener, som skulle forstaaes, høre. Et Arbejdsredskab maa baade passe til Haanden, der skal bruge det, og til Genstanden, der skal behandles. Tilværelsen maa da i sig selv frembyde Sider, der svare til vor Erkendelses uundgaaelige Forudsætninger, selv om disse nok saa meget betinges ved de indre og ydre Forhold, under hvilke Erkendelsen arbejder, — eller maaske netop derfor. Dette gælder for al gyldig Erkendelse fra de mest elementære Former til de højeste. Det gælder allerede om Sansekvaliteterne trods deres „Subjektivitet“, og det gælder om vor Tæknings højeste Enhedsprinciper. KANT siger om Tendensen til at forudsætte en Enhed bagved Naturfænomeners Forskelligheder³¹⁾: „Man kunde maaske tro, at vi her havde et rent økonomisk Haandgreb af Fornuften, tjenende til at spare Møje Men en saadan egoistisk Hensigt skelnes

meget let fra den Ide, ifølge hvilken Enhver forudsætter, at denne Fornuftenhed stemmer med Naturen selv, og at Fornuften her ikke tigger, men befaler, skønt den ikke kan bestemme Grænserne for denne Enhed.“ Jeg føjer dog hertil: selv hvor Fornuften befaler (eller spørger, forventer, anteciperer, postulerer), nødes den (som alle Befalingsmænd) til at rette sine Befalinger efter den Evne til at adlyde, der kan formodes at være til Stede. —

Denne sidste Betragtning fører særligt til at muliggøre Sammenhængen mellem Erkendelsesproblemet paa den ene Side og Tilværelsesproblemet paa den anden Side. Det har saa meget des mere Betydning at fremdrage dette, som den analytiske Erkendelsesteori — ligesom den økonomiske, og paa sin Vis ogsaa den arbitrære, — fører til at sætte et nyt Sandhedsbegreb i Stedet for det gængse, naive Begreb om Sandhed. Principernes Betydning er den at lede vort Arbejde paa at vinde Forstaaelse. Deres *Sandhed* bestaar i deres *Gyldighed*, og deres Gyldighed i deres *Arbejdsværdi*. At et Princip er sandt, betyder, at man kan arbejde med det, og det vil, naar Talen er om Erkendelsens Principer, sige, at man ved dets Hjælp kan komme fremad i Forstaaelse, — i fast Ordning og Forbindelse af Fænomenerne. Sandhedens Begreb er et *dynamisk* Begreb, idet det udtrykker en bestemt Maade, paa hvilken Tankeenergien anvendes, og et *symbolsk* Begreb, idet det ikke betyder Dækningslighed eller Kvalitetslighed med en absolut Genstand, men Forholdslighed (Analogi) mellem Begivenhederne i Tilværelsen og de menneskelige Tanker. Det gamle naive Sandhedsbegreb, ifølge hvilket en Erkendelse var sand, naar den ligefrem afbildede eller afspejlede „Virkeligheden“, er uholdbart og har været det lige fra det Tidspunkt af, da man begyndte at hævde *Sansekvaliteternes Subjektivitet*. At Sansekvaliteterne vare subjektive, skulde jo ikke betyde, at de vare ugyldige, uanvendelige til at orientere os i Verden. De staa stadigt som Tegn, Signaler, Symboler, hvis indbyrdes Rækkefølge vi kunne tyde som Udtryk for en objektiv Række af Begivenheder, skønt de ikke kunne bevises at være Afbilleder af disse. Paa lignende Maade forholder det sig med de logiske Principer og de andre funda-

mentale Forudsætninger for vor Erkendelse. *Den kritiske Filosofi* førte til det Resultat, som er en simpel Konsekvens af selve den analytiske Metode, den anvendte, at Grundsætningernes Sandhed kun kan betyde, at de gøre videnskabelig Erfaring mulig; de ere jo selv fundne ved Analyse som en saadan Erfarings nødvendige Forudsætninger. En Sammenligning mellem vore Tanker og en absolut Tingenes Verden er ikke mulig; vi kunne kun sammenligne Tanker og Erfaringer indbyrdes. Denne Konsekvens saa Kant selv ikke saa klart som nogle af hans Disciple (Maimon og Fries)^{31b)}; Mesteren selv var endnu hildet i Dogmatisme, som det ses af hans Lære om „Ding an sich“ som absolut bestaaende udenfor ethvert Subjekt. Men naar han betegner Aarsagsloven som en „Erfaringsanalogi“ og dermed mener, at Begivenhederne i Tiden forholde sig analogt som Grund og Følge i vor Tænkning, saa nærmer han sig til at gøre den til en Arbejdshypotese. I den nyeste Tid er man — som vi snart skulle se — *fra naturvidenskabelig Side* mere tilbøjelig til at anerkende det dynamiske og symbolske Sandhedsbegreb, end man var, saalænge den mekaniske Naturopfattelse stod med en vis dogmatisk Karakter. — Dette nye Sandhedsbegreb, der er ved at trænge sig frem paa Videnskabens Omraade, frembyder et Slægtskab med den Maade, paa hvilken — som vi skulle se under det fjerde Hovedproblem — den religiøse Bevidsthed mere og mere stiller sig overfor Dogmerne; det er ogsaa paa det religiøse Omraade mere og mere Anvendeligheden og Arbejdsværdien, der spørges om. Det statiske Sandhedsbegreb^{31c)} trænges overalt til Side for det dynamiske.

Selv om nu frugtbare Principer eller Arbejdshypoteser ere vundne, vil saa Tilværelsen udtømmende kunne gengives ved Hjælp af dem, eller vil der stedse vedblive at bestaa *et irrationelt Forhold mellem de Principer, vor Bevidsthed formaar at forme, og selve Tilværelsen, hvorfra vore Erfaringer stamme?* — Det vil vise sig, at der især under tre forskellige Former stedse vil blive et Irrationelt tilbage: i Forholdet mellem Kvalitet og Kvantitet, i den Betydning, Tidsforholdet har for Aarsagsbegrebet, og i Forholdet mellem Subjekt og Objekt. Vi betragte disse tre Punkter hvert for sig.

3. Ved Forsøgene paa Reduktion af alle givne Forskelligheder til Identitet og Kontinuitet har især Bestræbelsen for at føre Artsforskelligheder tilbage til Gradsforskelligheder været af stor Betydning. I Videnskaben om den materielle Natur ytrer den sig som en Bestræbelse for at forklare al Forandring som Bevægelse i Rummet. Bevægelse fra et Sted til et andet er den simpleste Forandring; derfor vilde det være et stort Fremskridt i Klarhed, hvis den kunde vises at være den Forandring, som under forskellige Former foregaar overalt i Naturen, hvor den umiddelbare Erfaring viser os kvalitative Forandringer. Allerede ARISTOTELES lærte, at den rumlige Bevægelse laa til Grund for al anden Forandring, ogsaa for al Opstaaen og Forgaaen; men han ansaa det dog ikke for muligt — saaledes som Atomisterne havde villet — at føre Alt i den materielle Natur tilbage til den. Først med den moderne Naturvidenskabs Opstaaen kommer denne Tanke frem for Alvor. GALILEI staar som den store Grundlægger af, hvad man (i snevreste Betydning) plejer at kalde *den mekaniske Naturopfattelse*. Foruden den Simpelhed, som derved opnaas, — og Galilei var sikker paa, at Naturen følger de simpleste Veje, — opnaas ogsaa den Fordel, at man kan operere med bestemte Kvantiteter. Galilei sagde derfor: maal Alt, hvad der er maaleligt, og gør det maaleligt, som ikke er det! Ved denne Reduktion bliver dels Enighed mulig, medens Kvalitetsforskelle kun kunne skønnes, ikke maales, dels bliver nøjagtig Verifikation mulig³²).

De Principer, hvorpaa den mekaniske Naturopfattelse hviler, betragtedes hos dens vigtigste Repræsentanter som absolute Sandheder, fundamentale Tilværelseslove; forsaavidt man endnu mente, at de behøvede en Begrundelse, hentede man denne umiddelbart fra Guds Væsen og Villie. Heri vare Kartesianere og Newtonianere enige. Og Materialisterne skilte sig kun fra dem ved at anse den teologiske Begrundelse for overflødig og umulig. Gennem en Række af storartede Opdagelser og Forklaringer har denne Naturopfattelse vist sin Frugtbarhed. Spørgsmaalet er for os, om den fra et erkendelsesteoretisk Synspunkt kan siges at betegne en absolut Afslutning.

Selv om vi nu tænke os, at Alt i den materielle Natur

kunde forklares ved den mekaniske Naturopfattelses Principer (der er, som vi snart skulle se, i den nyeste Tid Tvivl derom indenfor Naturforskernes Kreds), saa er det for det Første klart, at Kvaliteterne ikke skaffes ud af Verden, fordi de „reduceres“ til Kvantiteter eller skrives paa det sansende Subjekts Regning. De blive staaende som umiddelbare Fakta, der maa konstateres empirisk. Det kemiske Produkts Egenskaber kunne ikke udledes af Elementernes Egenskaber, og naar en Art af fysisk Energi faar sit Ækvivalent i en anden Art af fysisk Energi, saa har Ækvivalentet dog nye Egenskaber, der ikke kunne udledes af den første Energiforms Egenskaber. Man kan dog ikke lade det sansende Subjekt skabe disse Kvaliteter af Intet, i hvert Tilfælde faa vi uløselige psykologiske Vanskeligheder i Stedet for de fysiske og kemiske Vanskeligheder, vi have skudt til Side.

For det Andet er Udstrækning og Bevægelse tilsidst selv Kvaliteter i videste Forstand, faktiske Egenskaber, der i og for sig ligesaavel kunde behøve en Forklaring som de specielt saakaldte Sansekvaliteter. Dette er efter BERKELEY'S og LEIBNIZ'S Tid ofte blevet gjort gjældende fra filosofisk Side. Der er ingen Grund til at antage, at de kvantitative Egenskaber skulde udtrykke Tingenes inderste Væsen. Grunden til, at Videnskaben med Forkærlighed opsøger dem og holder sig til dem, er egentligt kun den, at man ved deres Hjælp kan give nøjagtige Beskrivelser af de materielle Fænomener og uddrage bestemte Slutninger af dem. Dette er i den nyeste Tid stærkt fremhævet af Forskere som MAXWELL og HERTZ, for denne Sidstes Vedkommende under udtrykkelig Tilslutning til den ovenfor omtalte økonomiske Erkendelsesteori. „De exakte Videnskabers Fremgang“, siger Maxwell, „beror paa Opdagelsen og Udviklingen af hensigtsmæssige (appropriate) og nøjagtige Forestillinger, ved hvis Hjælp vi kunne danne os en aandelig Repræsentation af Kendsgerningerne, der paa én Gang er tilstrækkeligt omfattende til at udtrykke (stand for) hvert enkelt Tilfælde, og tilstrækkeligt nøjagtig til at yde Sikkerhed for de Slutninger, vi ad matematisk Beregnings Vej drage fra dem“. Og Hertz siger: „Vi danne os saadanne indre Symboler (Scheinbilder oder Symbole) af de ydre Genstande, at de logisk nødvendige Følger

af Billederne stedse igen ere Billeder af de afbildede Genstandes naturnødvendige Følger Anden Overensstemmelse med Tingene fordrer Formaalet med vore Forestillinger ikke³³). — Det dynamiske og symbolske Sandhedsbegreb er her udtrykkeligt sat i Stedet for det naivt dogmatiske, som den mekaniske Naturopfattelse tidligere havde hyldet. Hvad det gælder om, er kun at finde en Kreds af Symboler, der kan anvendes med fuld Konsekvens, og fra hvilken der kan drages Slutninger, som bekræftes ved nye Erfaringer, der selv igen kunne udtrykkes ved den samme Kreds af Symboler. Men den Mulighed vil her aldrig kunne afvises, at en anden Kreds af Symboler ligesaa godt eller bedre vil kunne udtrykke de positive Erfaringer og egne sig til Grundlag for exakte og verifikable Deduktioner. Der vil aldrig kunne føres Bevis for, at nogen Kreds af Symboler skulde være den eneste rette og den eneste nødvendige eller mulige.

De erkendelsesteoriske Reflexioner, til hvilke nyere Naturforskere saaledes ere blevne førte, fremkaldtes ved den Vanskelighed, der frembød sig ved at bringe de elektriske Fænomener ind under den mekaniske Naturopfattelse eller ogsaa udlede dennes Principer af de for hine Fænomener gældende Love. Den sidste Mulighed holder HERTZ nærmest paa, medens BOLTZMANN nærmest holder paa den første³⁴). Men af størst Interesse for Erkendelsesteorien er MAXWELL'S Kritik af det gængse Materiebegreb, ifølge hvilket man ved Materie forestiller sig en udstrakt Masse. Fejlen ved dette Begreb er ifølge Maxwell den, at det leder til at tænke sig Materien som noget Hvilende. Men det er Bevægelse, der gør os Hvilen forstaaelig, ikke omvendt. Bevægelseslæren maa derfor gaa forud for Ligevægtslæren, Dynamiken for Statiken. Det er fra Bevægelsen, vi vinde Begrebet Kraft eller Energi, ved hvis Hjælp Ligevægten bliver os forstaaelig. Naar vi nu ved Materie forstaa det Konstante, det, som bestaar under alle Forandringer, saa kan det kun være selve Bevægelsens Lov, og „Materien“s Væsen bestaar altsaa i Bevægelse. Det er ifølge Maxwell en Fordom at betragte Materien som udstrakt og Molekulerne som haarde og solide: man maatte da spørge, hvad der holder Molekulens Dele sammen, og

man vilde komme til Molekuler af anden Orden. Dog maa vi stadigt operere baade med geometriske og med dynamiske Begreber, hvad enten vi anse de sidste Elementer for udstrakte eller ikke. Det er kun Udstrækning som hvilende Egenskab, Maxwell erklærer sig imod; selv ved en Linie, vi drage paa en Tavle, er Bevægelsen, hvorved den bliver til, det Væsentlige³⁵). — Det er et overordentligt vigtigt erkendelsesteoretisk Synspunkt, som her er fremdraget: at hvilende Tilstande stedse indeholde Problemer, der kun kunne løses ved, at Hvilen afløses af Bevægelse. Potentiel Energi forstaa vi kun ved aktuel Energi, Evner og Anlæg kun ved, hvad der kommer ud af dem. Denne Lov gælder overalt, paa det psykiske saavel som paa det fysiske Omraade. Der er en halvt mystisk, halvt materialistisk Tilbøjelighed til at finde Fuldendelsen i Kontemplation over — eller Stirren paa — et hvilende „Noget“³⁶). Maxwell har ydet et vigtigt Bidrag til at faa denne Tilbøjelighed udryddet. Men det store Spørgsmaal er, om Tanken om Bevægelsens eller Aktivitetens Kontinuitet kan gennemføres paa alle Omraader. Selv om det Dynamiske erkendelsesteoretisk set hævder sin Prioritet for det Statiske, kan dette dog ikke skaffes bort; det stiller sig stedse paany frem med sine Opgaver for Tanken, og Maxwell anerkender det selv, naar han erklærer baade geometriske og dynamiske Begreber for nødvendige i Naturforklaringen. I Modsætning til det Dynamiske betegner det Geometriske Samtidigheden. Paa den materielle Naturs Omraade fremtræder det Samtidige i Rummets Form³⁷); paa det psykiske Omraade antager Samtidighedsforholdet ikke denne geometriske Form, men fremtræder alligevel som noget „Statisk“, der stiller Forskningen nye Opgaver, naar den lykkeligt og vel har fundet de psykiske Processers Love. Efterat Kontinuiteten i Udviklingsprocesserne er paavist, gælder det at paavise, at der er Kontinuitet mellem Processerne og de hvilende Tilstande. — Vi møde altsaa her igen det stadige Problem; det vilde fremstille sig, selv om Kvaliteterne vare fuldt forklarede ved at repræsenteres af Kvantiteter, og selv om de fysiske Grundbegreber, hvormed Videnskaben opererer, vare mere end den fuldkomneste og hensigtsmæssigste Kreds af Symboler, det hidtil er lykkedes at forme og anvende.

Muligheden af et irrationelt Forhold mellem Tilværelsen og vor Erkendelse kan derfor ikke afvises.

4. Til et lignende Resultat vil Undersøgelsen af Forholdet mellem *det elementære og det ideale Aarsagsbegreb* føre os. I sin elementære Form angiver Aarsagsbegrebet, som vi have set, kun det Forhold mellem to Begivenheder, at naar den ene er indtraadt, indtræder uundgaaeligt den anden. Men fra denne uundgaaelige Rækkefølge skrider Forskningen gennem Iagttagelser, Forsøg og Hypoteser saavidt muligt frem til Paavisning af en Kontinuitet i Begivenhedernes Række, ved hvilken Forskellene mellem de enkelte Led i denne blive forsvindende, saa at tilsidst endog selve Tidsforskellen mellem Begivenhederne reduceres til det mindst Mulige. Fra ydre, skønt uundgaaelig Rækkefølge arbejder Tanken sig gennem Kontinuiteten hen imod en fuldstændig Identitet. Medens Tidsforholdet spiller en væsentlig Rolle ved det elementære Aarsagsbegreb, er det saa godt som elimineret i det ideale Aarsagsbegreb. Hvis denne Proces kunde gennemføres helt, vilde vi komme til det paradoxte Resultat, at den fuldkomne Aarsagsforklaring vilde være en Ophævelse af selve Aarsagsbegrebet: Aarsagsforholdet er jo kun forskelligt fra det rent logiske Forhold mellem Grund og Følge ved Tidsforskellen mellem Forholdets Led.

Det 17. Aarhundredes Filosofi (SPINOZA og LEIBNIZ) skelnede ikke mellem Aarsag (causa) og Grund (ratio); Aarsagsforholdet mellem to Fænomener var for dem det samme som Forholdet mellem Præmisser og Konklusion i en Slutning, et blot Identitetsforhold. Det stod for dem som selvfølgelig, at der ikke kunde være Mere i Virkningen, end der var i Aarsagen; Tidsforholdet mellem Leddene var ligegyldigt, og Tiden hørte i det Hele kun hjemme i den sanselige Forestillings (Imaginationens) dunkle Sfære. Da HUME rejste Aarsagsproblemet, skete det netop ved at betone, at der intet Bevis kan føres for Berettigelsen af at slutte fra Fortid til Fremtid. Naar der henvises til Fortidens Erfaringer, siger Hume, da kunne disse kun vise, at en Ting engang, i et enkelt Øjeblik, har været i Besiddelse af en vis Evne, ikke at den stadigt besidder den og vil besidde den³⁸). KANT mente vel at kunne føre et rationelt Bevis for

Aarsagssætningens Gyldighed, men han skelnede mellem Aarsagsforholdet og Forholdet mellem Grund og Følge, saaledes at der kun var en Analogi, ikke en Identitet, imellem dem: Aarsagsloven betød for ham, at Begivenheder følge efter hinanden i Tiden paa en Maade, der er analog med den Maade, paa hvilken Konklusionen udspringer af Præmisserne. Derfor giver Aarsagssætningen os en Regel, ved hvis Hjælp vi kunne opnaa Enhed i vore Erfaringer³⁹).

Fra to forskellige Standpunkter har man i den nyeste Tid forsøgt at eliminere Tidsforholdet og derved ophæve ikke blot det elementære Aarsagsbegreb, men tilsidst Aarsagsbegrebet i det Hele.

Fra et spekulativt Standpunkt har man hævdet, at Tidsforholdet altid tyder paa en Ufuldkommenhed, paa en Ufuldstændighed i Udviklingen. Saalænge Tidsforholdet er bestemmende for vor Opfattelse af Tilværelsen, er vor Opfattelse derfor stedse ufuldkommen, og Tidsforholdets Realitet er uforenelig med Ideen om en fuldkommen Erkendelse, om en absolut Sandhed. Vor Erkendelse arbejder sig jo ogsaa mere og mere bort fra Tidsforholdet; jo klarere vi forstaa Noget, des mindre Rolle spiller Tidsforskellen, — des mere gaar den reale Viden op i den formale, Aarsagen i Grunden. Hvad vi begynde med at kalde Aarsag og Virkning, kommer under Erkendelsens Fremskriden til at staa som Led i en Helhed, Led, der staa i et lovmæssigt Forhold til hinanden, et rationelt Forhold, for hvilket Tidsfølgen er uvæsentlig. At vi først iagttage det ene Led og derefter det andet Led, har ingen Betydning: i vor Erkendelse af Loven staar hele Processen for os som en Enhed. Det er ikke Tidsforholdet, men Enheden bag Tidsforholdet, der binder det, vi kalde Aarsag, til det, vi kalde Virkning. Desuden er der heller intet Mellemrum mellem Slutningen af den Begivenhed, vi kalde Aarsag, og Begyndelsen af den Begivenhed, vi kalde Virkning. Det er de engelske Filosofer FRANCIS BRADLEY og BERNARD BOSANQUET⁴⁰), som have gjort denne Betragtning gældende, i hvilken en spekulativ Interesse for Helhedsopfattelse og for afsluttende Begreber ligger til Grund.

Fra et helt andet Standpunkt, der kan betegnes som „den

rene Erfarings" Standpunkt, og hvis vigtigste Repræsentanter ere RICHARD AVENARIUS og ERNST MACH, arbejdes der i en lignende Retning, men af andre Motiver. Interessen gaar her ud paa at udskille alle de Biforestillinger og Hjælpebegreber, med hvilke vi uvilkaarligt eller af metodiske Grunde supplere selve Erfaringen, det umiddelbart Givne. Erkendelsens Fremskriden bestaar i en Reduktion af Forskellighederne (til et „heterotisk Minimum“) og i Tilnærmelse til en ren Beskrivelse af en kontinuerlig Proces. Under denne Fremskriden begrænses Erkendelsesindholdet mere og mere til deskriptive Udsagn, saavidt muligt med analytiske Overgange, og Forskellighederne reduceres fra kvalitative til kvantitative, saavidt muligt med stadig Paavisning af Ækvivalensforhold. Det er ikke længere den strenge Videnskabs Opgave at „forklare“; hvem der vil have „Forklaringer“ henvises til Mytologien og Metafysiken; Videnskabens Maal er at give en nøjagtig, metodisk Beskrivelse af alle Forhold og Overgange. Hvad særligt Aarsagsforholdet angaar, lægger man dels Vægten paa, at enhver Anvendelse af Begreberne Aarsag og Virkning vilkaarligt drager to Elementer ud af hele den Sammenhæng, i hvilken de forekomme, og stiller dem i Modsætning til hinanden, dels derpaa, at Tidsforholdet meget vel kan vendes om, saasnart man har paavist et Ækvivalensforhold, og saasnart man ser bort fra Forandringerne Retning⁴¹).

De erkendelsesteoretiske Anskuelser, der saaledes med forskellig Motivering ville eliminere det elementære Aarsagsbegreb og negte Tidsforholdets principielle Betydning, kunne karakteriseres ved, at de sætte et Erkendelsens Ideal i Stedet for den virkelige Erkendelse, vi til nogen given Tid kunne opnaa. Enhver bestemt Undersøgelse maa begynde paa et bestemt Punkt, som ligger der, hvor Problemet stiller sig. Og Problemet stilles, naar to Led i Begivenhedernes Række tildrage sig Opmærksomheden og vække Formodninger om en indre Sammenhæng mellem dem, eller naar et enkelt Led træder frem i sin Særegenhed eller Pludselighed og derved vækker Trangen til at søge Mellemlid, gennem hvilke det kan bringes i Sammenhæng med hele den øvrige Række. Det er forsaavidt et til-

fældigt, vilkaarligt Udgangspunkt, der gribes; men det vil efter Sagens Natur ikke kunne være anderledes. Vor Erkendelse udvikler sig historisk, fordi den menneskelige Opmærksomhed kun vækkes under visse bestemte Betingelser. Hvis den uden Forskel til alle Tider lige meget rettedes mod alle Led i Begivenhedernes Række, vilde der ingen Erkendelse opstaa. Naturligvis er det af Vigtighed, at man er sig det Tilfældige eller Subjektive i Udgangspunktet og Udsnittet bevidst, og hvis Erkendelsesarbejdet har Fremgang, kommer man jo ud over det, idet Udsnittet netop gennem Forstaaelsen indarbejdes i en stor kontinuerlig Sammenhæng.

Den samme historiske Karakter af vor Erkendelse bliver klar, naar vi besinde os paa, at vi stedse staa mellem Fortidens Erfaringer og Fremtidens Muligheder. *I hvert enkelt Øjeblik* maa vi skelne mellem, hvad der foreligger givet, og hvad vi vente; hint er Aarsagen, dette Virkningen; og Forventningen kan aldrig blive Mere end en Hypotese. Det enkelte Øjeblik, i hvilket der til den ene Side gælder et „ikke længere“, til den anden Side et „endnu ikke“, stiller os Problemet i hele dets Spænding, en Spænding, som kun Vanens Magt forringer. Ved nye Problemer vil Spændingen ikke udeblive — og saalænge Erkendelsen gaar fremad, vil den søge og finde nye Problemer⁴²). Den fulde Sammenhæng foreligger stedse først bagefter, og indtil den foreligger, staar Antagelsen af den som en Hypotese. Vi ville derfor aldrig kunne undvære Begreber som Kraft, Energi, Aarsag eller Mulighed, der med forskellige Nuancer udtrykke et og samme Forhold, nemlig de senere Tilstandes Afhængighed af de foregaaende Tilstande; denne Afhængighed adskiller sig fra rent logiske og matematiske Afhængighedsforhold derved, at det paa én Gang er et Tidsforhold og et rationelt Forhold, idet den følgende Tilstand baade følger efter og af den foregaaende. Selv om Kontinuiteten paavises ved Hjælp af nok saa mange Mellemled og Nuancer, bliver dette Forhold ved at gælde for enhver lille Overgang mellem to Led eller Nuancer.

Og herved ændres Intet, selv om der paavises Ækvivalens mellem de hinanden afløsende Tilstande. Humes Problem er ingenlunde, som det undertiden er sagt, blevet løst ved Op-

dagelsen af Energiens Bestaaen. Et Ækvivalensforhold udelukker ikke en kvalitativ Forskellighed, men forudsætter den netop: jeg har ingen Grund til at opstille Dommen $A = B$, naar A og B ikke først have staaet for mig som forskellige, før jeg ved nærmere Undersøgelse fandt, at de kunde sættes i Stedet for hinanden. Naar et saadant Identitetsforhold er fundet, er det ligegyldigt, om vi gaa fra A til B , eller fra B til A ; men den Gang, da det skulde findes, begyndte vi med A eller B og kom ad Undersøgelsens Vej over til det andet Begreb. Derfor maa vi ved en Dom skelne mellem den psykologiske Proces, ved hvilken Dommen bliver til, og i hvilken der gør sig en bestemt Forskel gældende mellem Udgangsforestilling (Subjekt) og Slutningsforestilling (Prædikat), og den færdige Dom, der kan formuleres som et Identitetsforhold, ved hvilket Forskellen mellem Subjekt og Prædikat bliver ligegyldig⁴³). Og ligesaa lidt som i Tankebevægelsen er ved den ydre Skeen Leddenes Orden ligegyldig. Har jeg erkendt, at der er et Ækvivalensforhold mellem Varme og Bevægelse, er det rent abstrakt set ligegyldigt, om jeg gaar fra Varme til Bevægelse eller fra Bevægelse til Varme; men „Forandringernes Retning“ er i Virkeligheden et Spørgsmaal paa Liv og Død: Tilværelsen bliver faktisk en anden, alt efter som Forandringerne overvejende foregaa i den ene eller den anden Retning. Tiden kan da i Virkeligheden ikke vendes om, og derfor kan Paavisningen af Ækvivalensforhold ikke danne Afslutningen af vor Erkendelse. Vi maa tillige have Besked om Forandringernes (Omsætningernes) faktiske Retning, og den vindes kun ved stedse ny Erfaring.

Dertil kommer endnu, at ethvert Ækvivalensforhold — saavel som ethvert Aarsagsforhold i det Hele — kun træder i Kraft, naar visse Betingelser, særligt Udløsningsbetingelser, ere til Stede. Med Hensyn til disse Betingelsers Tilstedeværelse opstaar da et nyt Problem: kan man, ogsaa hvad dem angaar, paavise, at Forholdet til deres Aarsag kan fremstilles som et Ækvivalensforhold? Vi komme her ind i en uendelig Række, hvor Svarene (de bestemte, konkrete Svar) høre op, længe før Spørgsmaalene høre op. Ogsaa her have vi en rent logisk Analogi; ti ethvert absolut Identitetsforhold ($A = B$) mellem to

Begreber hviler ved nærmere Betragtning paa bestemte Betingelser (saa at det — efter JEVONS' Formulering — maa udtrykkes ved $AC = BC$)⁴⁴); det bliver da et nyt Spørgsmaal, hvorledes det forholder sig med disse Betingelser (C), og saaledes gaar Tanken stedse videre. —

Der er saaledes ingen Udsigt til at slippe for det historiske Element i vor Erkendelse. Maalestokken for Erkendelsens Udvikling bestaar i den Udstrækning, i hvilken det elementære Aarsagsbegreb (uundgaaelig Rækkefølge) kan anvendes i Sammenligning med den blotte Konstateren af faktiske simultane eller successive Forskelligheder, og dernæst i den Udstrækning, i hvilken det elementære Aarsagsbegreb kan afløses af det ideale Aarsagsbegreb (Ækvivalens eller Identitet). Men Erkendelsens Proces vil til enhver Tid bestaa i en Opstigen gennem de her antydede tre Stadier, — en Opstigningsproces, der stedse paany maa gentages ud fra nye Udgangspunkter. Og det er Tidsforholdets Realitet, der betinger denne Nødvendighed. Spekulative Opfattelser — hvad enten de fremtræde i idealistisk eller i realistisk Form — have derfor stedse en Tilbøjelighed til at skyde Tidsforholdet til Side eller betragte det som blot „empirisk“, om ikke som illusorisk⁴⁵). Skulde det være en Illusion, saa er det i hvert Tilfælde en Illusion i anden Potens, naar man mener at kunne frigøre sig for denne Illusion. Tilværelsen gaar for os aldrig op i Tanken.

5. Endnu fra en tredie Side viser Erkendelsesproblemet sig i hele sin Skarphed, samtidigt med at en stadig Udvikling af Erkendelsen viser sig mulig. I enhver Erkendelsesakt kan der skelnes mellem *et subjektivt og et objektivt Element*, mellem det Erkendende og det, som erkendes, — men begge Elementer ere kun givne i Forhold til hinanden, skønt de indenfor dette Forhold kunne gøre sig gældende i forskellig Grad.

Hvad er nu subjektivt, og hvad er objektivt i vor Erkendelse? — Allerede af det Foregaaende vil det ses, at dette Spørgsmaal besvares paa forskellig Maade. Der gør sig paa Videnskabens Omraade en Tendens gældende til at skrive alle Kvalitetsforskelle, Alt hvad der bryder Kontinuiteten, og tilsidst maaske endog Alt hvad der bryder Identiteten, paa Sub-

jektets Regning. Sansekvaliteterne, Rums- og Tidsforskellene skulle da blot være subjektive. Det Berettigede i denne Synsmaade beror paa, at de Forskelligheder, vi statuere i kvalitativ, extensiv, intensiv og protensiv (tidslig) Henseende, bero paa vore psykiske Dispositioner. Vor Fornemmelse er en Skelnen, hvis Resultat beror paa det fornemmende Subjekts Organisation og Forhistorie. De fundne Forskelligheder gælde altsaa kun i Relation til det erkendende Subjekts Stade i hine forskellige Henseender. Dertil kommer, at vor Opmærksomhed er diskontinuerlig, bevæger sig i Spring til og fra sin Genstand; ogsaa derved kommer der Forskelligheder og Afbrydelser frem, der ikke kunne skrives paa Objektets Regning.

Den dogmatiske og spekulative Retning i Filosofi og Naturvidenskab har været tilbøjelig til at gaa denne Vej. Emancipationen fra det blot Subjektive blev her tillige en Tilnærmelse til Kontinuiteten og Identiteten som Sandhedens Væsen og Norm.

Den kritiske Filosofi fremhæver i Modsætning hertil, at de kvalitative, extensive, intensive og protensive Forskelligheder udgøre det for vor Erkendelse givne Materiale og stille os Op-gaverne for vor Forsken. Ligesom vor Personlighed arbejder paa at samle sine sporadisk optrædende Elementer, at harmonisere de stridende Tendenser og frigøre sig for det Dunkle og Selmodsigende, saaledes arbejder vor Forstaaelse paa at forvandle de givne, for os faktiske Forskelligheder til Stadier i en og samme kontinuerlig Udviklingsproces eller til Former for et og samme Indhold. Trangen til Kontinuitet og Identitet ligger dybt i den menneskelige Bevidsthed, og denne søger derfor at genfinde dem i Erkendelsens givne Indhold. Tilmed kan Bevidstheden ikke selv frembringe de Forskelligheder, der danne Materialet for dens Virken, saa meget end den Form og den Grad, i hvilke de fremtræde i Bevidstheden, bestemmes ved dennes egne uvilkaarligt virkende Betingelser. — I den nyeste Tids Diskussioner om Naturvidenskabens erkendelsesteoretiske Grundlag viser der sig ogsaa en Tendens til overvejende at udlede alle Enhedssynspunkter af Erkendelsessubjektets Økonomi.

I Virkeligheden have vi aldrig nogensinde det rene Subjekt

med dets Former givet i Modsætning til et rent Objekt, eller rettere til en „Ting i sig“, fra hvilken Erkendelsesindholdets Mangfoldighed skulde skrive sig. KANT sluttede her for tidligt af, idet han mente, at Erkendelsens subjektive Former én Gang for alle skulde kunne bestemmes, saa at „Stoffet“ i Erkendelsen maatte være at udlede af „das Ding an sich“. I den speciellere Udvikling af sin Erkendelsesteori kunde han dog ikke undgaa at komme til at spørge om, hvorfra Formerne skrev sig, og til at antyde, at ogsaa disse (der jo ligesaa vel som Stoffet ere faktisk givne, idet de jo maa udfindes ved psykologisk Analyse) tilsidst ere bestemte ved „Ding an sich“, og da „Formerne“ betegne det Konstante i vor Erkendelse, bliver den sidste Forudsætning for Kants Filosofi egentligt Noget, han ikke kan give Begrundelse af, nemlig at „Ding an sich“ virker paa konstant Maade, da Formerne ellers ikke kunne bestaa eller i hvert Tilfælde ikke anvendes⁴⁶). Saaledes kommer Kant til at svinge mellem begge de to ovenfor beskrevne Anskuelser, skønt det aabenbart var hans Mening at holde sig til den sidste. Kontinuiteten var for ham Kategoriernes fælles Grundform, og Syntesen var for ham Grundloven for den erkendende Bevidstheds Virken.

Problemet er mere indviklet, end Kant saa. Naar vi skelne mellem Subjekt og Objekt i vor Erkendelse, er det i Virkeligheden et objektivt bestemt Subjekt (S_o), vi stille i Modsætning til et subjektivt bestemt Objekt (O_s). De Egenskaber eller „Former“, vi tillægge Subjektet, kunne ikke forklares ud fra selve Begrebet Subjekt (det rene S); de staa som Fakta, ligesaa vel som alle andre Egenskaber, vor Erkendelse faar med at gøre. Og de Egenskaber eller Bestemmelser, vi tillægge Objektet, tilkomme dette stedse kun i Relation til et Subjekt og, nærmere bestemt, til et Subjekt af en vis speciel Beskaffenhed. Derfor begynder Problemet stedse paany: hvorfra faar Subjektet sine objektive (faktiske) Egenskaber, og hvilket Forhold er der mellem Objektets subjektive Bestemmelser (Kvaliteter o. s. v.) og dets Væsen, som dette vilde fremtræde overfor Subjekter af anden Art end vi?

Atter her møde vi det Irrationelle, og her se vi maaske

klarest, hvor uudtømmelig Tilværelsen er i Forhold til vor Erkendelse. Det Berettigede i Kants Opstilling af Begrebet „Ding an sich“ laa i, at der behøves et Grænsebegræb til at udtrykke det irrationelle Forhold mellem, hvad han kaldte vor Erkendelses „Form“ og dens „Stof“. Hvis vi ville beholde Begrebet „Ting i sig“, kunne vi anvende det i Kants Aand og dog undgaa at falde i de Modsigelser, med hvilke det i hans Filosofi er behæftet, naar vi bruge det til at udtrykke det Faktum, at Forskellen mellem Subjekt og Objekt stedse træder i Kraft paany, hvor ofte vi end have fundet en objektiv Forklaring af Subjektets Ejendommeligheder (af S_1 ved O_1) og en subjektiv Forklaring af Objektets Ejendommeligheder (af O_1 ved S_2). Det Irrationelle viser sig i, at en stadig Rækkedannelse (af Typen: $S_1 \{ O_1 \{ S_2 \{ O_2 \dots \}$) er mulig og nødvendig. Tanken maa stedse paany i Gang med at finde Prædikater til Bestemmelse af Tilværelsen, fordi Kilden, der gør Tankestrømmen mulig, er uudtømmelig. „Tingen i sig“ er den dunkle, underforstaaede Udgangsforestilling, der stedse fremtræder paa nye Maader og kræver nye Bestemmelser⁴⁷). Maaske vilde det rette Symbol for vor Erkendelses Forhold til Tilværelsen ikke være et irrationelt Tal, men et imaginært Tal, idet Tilværelsen kunde have Attributer, der slet ikke kunne naas eller bestemmes ved de Dimensioner, i hvilke vor Tanke kan bevæge sig. Muligheden heraf kan i hvert Tilfælde ikke modbevises. Og heller ikke den Mulighed, at Tilværelsen kun er rationel i meget ringe Omfang, og at den engang kunde vende en anden Side ud imod os, der ikke muliggjorde Bygningen af sammenhængende og anvendelige Tankerækker; der vilde da, som jeg et andet Sted har udtrykt det⁴⁸), begynde en logisk Istid for os. Forholdet mellem Subjekt og Objekt vilde slet ikke træde i Kraft; hverken et S_0 eller O_0 kunde bestaa.

Naar jeg i en tidligere Sammenhæng anvendte Schillers Ord: Eng ist die Welt, und das Gehirn ist weit, saa viser det sig nu, at Sætningen kan vendes om: Gross ist die Welt, und das Gehirn ist klein! Erkendelsen er, saa rig og kraftig den end monne være, stedse dog kun en Del af Tilværelsen, og Erkendelsesproblemet vilde kun kunne løses, hvis Tilværelsen

som Helhed (forsaavidt den kan tænkes som afsluttet Helhed!) kunde udtrykkes ved Hjælp af en enkelt Del af den. Symbolsk maa Udtrykket i hvert Tilfælde stedse blive, Vor Erkendelse giver os, selv hvor den naar højest, kun et Udsnit af noget mere Omfattende. Af alle Tankens Muligheder er kun en eneste repræsenteret i den Virkelighed, vi erkende; men den Virkelighed, vi erkende, er selv stedse kun en Del af et større Hele — og Forholdet mellem Del og Helhed kunne vi her ikke bestemme. Vi kunne intet udtømmende Virkelighedsbegreb danne.

III.

Tilværelsesproblemet.

1. Baade Bevidsthedsproblemet og Erkendelsesproblemet vise ud over sig selv: Bevidsthedslivet er en Del af Tilværelsen, og det er Erkendelsens Opgave at forstaa Tilværelsen. Det er da naturligt at spørge, hvilken Plads Bevidsthedslivet indtager i Tilværelsen, og hvilket Billede Erkendelsen formaar at give os af Tilværelsen. Det Problem, vi saaledes føres over til, kunne vi kalde det *kosmologiske*, da det er Problemet om, hvorvidt en afsluttende Verdensanskuelse er mulig: *Kosmos* betyder Tilværelsen, betragtet som et Hele, og *Logos* betyder Lære, Anskuelse. Ordet Metafysik vil det ogsaa være berettiget at bruge her, skønt det er blevet anvendt i mange forskellige Betydninger og derfor er mindre tydeligt.

Hovedvanskeligheden ved dette Problem vil være den, at de kosmologiske Principer, de Principer, der skulde ligge til Grund for Verdensanskuelsen, ikke uden videre kunne hentes fra noget specielt Erfaringsomraade, da det jo netop skulde gælde om at forbinde alle Erfaringsomraader til et Hele og give en positiv Karakteristik af dette.

Et Forsøg paa at behandle Tilværelsesproblemet vil baade have en formal og en real Karakter: dels maa der spørges om, hvilke Fordringer der maa stilles til det Begreb, der skal kunne omfatte Tilværelsen som Helhed, og om det er muligt at fyldestgøre disse Fordringer, dels maa der spørges om, hvilke positive Karaktermærker der kan angives om en saadan Helhed, hvis vi kunne danne et Begreb om den.

De *formale* Motiver til Spekulation over Tilværelsens Natur ligge dybt i Bevidsthedens og Erkendelsens Beskaffenhed. De hænge sammen med Trangen til Kontinuitet, den Trang, i hvilken Personligheden og Videnskaben mødes. Selve Tænkningens Væsen ytrer sig paa alle Trin og i alle Former som en Sammenfattende, en Syntese, og det er da ikke at vente, at Tænkningen godvilligt skulde stanse med sit Forsøg paa at sammenarbejde det sporadisk Givne. Speciel og praktisk Betydning faar denne Stræben derved, at en fast og kontinuerlig Sammenhæng er det eneste Kriterium, vi i Tvivlstilfælde have, naar det gælder at skelne mellem Drøm eller Illusion og Virkelighed. Jo mere omfattende og jo inderligere sammenhængende et Virkelighedsbegreb vi kunne danne, des større Sikkerhed indeholder det. Der vil derfor baade af teoretiske og praktiske Grunde være en Tilbøjelighed til at gaa til Grænsen og forsøge paa at fortsætte og afslutte, hvad allerede teoretisk og praktisk Orientering fører ind paa. Idealet vilde være naat, hvis der kunde paavises en fuldstændig Harmoni mellem alle vore Erfaringer, en kontinuerlig Helhed, til hvilken alle specielle Erfaringsomraader efter deres egne Love slutte sig sammen.

Men allerede Drøftelsen af Erkendelsesproblemet maa have lært os, at en saadan afsluttende Verdensanskuelse er umulig, og at den i en vis Forstand indeholder en Selvmodsigelse. Intet af de specielle Erfaringsomraader foreligger afsluttet for os; der kommer stedse nye Erfaringer og nye Gaader op; vor sammenfattende Tænkning faar stedse nye Opgaver. Og da nu vor Erkendelse stedse virker ved at sammenholde og sammenligne, vilde ethvert Totalbillede, dersom det skulde være Genstand for fuldendt Erkendelse, være at sammenholde og sammenstille med Noget, der var forskelligt fra det: kun da kunde det faa sin fulde Bestemthed; men hvis der var noget fra det Forskelligt, vilde det jo ikke være et *Totalbillede*! — Det er her ligegyldigt, om vi blive staaende ved selve den Totalitet, vi have forsøgt at danne, eller om vi gaa tilbage til Principet for en saadan Totalitet og kalde det „Gud“ i Modsætning til selve Totaliteten som „Verden“; Antinomien bliver den samme i begge Tilfælde⁴⁹). Det Irrationelle melder sig her igen, ligesom ved

Erkendelsesproblemet. Og der er her sikkert en indre Sammenhæng. At Erkendelsen ikke kunde afsluttes, kunde hænge sammen med, at selve Tilværelsen ikke er afsluttet, ikke er færdig, men er i stadig Vorden, ligesom den enkelte Personlighed er det, og ligesom Erkendelsen er det. Den skjuler maaske ogsaa samtidige Disharmonier i sig, der gøre det umuligt for den at udgøre et harmonisk Hele. Analogien mellem de forskellige Problemer vilde i saa Fald være særligt tydelig. Man har i de forskellige Systemer været for sikker paa, at Tilværelsen i sig selv var et sluttet og konstant Hele, og at det kun var vor Villie og Tanke, der stedse maatte kæmpe for at bestaa og for at vinde Harmoni.

Et *realt* Motiv til Spekulation ligger i den fremtrædende Rolle, et Fænomen eller et Erfaringsomraade eller en Side ved Tilværelsen kan spille for os. Derved kan opstaa en Tendens til at lægge dette Fænomen eller denne Side til Grund ved en Tydning af Tilværelsen og forsøge paa at udlede de andre Fænomener eller Sider deraf, eller i hvert Tilfælde at føre dem tilbage dertil. De forskellige kosmologiske Systemer ere ligesaa mange Forsøg paa at lodde Tilværelsens Dyb, at prøve, hvor langt en Tanke kan kaste Lys over Tilværelsen. Det er en Række af Tankeexperimenter, ved hvilke vore vigtigste Tankers Bærekraft, deres Evne til at tjene som Grundlag for en omfattende Verdensanskuelse er bleven prøvet.

Ethvert saadant Forsøg gaar — som LEIBNIZ først med genial Klarhed har set — nødvendigvis *Analogiens* Vej. — I al Videnskab kan Analogi blive af Betydning. Alle Betegnelser for psykiske Fænomener ere oprindeligt dannede paa Grundlag af en Analogi med fysiske Fænomener, og vi ere i Psykologien stadigt nødte til at operere med fysiske Analogier; det bliver da et vigtigt Spørgsmaal, hvor langt deres Gyldighed naaar. Aarsagssætningen udtrykker ifølge Kant, at der mellem de virkelige Begivenheder i Verden er et analogt Forhold som mellem Grund og Følge i vor Tænkning. Atomteorien og i det Hele den saakaldte mekaniske Naturopfattelse betragtes i den nyeste Tid erkendelsesteoretisk som en stor Analogi, ved hvis Hjælp de kvalitative Forandringer i Naturen kunne beskrives og beregnes.

Ogsaa ved Opdagelser spiller Analogien en stor Rolle; Analogien mellem Kemi og Fysik hjalp Robert Mayer til hans Opdagelse af Energiens Bestaaen. Men naar Analogien benyttes metafysisk eller kosmologisk, er det ikke *et enkelt* Tilværelsesomraade, der tjener til at belyse *et andet enkelt*; det er *et enkelt* Omraade, der benyttes til at udtrykke Tilværelsen *som Helhed*. Denne Symboliseren bliver af anden Art og Gyldighed end den, der finder Anvendelse paa de specielle Omraader: den kan ikke gennemføres med fuld Konsekvens, og den kan ikke verificeres. Hverken Analogiens Berettigelse eller dens Begrænsning kan strengt paavises. Derved ere de kosmologiske eller metafysiske Symboler forskellige fra de videnskabelige. — Som jeg i min „Religionsfilosofi“ har søgt at vise, dele de religiøse Symboler Skæbne med de metafysiske. I begge Tilfælde gøres der et Forsøg paa at danne afsluttende Begreber med real Gyldighed; Forskellen beror kun paa det Motiv, der fører til disse Forsøg.

I Erkendelsesproblemet kom vi ogsaa til et irrationelt Forhold mellem Del og Helhed. Dér drejede det sig om, *hvorvidt Helheden kunde udtrykkes i og for en enkelt Del*. Her, ved det kosmologiske Problem, drejer det sig om, *hvorvidt der fra en enkelt Del kan hentes Bestemmelser, som gælde for Helheden som saadan*. Det er et og samme Forhold, der i de to Problemer fremtræde fra forskellig Side. —

En Verdensanskuelses Karakter og Værdi beror ikke blot paa, hvor klart og konsekvent Analogien er gennemført, men ogsaa paa, hvorfra Analogien hentes. Det Fænomen (den Del eller Side af Erfaringen), hvorpaa Analogien bygges, kunne vi kalde for *Urfænomenet*. Dette Udtryk stammer fra GOETHE. Men Goethe forstod ved Urfænomenet ikke blot et Fænomen af typisk Art, der kan tjene til at belyse andre Fænomener for os; det betyder for ham et Faktum, der tillige er Lov, saa at man blot behøver at udtale det for at have forklaret det, og det maa ikke betragtes som sammensat, da det selv skal være Symbol for alt Andet, være en „Grænse for vor Skuen“, som paa én Gang vækker „den store Undren“ og Følelsen af, at vi staa ved vor Evnes Grænse!⁵⁰⁾ — Det er bekendt, hvor skæbnesvanger en Rolle dette Begreb spillede i Goethes Farvelære. Ved selve sin

Definition af det vilde han udelukke enhver videre Undersøgelse og Forklaring af det Fænomen, han valgte til „Urfænomen“. Men denne Mangel behøver ikke at klæbe ved det. Det kan meget vel betegne det Punkt i vor Erfaring, ud fra hvilket vi forsøge at orientere os i alle Retninger, men som derfor godt selv kan være Genstand for videregaaende Undersøgelse og Forklaring. Hovedsagen er, at vedkommende Fænomen er saa ejendommeligt og betydningsfuldt, at det kan faa en typisk Karakter for os. Tydningen af Tilværelsen maa stedse foregaa ud fra et enkelt Omraade, og den kan foregaa, uden at dette Omraade selv unddrages speciel videnskabelig Behandling.

Men hvor skulle vi nu søge Urfænomenet? Derom staar Kampen mellem de forskellige Verdensanskuelser. Snart er det Livet, snart Tanken, snart Materien, der gøres til Urfænomen og lægges til Grund ved Tydningen. Førend vi gaa over til at betragte de vigtigste Urfænomener, der have været tagne i den kosmologiske Tydnings Tjeneste, maa vi dog dvæle lidt ved denne Tydning selv.

2. Metafysiken kan blive dogmatisk og derved virke skadeligt i videnskabelig Henseende paa to Maader — dels ved at afskære enhver speciel videnskabelig Forklaring af det valgte „Urfænomen“, dels ved at opfatte sin analogiserende Metode som mere videnskabelig, end den er, og at glemme den stadige Erfaringsbekræftelses Nødvendighed. Den kan ikke gribe ind i de specielle Videnskabers Husholdning, i Aandsvidenskabernes ligesaa lidt som i Naturvidenskabernes. Dens filosofiske Sted er paa den videnskabelige Tænkningens Grænse; dens Opgave er at give en sidste Tydning. Erkendelsesteorien førte os til et Grænsebegreb om det, der betinger den stadige Brydning i vor Verdensopfattelse mellem Kvalitet og Kvantitet, elementært og idealt Aarsagsbegreb, Subjekt og Objekt. Hvis vi ville kalde det, der indeholder Grunden til disse Modsætninger, „Tingen i sig selv“, saa betegner dette Udtryk Metafysikens eller Kosmologiens filosofiske Sted.

Den sidste Tydning vil have Mere af Kunstens end af Videnskabens Præg. Overgangen fra Filosofiens empiriske og kritiske Dele (Psykologi og Erkendelsesteori) til Kosmologien frembyder

en vis Analogi til Overgangen fra historisk Kritik til Historie-skrivning. Historieskriveren former det kritisk behandlede Stof til et Helhedsbillede af Begivenheder og Karakterer; det Fragmentariske udfyldes, og der gives en Afrunding, ved hvilken Fremstillernes Personlighed nødvendigvis spiller en Rolle med. Den kosmologiske Filosof vil saaledes give os et Helhedsbillede af Tilværelsen paa Grundlag af vor Viden om den; han vil sammenarbejde de spredte Træk til en Totalitet, indenfor hvilken et enkelt Element (Urfænomenet) særligt virker bestemmende, saa det Heles Klangfarve afhænger af det. I Valget af Urfænomen og i Analogiens Gennemførelse gør et afgjort personligt Element sig gældende. Et stort filosofisk System er et Kunstværk, et Drama, i hvilket de enkelte Repliker og Scener slutte sig sammen, snart mere med logisk, snart mere med æstetisk-etisk Harmoni. Aristoteles', Spinozas og Schopenhauers Systemer frembyde særligt denne Karakter.

Denne Kunst vil blive vanskeligere og vanskeligere at øve. Ti den vil for Fremtiden ikke blot forudsætte, at et rigt Stof staar til Raadighed og kan formes med konstruktiv Kraft, men maa ogsaa forudsætte Evne til at undgaa Dogmatiseringen, til at hævde Ideernes og Tankebygningernes Betydning uden at forvexle dem med absolute Sandheder. Det gælder, som LESSING sagde, at tænke gymnastisk, ikke dogmatisk. Kunsten vil være den: at forene dristig Tankeudvikling med vaagen kritisk Bevidsthed. Det er denne Side af Sagen, jeg særligt har betonet i min Afhandling *Filosofi som Kunst*. Tidligere er det kunstneriske Element i filosofisk Tænkning blevet betonet af SCHOPENHAUER, som dog mest tænker paa den *uvilkaarlige* Tilbliven af den afgørende Tankekonstruktion, hvorved Kunstens „Hvad?“ afløser Videnskabens „Hvorfor?“ Naar ogsaa ALBERT LANGE kaldte filosofisk Spekulation for Kunst, tænkte han nærmest paa den *idealiserende* Tendens, Trangen til i ideale Billeder at se et Udtryk for den højeste Virkelighed⁵¹). — Ved det religiøse Problem ville vi møde et Forhold, der er beslægtet med den Overgang fra Videnskab til Kunst, vi her have talt om; kun vil det der dreje sig om en Afslutning af *Livsanskuelsen*, medens det her drejer sig om en Afslutning af *Verdensanskuelsen*. —

Det er, som Filosofiens Historie viser, ikke til alle Tider, der er Betingelser til Stede for Udøvelsen af den her omtalte Kunst i stor Stil. En lang Tids Ophoben af Stof og af Synspunkter, en stor Koncentration i Sindet og en ved Skærpelse af Problemerne vakt Tankeenergi maa være til Stede. Vi finde i Filosofiens Historie Systemerne ligge samlede i visse enkelte Perioder, endog tillige bundne til enkelte Steder. Det 5. og 4. Aarhundrede f. Kr. skabte de store græske Systemer, og her var Aten det filosofiske Centralsted. I det 17. Aarhundrede opstod den nyere Tids Hovedsystemer, der bleve til paa Grundlag af Renaissancens og den nys grundlagte Naturvidenskabs mangfoldige Stof og nye Synspunkter; her indtager Holland en central Stilling. Ved Begyndelsen af det 19. Aarhundrede grundlagdes alle den filosofiske Idealismes Systemer i Jena, hvor Kants Disciple mødtes med Goethes Disciple og med Romantikens Forløpere. Det er i saadanne Tidspunkter, at Filosofien staar som et af Symptomerne paa Aandslivets Gang; i Mellemtiderne gaar den speciellere Drøftelse af psykologiske, erkendelsesteoretiske og etiske Problemer sin mere stille Gang. —

Jeg gaar nu over til at fremdrage de vigtigste Urfænomener, der kunne tjene til systematisk Grundlag og historisk have ydet saadan Tjeneste.

3. Den første Kendsgerning, det ligger nær for Filosofien at betragte som Urfænomen i Tilværelsen, er den, at Tilværelsen i stort Omfang er *forstaaelig* for os. Vi kunne genkende Fænomener, slutte fra det ene Fænomen til det andet og finde Kontinuitet imellem dem. Selv om vore Hypoteser egentligt ere Arbejdshypoteser, og selv om det gamle, naive Sandhedsbegreb mere og mere maa vige Pladsen for det dynamiske eller symbolske Sandhedsbegreb (se III, 2), saa maa dog selve det Faktum, at vi med vore Evner og vore Metoder til en vis Grad kunne orientere os i Tilværelsen, hænge sammen med dennes Væsen. Metodens Anvendelighed indeholder stedse et Vidnesbyrd om Emnets Beskaffenhed. Tilværelsens Forstaaelighed for os tyder paa en indre Enhed i dens Væsen, der lægger sig for Dagen i den Lovmæssighed, Fænomenernes Gang frembyder. Selve vort Virkelighedskriterium bestaar i den faste Sammenhæng, og det

er en naturlig Udvidelse af, hvad Anvendelsen af dette Kriterium godtgør, naar vi i Tilværelsen finde en *Enhedsmagt*, ved hvilken de enkelte Elementer og Begivenheder forbindes. Filosofien har en naturlig Tendens til at gaa tilbage til et saadant Princip; Platon og Giordano Bruno, Spinoza og Hegel, Fechner og Lotze arbejdede i denne Retning, og selv Kant har, trods sin store kritiske Betænkelighed, aflagt Vidnesbyrd om denne Tankes Betydning. Medens den populære Tankegang er tilbøjelig til at søge en Afslutning ved at stige op ad Aarsagernes Stige for at ende i en første Aarsag, — en Vej, der kun fører til en endeløs Række, — søger den filosofiske Tænkning hellere sin Afslutning i Dybden end i Længden, idet den besinder sig paa, hvad der er Forudsætningen for, at et rationelt Verdensbillede, hvor hypotetisk det end maatte være, i det Hele kan dannes. *Kausaliteten* staar her som Urfænomenet, og det er ikke mindst af denne Grund, at Diskussionen om Aarsagsprincippet fylder saa stor en Plads i den nyere Filosofis Historie.

Mod den Monisme, som saaledes trænger sig frem, kunde man indvende, at det Karakteristiske for den videnskabelige Forstaaelse af Fænomenerne ikke blot er Antagelsen af en indre Sammenhæng mellem disse, men ogsaa Antagelsen af en Mangfoldighed af Elementer, mellem hvilke den Vexelvirkning finder Sted, som de af Videnskaben fundne Love gælde for. Hvorfor ikke betragte denne Mangfoldighed som Urfænomen, saa at vor Metafysik bliver pluralistisk, ikke monistisk?

Svaret paa dette Spørgsmaal er givet i den Kendsgerning, at alle de Egenskaber eller Kræfter, med hvilke vi udstyre Tilværelsens Elementer (hvad enten vi forestille os dem som materielle Atomer eller psykiske Monader), hentes fra den lovmæssige Sammenhæng, i hvilken disse Elementer ere Led. Tingenes Egenskaber ere de konstante Maader, paa hvilke de paavirke hverandre og paavirkes af hverandre. „Kraft“ er her det Element, der for os indeholder Grunden til en Forandring i et eller flere andre Elementer. Saaledes gaar det med de beslægtede Begreber Energi, Evne, Individualitet. Alle disse Begreber ere afledede i Forhold til Begrebet Lov. For Individualitetens Vedkommende maa her ikke blot tænkes paa den Lov, der gælder

for Individets Forhold til Omverdenen, men ogsaa paa Loven for Forholdet mellem Individets indre Tilstande.

I samme Retning peger en anden Betragtning. Al Erkendelse begynder som Analyse af givne Anskuelser (Iagttagelser eller Erindringer). For at en saadan Anskuelse skal kunne blive Genstand for Analyse, maa den fremtræde som en Totalitet, der omfatter et Indbegreb af Elementer (Dele eller Egenskaber). Enhver Erkendelsesakt beror paa et Udsnit af et større Hele: enhver Begrebsbestemmelse (Definition) er en Begrænsning; enhver Dom hviler paa Forudsætninger, der pege ud over selve Domsakten; enhver Slutning forudsætter flere Præmisser, hvis Gyldighed ofte maa begrundes ad højst forskellige Veje. Vi bevæge os altid indenfor en mere omfattende Helhed, i hvilken Betingelserne maa søges for de enkelte Resultater, vi komme til.

Naar saaledes baade i Virkelighedens og i den rene Tankes Verden det Enkelte faar sin Beskaffenhed og sin Gyldighed ved den Enhedssammenhæng, i hvilken det forekommer, vil Monismen staa som den, der tager et mere fundamentalt Udgangspunkt end Pluralismen.

Imidlertid viser jo Erkendelsesteorien, at der er Grænser for Forstaaelsen. Empirikeren og Skeptikeren ville stedse kunne stanse den monistiske Metafysiker ved at henvise til de faktiske Grænser for Erkendelsen. End ikke Virkelighedskriteriet kunne vi anvende overalt, og saaledes ikke gennemføre den strenge Forskel mellem Drøm og Virkelighed. Med samme Ret, man slutter fra rationel Erkendelses Mulighed til en Enhedsmagt i Tilværelsen, vilde man da, synes det, kunne slutte til et irrationelt Element i Tilværelsen, til et kosmologisk Princip, der hindrede Tilværelsens Elementer i at staa i et rationelt bestemmeligt Forhold til hverandre.

Fra monistisk Side vil dertil igen kunne svares, at dersom Enhedsmagten ikke raader overalt, kunde det tyde paa, at Tilværelsen selv er i Vorden, i Udvikling, og at det, der for os staar som en lovmæssig Sammenhæng, forudsætter en Udvikling i Tilværelsens Inderste, der endnu ikke er afsluttet. Det vilde da ogsaa fra dette Synspunkt være *Tiden*, der betinger det Irrationelle. Og saalænge Tanken, Erkendelsen ikke er færdig,

men er stedt i Vorden, saalænge *kan* Tilværelsen i det Hele heller ikke være færdig. Tanken, Erkendelsen er jo dog en Del af Tilværelsen! Og naar *den* er i Vorden, kunde der jo være Mere, som er i Vorden. Det er de store rationalistiske Systemers forunderlige Modsigelse, at selv om de kunde forklare alt Andet, kunde de dog ikke forklare selve den stræbende og arbejdende Tanke, hvis Produkter de ere. Hos Platon og Spinoza, hos Hegel og Boström fremtræder denne Modsigelse.

Den kritiske Monisme, som fastholder Tidens Gyldighed og dermed Tilværelsens Uafsluttelighed saavel som Erkendelsens, kan meget vel i sin Verdensanskuelse bygge paa Kausaliteten og Rationaliteten som Urfænomener. Den finder da i Tilværelsen en kæmpende Enhedsmagt, der gennem fremadskridende Udvikling føres ud over det Sporadiske og Modstridende. Maaske opstaar der stedse nye Elementer, der saaledes skulle sammenarbejdes, og Udviklingen maa da stedse begynde paa ny. Tankens eget Arbejde bliver herved set i en kosmisk Belysning: en konstant Sammenhæng mellem vore Metoder og Hypoteser og Tilværelsens reale Processer er jo det Maal, Tanken sætter sig (selv naar den ombytter det statiske Sandhedsbegreb med det dynamiske); lykkes det Tanken at nærme sig til dette Maal, vil Tilværelsen derved være bleven mere rationel, end den forud var, idet et nyt konstant og harmonisk Forhold er realiseret. Den Tænker, hvem det gives at arbejde fremad i denne Retning, kan med Rette sige: „Ort für Ort *sind* wir im Innern“ — hvor fjernt og ophøjet Tankens højeste Ideal end staar for ham.

4. Kunne vi ikke forsøge en real, positiv Bestemmelse af det Enhedsprincip, som efter den nys udviklede Hypotese holder Tilværelsen sammen i dens Inderste? — Ethvert Forsøg i denne Retning maa i særligt høj Grad gøre Brug af Analogi. Vi have her ikke saa fundamental en Kendsgerning at vise hen til som ved Opstillingen af hin Hypotese, hvor vi kunde støtte os til Tilværelsesproblemets Sammenhæng med Erkendelsesproblemet. Ved en nærmere Bestemmelse af Tilværelsesprincippet vil Tanken henledes paa den mest fundamentale Forskel, de os tilgængelige Fænomener frembyde: Forskellen mellem det Aandelige og

det Materielle. Der synes her at være bundet Valg for ethvert Forsøg i kosmologisk Retning,

Hvorledes jeg rent metodisk og empirisk stiller mig til Problemet om Forholdet mellem Aand og Materie, har jeg allerede udviklet (II, 3). Men Spørgsmaalet kommer her igen fra et andet Synspunkt. Ti hvad enten vi metodisk og empirisk ere Dualister, Materialister eller Monister, kan der spørges, hvorledes vi tænke os Tilværelsens fundamentale Væsen, — hvilket det til Grund liggende Attribut er, det, under hvilket vi tilsidst — naar vi tænke vor sidste Tanke — tænke os Tilværelsen.

Lægger jeg Analogien med det i Rummet Udstrakte og Bevægelige til Grund, saa bliver min Metafysik, ikke blot min Metode, materialistisk. Som afsluttende Hypotese har *Materialismen* det Fortrin, at den giver os Billedet af en stor Kontinuitet, og at vi ikke behøve at forlade det Anskuelige. Materialismen er en barnlig og naiv Opfattelse; den er Menneskets første Filosofi. Men stadigt øver Indtrykket af den materielle Verdens Sammenhæng og Omfang en overvældende Magt, saa at Forsøg i materialistisk Retning atter og atter komme frem, selv om de efter den kritiske Filosofis Fremtræden ikke kunne møde med den dogmatiske Sikkerhed som tidligere. De ville stedse strande dels paa Umuligheden af at føre det Aandelige tilbage til det Materielle, dels paa den erkendelsesteoretiske Betænkelighed, at det Materielle have vi stedse kun *som Objekt* for Bevidstheden, og at der, hvis Materialismen havde Ret, ikke kunde eksistere Noget, *for hvilket* det Materielle kunde blive Objekt eller Fænomen. HOBBS, hvis Tænkning gik stærkt i materialistisk Retning, stansede dog netop ved den Betragtning, at af alle Fænomener er *selve det, at Noget kan blive Fænomen for os*, det vigtigste.

I Modsætning til Materialismen lægger *den metafysiske Idealisme* Analogien med de aandelige Fænomener til Grund. Den kan empirisk hylde Dualismen (som LOTZE) eller Materialismen (som SCHOPENHAUER) eller den spinozistiske Monisme (som LEIBNIZ, FECHNER og WUNDT). Den sidste Tanke er i alle Former den, at kun Analogien med de aandelige Tilstande, vi kende fra os selv, giver os en Nøgle til Forstaaelse af Tilværelsens

inderste Væsen. Kun os selv kende vi jo indefra, alt Andet blot udefra! Allerede psykologisk Erfaring lærer os, at der gives mange Grader og Arter af aandelig Tilværelse, og ville vi benytte den til Fortolkning af hele Tilværelsen, dens inderste Grund og dens sidste Elementer, saa maa vi naturligvis tænke os disse Grade- og Kvalitetsrækker fortsatte i det Ubegrænsede. Denne idealistiske Kosmologi kan varieres paa mange Maader, og fremtræder historisk i mange Former, der især betinges ved de andre Motiver, der bestemme Verdensanskuelsen (f. Ex. Tendensen til Optimisme eller Pessimisme, Hovedvægt paa Tanke eller Villie o. s. v.). Allerede i de indiske „Upanishad“ fremtræder den: i Læren om, at Bráhman (Verdensprincipet) er Atman (Sjæl).

Undertiden negter man, at det er en Analogislutning, man her støtter sig til, og paastaar at være naat til den metafysiske Idealisme (eller den idealistiske Kosmologi) ad den logiske Konstruktions, den dialektiske Metodes strenge Vej. Men selv den stolteste Tankebygning, man saaledes har trot at kunne opføre, HEGEL'S System, gaar dog egentligt ud paa at vise, at Alt i Tilværelsen hænger ligesaa inderligt sammen som Tankerne i Menneskets Aand: det er i Virkeligheden denne, der benyttes som Grundlag for en Analogiseringen, idet den staar som bedste Exempel paa en inderlig Totalitet⁵²). —

Den idealistiske Analogisering vilde kun kunne føre til en afsluttende Løsning, dersom vi havde Midler til paa positiv Maade at bestemme de forskellige Grader og Arter af aandelig Existens, der maa findes i Verden, hvis den metafysiske Idealisme har Ret. Men vi kunne, som det allerede har vist sig i en tidligere Sammenhæng (II, 3), her ikke komme videre end til det negative Begreb om potentiel psykisk Energi. En Verifikation af Idealismen er altsaa umulig. Og selv om den kunde gennemføres fuldt ud, vilde endnu den Vanskelighed staa tilbage, at det Materielle ligesaa lidt kan udledes af det Aandelige som dette af hint.

Men det er ingenlunde sikkert, at vi have bundet Valg mellem materialistisk og idealistisk Løsning af Tilværelsesproblemet. Forskellen mellem Materie og Aand er ganske vist en Hoved-

forskel i vor Erfarings Indhold; men der vil intet Bevis kunne føres for, at der i Tilværelsen ikke findes andre Grundformer („Attributer“) end disse to. Skal Tilværelsesproblemet løses ud fra menneskelig Erfaring, saa maa en af hine to Muligheder vælges. Men Spørgsmaalet er, om vor Erfaring frembyder os Elementer nok til en virkelig Løsning. Tilværelsens Rigdom kan jo være meget større end vor Erfarings Muligheder. Atter her kan det gælde, at Verden er stor og vor Hjerne lille; atter her støde vi paa det Irrationelle. Kunde det bevises, at Forskellen mellem Aand og Materie var kontradiktorisk, ikke kontrær, altsaa at der forelaa et absolut Enten-Eller, vilde Tilværelsesproblemet være simplere, end det er — og dog mere indviklet, end Mennesketanken, der er tilbøjelig til at mene sig fuldt udrustet til religiøse og metafysiske Spekulationer, ofte mente. *Den kritiske Monisme*, som stræber at fastholde Enhedstanken uden at dogmatisere, maa indskærpe, at vi her mangle Betingelser for en fuldstændig Løsning. At der er Mulighed for flere Former, end vor Erfaring frembyder, kan tyde paa, at hele Problemet ligger dybere, end man har formodet. Der kunde jo f. Ex. gives en Grundegenskab ved Tilværelsen, af hvilken baade Aand og Materie vare Følger, og Problemets Uløselighed for os kunde komme af, at vi ikke kende denne Grundegenskab.

5. Et tredie Urfænomen have vi, naar vi have truffet vort Valg mellem Bestaaen og Udvikling (Væren og Vorden). Den antike Tænkning var gennemgaaende tilbøjelig til at holde paa bestaaende Væren; den var en Begrebsfilosofi, der frémfor Alt søgte at føre Fænomenerne tilbage til faste Artsbegreber. Platons Ideære danner her Højdepunktet (Smlg. II, 1). Og den — eller den samme Aandsretning, som har fundet Udtryk i den — kommer ikke sjældent frem ogsaa i den nyere Forskning, og det ikke blot i Filosofien, men overalt i Videnskaben, hvor der kæmpes for faste, uforanderlige Arter eller Typer. Selv hvor den antike Tænkning antog en Udvikling, var den særligt tilbøjelig til at antage en rytmisk Proces, der atter og atter førte de samme Tilstande og Begivenheder med sig. Udviklingen som en stedse fremadskridende Række af Forandringer er en moderne Ide, som skyldes udvidet Erfaring baade paa Historiens

og paa Naturens Omraade, men som tillige har formet sig under Indflydelse af den persisk-kristelige Religionstype⁵³).

At Begrebet Udvikling kommer til at spille saa stor en Rolle for den nyere Tids Tænkning, hænger sammen med, at Aarsagsbegrebet er kommet saa stærkt frem. Jo mere det elementære Aarsagsbegreb ved fortsat Forsken nærmer sig til det ideale Aarsagsbegreb, des mere kommer Aarsagsforholdet til at betegne en kontinuerlig Proces, i hvilken de følgende Led ere bestemte ved de foregaaende. Og Udviklingsbegrebet fremtræder, saasnart det viser sig, at *Retningen* er væsentlig, saa at Tiden ikke kan vendes om (Smlgn. III, 4). Medens de formale Videnskaber, der hvile paa Identitetsprincippet, kunne gaa frem og tilbage i deres Tankerækker, faar Tidsforholdet, særligt Tidsretningen en afgørende Betydning for de reale Videnskaber, og disse beholde derved en historisk Karakter. Her er selve Begrebet Begivenhed et Urfænomen. Men i Begrebet Udvikling ligger, at der ikke blot sker Noget, men at der gennem Begivenhedernes Række naas Tilstande, som have et vist Helhedspræg, idet en Mangfoldighed af Elementer ere forbundne paa en saadan Maade, at de trods deres Forskelligartethed virke i fast Forbindelse med hverandre med en vis Afsluttedhed overfor Omgivelserne. Udførligst og med en stor Rigdom af Exempler har HERBERT SPENCER analyseret Begrebet Udvikling og som det væsentlige Træk hævdet Forbindelsen af Differentiation og Koncentration. Det er ved dette Begreb som Maalestok, vi bestemme, hvad der — fra et rent teoretisk Synspunkt — skal kaldes „lavere“ og „højere“ indenfor en skiftende Række af Tilstande eller Former.

Trods sin Sammenhæng med Aarsagsbegrebet er Udviklingsbegrebet et selvstændigt Begreb, der ikke kan udledes af det almindelige Aarsagsbegreb (skønt det forudsætter det). Aarsagsætningen vilde ogsaa gælde, selv om der kun fandt en rytmisk Svingning Sted uden fremskridende Dannelse af nye Helhedstilstande. Udviklingen staar som et Erfaringsfaktum, der kaster Lys over Tilværelsens Natur. Det var i og for sig meget vel muligt, at de forskellige Aarsagsrækker i Tilværelsen enten slet

ikke mødtes, eller ogsaa kun mødtes for at støde sammen paa disharmonisk Maade. Nu viser Erfaring, at de under visse Forhold kunne mødes saaledes, at de forbindes til mere sammensatte Processer og afføde ejendommelige Helheder. Stjerne-systemernes Opstaaen, Livets Opstaaen, Bestaaen og Udfoldelse, Sjælelivets og det sociale, historiske Menneskelivs Existens ere Vidnesbyrd om en individualiserende og totaliserende Tendens i Tilværelsen. Disse Fænomener stille stadigt Forskningen de største Problemer; naar vi her henpege til dem som Urfænomener, afgøre vi intet om, hvorvidt disse Problemer kunne løses eller ikke, men betragte dem blot som Karakteristika for Tilværelsen, saaledes som denne nu engang er. Det er sikkert — dette maa dog tilføjes her — en stor Misforstaaelse, naar man ofte tror, at disse Fænomener vilde være mærkeligere, hvis de *ikke* skulde kunne forklares ved Hjælp af Love, Videnskaben kan finde. Tvertimod, hvis der kan findes en „naturlig“ Forklaring af dem, vil deraf kunne sluttet med større Sikkerhed end før, at den individualiserende og totaliserende Tendens ligger dybt grundet i Tilværelsens Kærne.

Men hvor dybt? Erfaringen viser os ikke blot ofte et rent udvortes og ligegyldigt Forhold mellem forskellige Aarsagsrækker, men ogsaa ofte Sammenstød mellem dem eller dog disharmoniske Forhold, der hæmme eller hindre Individualitetens og Totalitetens Opstaaen eller Bestaaen. Og efter Udvikling følger Opløsning, og Spørgsmaalet bliver, om der gennem den rytmiske Skiften af disse Processer kan spores en fremskridende Udviklingsgang, eller om vi skulle stanse ved den antike Tanke om Rytmen som den sidste Tanke.

Her fremtræder igen det Irrationelle, og det fremtræder her i skarpere Form end paa de tidligere Punkter, hvor vi mødte det; det betegner her det Hæmmende og Opløsende, Tendensen til at blive staaende ved eller vende tilbage til de mest elementære Tilværelsesformer. Tilværelsen giver os her, jo mere Forskningen trænger ind i den, Billedet af en Kamp, den store Kamp, som alle Tilværelsesformer, der bære Individualitetens og Totalitetens Præg, maa kæmpe for at bestaa. Selve Kampen er igen

dobbeltsidig: den kan være et Middel til Udvikling, men den kan ogsaa være en Vej til Undergang, og hvilken af disse Muligheder er den overvejende?

Tillige viser sig her endnu tydeligere end paa de tidligere Punkter Umuligheden af at danne et absolut afsluttet Begreb om Tilværelsen som Helhed: dersom Brydningen mellem Elementer og Totaliteter er et *væsentligt* Karaktertræk ved Tilværelsen, saa er det et Karaktertræk, der stedse kun kan findes ved begrænsede Udsnit af Tilværelsen, ikke ved Tilværelsen som et Hele betragtet, da et absolut Hele ingen ydre Modstand kan møde, ingen Kamp kan være stedt i. Vi maa lade os nøje med at sige, at overalt hvor vi træffe Tilværelsen, finde vi, at der indenfor den foregaar en saadan Brydning mellem Elementer og Totaliteter. Det store Spørgsmaal er, om det gennem denne Brydning er Elementerne eller Totaliteterne (Solsystemerne, Organismerne, Sjælene, Samfundene), der gaa af med Sejren. Empirisk staa vi her midt i den store Verdensproces og kunne ikke naa videre end til at hævde, at det ikke er nogen rent subjektiv Maalestok, vi anlægge, naar vi betegne en Tilværelsesform som højere eller lavere end en anden, da Udvikling er et for al den Tilværelse, vi kende, karakteristisk Fænomen, — et Urfænomen. —

Ved det Resultat, ved hvilket vi saaledes ende for Tilværelsesproblemets Vedkommende, bliver en naturlig Overgang til det sidste Problem, Vurderingsproblemet, mulig.

Dersom Tilværelsen var færdig, harmonisk og uforanderlig, vilde ingen Etik være mulig. Al Etik kræver et Arbejde udført; men der vilde ikke være Plads for noget Arbejde, dersom Alt bestod i evig og aktuel Fuldendthed. Netop det, at alle Individualiteter og Totaliteter maa kæmpe for at bestaa, — at der stadigt er Disharmonier at overvinde, sporadiske Tendenser at forbinde, — netop det gør en Etik mulig. Etiken undersøger nemlig Principerne for en Videreførelse af den individualiserende og totaliserende Tendens, som Erfaringen paaviser i Tilværelsen. Etik beror paa en Selvmodsigelse, dersom Verdensløbet ikke for en Del foregaar eller kan foregaa gennem men-

neskelig Villie, ligesom det for en Del foregaar eller kan foregaa gennem menneskeligt Tankearbejde (III, 5). Etiken tager da Kontinuitetsproblemet op, hvor de tre første Problemer slippe det.

Endnu tydeligere finder det religiøse Problem en Tilknytning i den foregaaende Betragtning, da det — som jeg skal forsøge at vise — angaar Værdiernes Kontinuitet under Tilværelseskampen.

IV.

Vurderingsproblemet.

1. At Vurderingsproblemet opstilles som et særskilt Problem, forudsætter en Sondring mellem Forstaaelse og Vurdering, som ikke altid har været anerkendt, og som endnu ikke er trængt igennem. Der har i Filosofien været en Tilbøjelighed til at lade dem gaa i Et; saaledes ere Platons „Ideer“ og Spinozas „Substans“ paa én Gang Udtryk for de to Tænkeres Forstaaelse af Tilværelsen og for deres Beundring for den. I hvert Tilfælde har man været tilbøjelig til at lade Vurderingen være en blot Følge af Forstaaelsen, medens omvendt mystiske og teologiske Retninger have været tilbøjelige til at lade Forstaaelsen være afhængig af Vurderingen. Aldeles uafhængige af hinanden ere de ganske vist ikke: Forstaaelsen har sin Værdi og vilde ikke være mulig, hvis det ikke var saa, da Menneskene ellers ikke vilde stræbe efter den; for Nogle er endog Erkendelsesglæden det Højeste; — og Vurderingen kan blive Genstand for psykologisk og historisk Forstaaelse, da al Værdi beror paa Oplevelsers og Tilstandes Forhold til Livet paa de forskellige Trin, til Livets Bestaaen og dets Udvikling. Vurderingsproblemet vil da ogsaa vise sig at frembyde en Analogi til de tre første, teoretiske Problemer. Det er paa Vurderingens Omraade, ligesom paa Personlighedens, Erkendelsens og Tilværelsens Omraade, Kontinuitetsprincippet, der fører til de afgørende Problemer.

Værdi har Alt, hvad der medfører en Tilfredsstillelse eller afhjælper en Trang. Undertiden blive vi først ved, at en Til-

fredsstillelse opstaar, opmærksomme paa, at der har været et Hul i vor Existens; undertiden mærkes dette Hul forud og volder et Savn eller fremkalder Drift og Begær. Naar det Værdifulde ikke umiddelbart falder i vor Lod, gøre vi det til *Formaal* og søge Midler til at opnaa det. Hvad der staar som Middel til at opnaa et umiddelbart Værdifuldt, faar middelbar Værdi for os. I vore Værdier og vore *Formaal* kundgør sig vor Følelses og vor Villies inderste Væsen. Ligesom Begrebet *Formaal* afhænger af Begrebet Værdi, saaledes afhænger ogsaa Begrebet *Norm* af Begrebet *Formaal*: Normen er Regelen for den Virksomhed, der er nødvendig for *Formaalets* Opnaaelse⁵⁴). — Det fik en skæbnesvanger Indflydelse paa Vurderingsproblemets Behandling, at IMMANUEL KANT vilde vende Forholdet om og udlede Begreberne *Formaal* og Værdi af Begrebet *Norm* („Lov“). Det er en psykologisk Umulighed.

Nu viser Erfaring, at der for forskellige Individer, og for samme Individ til forskellige Tider, gælde forskellige Værdier. Jeg har allerede nævnt Erkendelsens Værdi; foruden den er især at nævne de Værdier, der ere knyttede til Selvopholdelses-trangen og til Livets Bestaaen og Udvikling i større eller mindre Kredse, — til Bevægelse og Virksomhed, — til Billeder (Virkelighedens eller Fantasiens) o. s. v. Skal der anstilles en Sammenligning mellem forskellige Værdier, — og enhver bevidst Vurdering bestaar i en saadan Sammenligning, — saa maa der forudsættes en *Grundværdi*, ud fra hvilken de forskellige Værdiers Rangfølge kan fastsættes. En bestemt Værdi maa lægges til Grund og afgive Maalestokken for alle andre Værdier, dersom konsekvent Tænkning og Drøftelse skal blive mulig paa Værdiernes Omraade. Ud fra en given Grundværdi kan der saa — under Forudsætning af tilstrækkelig Erfaring — konstrueres et Vurderingssystem, i hvilket hver enkelt Værdi faar sin Plads efter sit Forhold til Grundværdien. Tænkning, „praktisk Fornuft“ behøves for at bestemme dette Forhold, og tillige for at finde Midler og Veje til at frembringe eller udfinde de enkelte Værdier under visse givne Forhold. Men paa bar Grund er ingen Vurdering (eller „Omvurdering“) mulig. Begrebet Grundværdi er indenfor Vurderingsproblemet (altsaa i Etik og Religions-

filosofi), hvad Begrebet Urfænomen er indenfor Tilværelsesproblemet (altsaa i Metafysiken). —

Vurderingsproblemet deler sig i to Problemer, det etiske og det religiøse. Etisk Vurdering angaar menneskelige Handlinger, Egenskaber og Livsordninger (Institutioner); religiøs Vurdering strækker sig videre og vurderer Tilværelsen efter Værdiernes Skæbne i Virkelighedens Verden. Indenfor begge Problemer vil — ligesom ved de tidligere Problemer — Forholdet mellem Kontinuitet og Diskontinuitet vise sig at være af afgørende Betydning.

A. Det etiske Problem.

a. *Det etiske Arbejde.*

2. Der er, som Drøftelsen af Tilværelsesproblemet har vist, Plads for et Arbejde, hvorved Tilværelsen udvikles videre. Et saadant Arbejde udføres i al menneskelig Kultur, men ganske særligt i den etiske Stræben. Denne kan betegnes som en Stræben efter at frembringe større Kontinuitet dels indenfor den enkelte Personlighed, dels mellem de forskellige Personligheder indbyrdes. Maalestokken for etisk Stræben, altsaa Principet for etisk Vurdering vil vise sig at være bestemt ved Kontinuitetsprincippet.

Personlighed forudsætter Kontinuitet, og denne betinges igen ved, at der er én Grundværdi, som bestemmer de enkelte Øjeblikkes, Livsperioders, Evners og Drifters Værdi. Udviklingen til sand Personlighed forudsætter en Stræben ud over det Momentane og det Sporadiske, — en Overvinden af det enkelte Øjeblik eller den enkelte Trangs Tendens til Isolation og Eneherredømme. Det gælder at indarbejde de enkelte Momenter og Elementer paa harmonisk Maade i Personlighedslivet som Helhed. Her er et Arbejde at gøre, en Kamp at bestaa, der hos de forskellige Individer kræver forskellig Grad af Energi.

Der er etiske Standpunkter, som hævde de enkelte Øjeblikkes og Drifters, de successive og simultane Forskelligheders Ret overfor Livshelheden. Men dette strider ikke imod, at Maalestokken hentes fra Kontinuitetsprincippet. Saadanne Standpunkter kunne være berettigede, forsaavidt de kræve Begrun-

delse af Underordningen af Øjeblikke og specielle Drifter under Livshelheden. Kontinuitet betyder ikke Forskelsløshed, men Indordning af Forskellighederne i en Trinrække. Livet som Helhed kan stedse kræves til Regnskab af det enkelte Livselement. Det vil stedse staa som en Ufuldkommenhed, naar et Øjeblik, en Livsperiode, en Evne, en Drift gøres til *blotte* Midler, uden at faa selvstændig Værdi. Kunsten vil være at lade dem paa én Gang have umiddelbar og middelbar Værdi. — Og forsaavidt Øjeblikkets eller Specialitetens Etik optræder i absolut Form og proklamerer det enkelte Moments eller Elements Suverænitet, vil man ofte finde den Forudsætning ligge til Grund, at Livet som Helhed repræsenteres af eller er koncentreret i det enkelte Øjeblik eller i den enkelte Trang, saa at alle andre Hensyn blegne. Saaledes er det i Opofrelsens store Øjeblikke, hvor Mennesket — som ARISTOTELES siger — „hellere vil udføre én stor og skøn Handling end mange smaa“, og saaledes er det, hvor Mennesket i den enkelte Evnes specielle Udvikling ser sit hele Livs Kald. Eller man tror paa en Harmoni mellem alle Livets forskellige Øjeblikke, saa at fuldkommen Opgaaen i hvert af dem bliver mulig, uden at det enkelte Øjebliks Tilfredsstillelse berøver de andre Øjeblikke Noget. Saaledes synes ARISTIPPOS at have tænkt sig det. Eller det Højeste sættes i en Svæven over de enkelte Øjeblikke og Sysler med Mulighed for vilkaarligt og uden at bindes at slaa ned paa det enkelte Punkt for en Stund. Saaledes i den af S. KIERKEGAARD i 1. Del af Enten-Eller skildrede „æstetiske“ Livsanskuelse. Under alle disse Former ligger tydeligt et Henblik til Livshelheden bagved.

Erfares der en Modsigelse mellem det Momentane eller Sporadiske og Helhedstrangen, vil der opstaa en mere eller mindre bevidst og mere eller mindre energisk Stræben efter at udvikle Personligheden til et Kunstværk, hvor hvert enkelt Øjeblik og hver enkelt Evne faar sin Plads og kommer til sin Ret. Intet Element i det personlige Liv betragtes da som blot Middel, men stedse tillige som Formaals. Hvad der er Middel eller Gennemgangspunkt for Personlighedens Udvikling, skal saavidt muligt selv have umiddelbar Værdi. Det er *den græske (platonisk-aristoteliske) Etiks uforglemmelige Grundtanke* om Sjælelivets harmoniske

Udfoldelse som den store Opgave, en Grundtanke, der ganske særligt har sin Betydning under den moderne Kulturs Tendens til at isolere eller at mekanisere de enkelte Livselementer. ROUSSEAU og SCHILLER have fornyet denne antike Grundtanke — overfor moderne Arbejdshelotisme og overfor Leflen og Decadence.

Men Kontinuitetsproblemet kommer igen, og det i meget skarp Form, ved Spørgsmaalet om Muligheden af, at den enkelte Personlighed kan danne en afsluttet Verden for sig selv, og om det vilde være det mest Værdifulde. Ikke blot maa den Enkelte stedse træde i Vexelvirkningsforhold til andre Personligheder for at faa Midler for sin egen Udvikling. Men der gives ogsaa en Hengivelsestrang, som kan fremtræde i forskellige Former, og som kan føre til at tillægge andre Personligheder umiddelbar Værdi. Derved drages den Enkelte ind i Personlighedernes store Rige, og ligesom Spørgsmaalet før var, hvorvidt de enkelte Livselementer kunde indordnes paa harmonisk Maade i den enkelte Personligheds Livshelhed, saaledes bliver det nu et Spørgsmaal, hvorvidt de enkelte Personligheder kunne udvikle sig selvstændigt og dog i Harmoni med hverandre, saa der kan bestaa *en social Livshelhed* i Analogi med den individuelle Livshelhed. Det er Kontinuitet i Kontinuitet, der her stræbes hen til. Maalestokken for et Samfunds Fuldkommenhed vil — i Kraft af Kontinuitetsprincippet, der her tydeligt viser sig i sin Sammenhæng med Velfærdsprincippet — være den: i hvilken Grad ethvert personligt Væsen stilles og behandles saaledes, at det ikke staar som blot Middel, men stedse tillige som Formaals. Det er KANTS berømte Sætning, med en anden Begrundelse end den, han gav⁵⁵). Den stoiske og den kristelige Etik og den moderne sociale og politiske Udvikling føre i samme Retning. „Menneskerettighedernes“ Erklæring (hvad enten vi betragte den som et Symptom eller som et Program) hviler paa denne Forudsætning, og Brodden i det sociale Spørgsmaal er bleven til ved, at denne Forudsætning ikke er sket Fyldest. Ogsaa ved Drøftelsen af speciellere etiske og retsfilosofiske Spørgsmaal, f. Ex. om Monogamiets Begrundelse og om Straffevæsenets Udvikling, afgiver dette Princip Maalestokken. —

Det etiske Arbejde viser sig saaledes som en ejendommelig Fortsættelse af den store Tilværelsesproces. Men den hele Tankegang, ved hvilken jeg har søgt at begrunde dette Synspunkt, støder paa Vanskeligheder, der skærpe det etiske Problem. Vi møde atter her det Irrationelle.

b. Den etiske Vurderings Rationalitet.

3. Etiken vilde være en fuldkomnere Videnskab, end den er, dersom Kontinuitetsprincipets Gennemførelse ikke stødte paa store Vanskeligheder.

Ethvert etisk Ræsonnement gælder kun ud fra Anerkendelsen af en bestemt Grundværdi, som bestemmer alle specielle Vurderinger. Man kan stille sig paa det enkelte Øjebliks eller den enkelte Drifts Standpunkt, eller paa den isolerede Personligheds Standpunkt, eller paa Familiens, eller Klassens, eller Statens eller Menneskehedens Standpunkter. Spørgsmaalet er, om alle saadanne Standpunkter virkeligt kunne bringes i Harmoni med hverandre, saaledes som det ovenfor er antaget, og Spørgsmaalet er især, om det er muligt ad Ræsonnementets Vej at føre den, der konsekvent og med fornøden Hensynsløshed fastholder et enkelt af disse Standpunkter, over paa et af de andre. Mellem Grundværdien og de specielle Værdier kan der maaske paavises et rationelt Forhold, saaledes at den, der vedkender sig en Grundværdi og er tilstrækkeligt bekendt med de faktiske Forhold, under hvilke den skal fastholdes, kan logisk tvinges til at indrømme de Slutninger, man drager ud fra Grundværdien. Saaledes have Selvhævdelsen og Hengivelsen hver sin Logik, ligesaa Familiefølelsen og Nationalfølelsen. Men naar det nu gælder *Overgang fra en Grundværdi til en anden?* Her er den indre Konsekvens ikke nok. Konsekvensen kan kun udfolde og bringe til Bevidsthed, hvad der — under visse givne, faktiske Forhold — følger af Grundværdien. SOKRATES blev Etikens Grundlægger ved sin Fordring om Selverkendelse, der i Virkeligheden var en Fordring om at blive klar over sin Grundværdi, og hvad der konsekvent følger af den. Men hvorledes Grundværdien skaffes til Veje, og om der ikke faktisk

gives forskellige Værdier, der gøre Fordring paa at være Grundværdier, drøftede han ikke nærmere.

En Grundværdi danner sig ved en psykologisk og historisk Proces, der forudsætter flere virkende Elementer end logisk Konsekvens og Kundskab om Fakta. Gennem Motiv- og Værdiforskydning ⁵⁶⁾ kan en Grundværdi gaa over til en anden; men *medens* en saadan fundamental Forandring paa Følelses- og Villieslivets Omraade gaar for sig, vil det ikke nytte at ræsonnere ud fra de Forudsætninger, som først komme til Stede, naar Processen er endt. Ved Opdragelsen kan man ikke uden videre argumentere med Barnet ud fra de Voxnes Forudsætninger; Barnet skal jo netop først erhverve sig disse Forudsætninger. Og saaledes gaar det ogsaa med den store Opdragelsesproces, der gaar for sig i Historien. *Under* Opdragelsen og Udviklingen virke naturligvis andre Grundmotiver end de, der først blive Resultatet af den hele Proces. Den, der opdrages, vil derfor ikke rationelt kunne forstaa det System, han opdrages efter. „Wer kann der Raupe, die im Staube kriecht, von ihrem künftigen Futter sprechen?“

Der foregaar nu ikke en jevnt fremskridende Opdragelse i Historien fra primitive Grundværdier til højere (det vil sige: til saadanne, som de, der have erhvervet dem, kalde højere i Sammenligning med de primitive). Historien er Grundværdiernes store Kampplads. Her staar Individ mod Individ, Individ og Samfund mod hinanden, og Samfund staar mod Samfund, og det er ofte først efter stærke Brydninger, at en ny Grundværdi kan fæstnes i Menneskenes Sind. Et Exempel herpaa er den Maade, paa hvilken Alexanders og Romernes Erobringer have banet Vejen for den almindelige Humanitetsfølelses Udvikling. Under denne store Kamp kan den etiske Tænkning kun indirekte spille en Rolle med: ved at drage de bestemte Konsekvenser af hvert enkelt Stade og ved at belyse disse Konsekvensers Betydning ved saa mange Erfaringer som muligt, — altsaa ved at fremme Selverkendelsen i Sokrates' Aand. I selve Kampen eller Opdragelsen gælder det om en Kunst; Videnskaben slaar ikke til, saa betydningsfuldt et Bidrag den end ofte kan give.

Men Kontinuitetsprincippet forlade vi ikke, fordi vi staa ved

den videnskabelige Etik's Grænse. Dér, hvor det ikke er muligt at forfølge Kontinuiteten længere i rent etisk Form, søge vi at efterspore den i psykologisk og historisk Form. Etiken gaar paa dette Punkt over i Psykologien og i Sociologien.

Medens jeg i min Etik har søgt at vise, at Retfærdigheden, opfattet som et indre harmonisk Forhold mellem Selvhævdelse og Hengivelse og tillige mellem Følelse og Tænkning, er den højeste Karakteregenskab, er dette blevet bestridt af filosofiske Tænkere, der hævde, at der i Selvhævdelsen og Hengivelsen kundgøre sig saa forskellige Tendenser (eller, som jeg vilde sige: Grundværdier), at det ikke er muligt at forene dem i et omspændende Begreb⁵⁷). Og i den populære Literatur er Hengivelsen (Altruismen) gjort gældende ligesaa hensynsløst af LEO TOLSTOY som Selvhævdelsen af FRIEDRICH NIETZSCHE. Her have vi et Exempel paa en Strid mellem Grundværdier, der samtidigt trænge sig frem. Der vil sandsynligvis stedse i det virkelige Menneskeliv foregaa Svingninger mellem disse to modsatte Poler. I Slægten som Helhed have baade Selvhævdelsen og Hengivelsen deres Funktion at udøve, Men Vurderingen af den enkelte Svingning i den ene eller den anden Retning vil stedse bero paa, om den fører fremad i Retning af en Livsordning, indenfor hvilken hver enkelt Personlighed kan udvikle sig saa ejendommeligt og selvstændigt som muligt, saaledes at den netop derigennem yder den bedste Hjælp til Andres lige ejendommelige og selvstændige Udvikling. Hos de enkelte Individuer ville Selvhævdelsen og Hengivelsen staa i højst forskelligt Forhold til hinanden, og den Harmoni mellem begge, hvori efter min Opfattelse Retfærdigheden bestaar, vil derfor fremtræde med højst forskellig Klangfarve hos de Forskellige og til de forskellige Tider. Men ogsaa det hører med til Livets Rigdom — og til dets Kontinuitet. Nuancernes Mangfoldighed betinger Sammenhængen og gør den forskellig fra død Ensformighed, der hverken fra et etisk Synspunkt eller fra noget andet Synspunkt har nogen Værdi.

4. En anden Vanskelighed, der hænger sammen med Diskontinuiteten, opstaar derved, at de Slutninger, der under visse Forhold drages af en Grundværdi, skulle anvendes paa *Individer*,

der møde med højst forskellige indre og ydre Betingelser for at fyldestgøre den Fordring, en saadan Slutning begrundes. Anlæg og Drifter ere ikke de samme hos alle Individuer, hverken i Art eller i Grad. En og samme Fordring rettet til forskellige Individuer paalægger dem altsaa et højst forskelligt etisk Arbejde. Begyndelsespunktet og Begyndelseshastigheden ere forskellige. Nogle Individuer ere maaske allerede paa Vej til uvilkaarlig Udførelse af Fordringens Indhold, før Fordringen bliver dem bevidst; andre maa møjsommelig kæmpe for at lægge den første Grund. Loven, Fordringen maa derfor stilles forskelligt for de Forskellige, hvis den virkelig skal blive den samme for Alle. Enhver maa beskattes efter Evne. Der maa foretages en gennemgaaende Individualisering af den etiske Fordring, for at ikke selve Etiken skal forsynde sig mod den Sætning, at Personligheden stedse er Formaal, aldrig blot Middel. Den etiske Fordring skal ikke være et abstrakt eller udvortes Bud, men skal svare til de etiske Muligheder i den enkelte Personlighed og være i Stand til at udvikle dem videre. Lovgivning og Pædagogik kunne her ikke holdes absolut ude fra hinanden. Men det gør etiske Afgørelser vanskelige i de enkelte Tilfælde⁵⁸). Her er igen Verden — Personlighedernes Verden — stor, og vor Hjerne lille, Den etiske Tænkning kan ikke formulere en Lov, der uden videre kan anvendes i Livets Mangfoldighed. Og dog maa vi antage, at i hvert enkelt Tilfælde kan kun en enkelt Afgørelse være den rette (Eng ist die Welt, und das Gehirn ist weit). Vore etiske Tanker kredse om den snevre Vej, der fører til den etiske Sandhed, og arbejder sig fremad til den gennem stadig Kamp med det Irrationelle, som de søge at overvinde ved at finde saa stor Tilnærmelse som muligt. Her som indenfor Erkendelsesproblemet ende vi ikke med en absolut Afslutning, men høre et Excelsior! — selv hvor vor Tanke har anstrengt sig til det Yderste.

B. Det religiøse Problem.

5. Allerede selve det, at der eksisterer et religiøst Problem, viser Kontinuitetens Betydning. Ti at Religionen er bleven

problematisk, hænger sammen med, at der er indtraadt en Arbejdsdeling, en Differentiation paa det aandelige Livs Omraade. I Religionens klassiske Tider staar den som den ene, koncentrerede Form, i hvilken alle Aandslivets Fornødenheder tilfredsstilles; Religionen er som saadan ikke blot Hjælp og Trøst, men er Poesi, Moral og Videnskab, eller den formaar i hvert Tilfælde at optage disse Omraader i sig paa organisk Maade. Efterat disse forskellige Omraader have emanciperet sig, og hvert for sig udvikler sig efter sine egne Love, bliver der Spørgsmaal om, hvorvidt Aandslivet — hvad Værdi angaar — har bevaret sin Kontinuitet under denne Overgang fra Koncentration til Differentiation. At der er en psykologisk og historisk Kontinuitet til Stede, er der ingen Grund til at tvivle om; men er der ikke for det menneskelige Liv gaaet Værdi tabt ved hin Overgang?

Svarene paa dette Spørgsmaal lyde højst forskelligt. Nogle lade sig nøje med, at de samme Dogmer læres endnu som i gamle Dage. Derimod hævdes fra anden Side, at denne dogmatiske Kontinuitet Intet betyder: det Væsentlige er, om Livet føres paa samme Maade, — om der er etisk Kontinuitet, — om „det nye Testaments Kristendom“ endnu er til. Og endeligt er der dem, der mene, at med den kulturhistoriske Arbejdsdeling er Religionens Tid forbi, og at dette intet Værditab betyder, men tvertimod er en Vinding for Aandslivet. Foruden disse Hovedstandpunkter, der selv kunne fremtræde i forskellige Nuancer, gives der en Række forskellige mindre karakteristiske Standpunkter.

Spørgsmaalets Besvarelse afhænger naturligvis af, hvad man anser for det Væsentlige i Religionen. Kontinuiteten kan ikke fremtræde i saadanne Træk, der skille de forskellige Religioner og religiøse Standpunkter fra hverandre; man maa opsøge de dybest bevægende Tendenser, der kunne aabenbare sig under højst forskellige Former, og som maaske ogsaa kunne vedblive at virke, efterat den kulturhistoriske Arbejdsdeling er traadt i Kraft. Dette er Religionsfilosofiens Opgave, som den især søger at løse ad to Veje. For det første anstiller den en Sammenligning mellem Religionen og andre Sider af Aandslivet for at

finde, i hvilken Egn af Aandslivet Religionen hører hjemme; den søger at bestemme Religionens psykologiske Sted. Og for det Andet anstiller den en Sammenligning mellem de vigtigste historiske Former for Religion for at se, om den fundne psykologiske Bestemmelse vinder Bekræftelse i Erfaringen⁵⁹).

Ved begge Undersøgelser ville vi faa Lejlighed til at se, at det ikke blot er Kontinuitetsprincippet, der fører til at stille det religiøse Problem, men at ogsaa selve Begrebet Religion hænger meget nøje sammen med dette Princip.

6. Den religiøse Følelse kan stilles i et klart og simpelt Forhold til de andre Følelser, naar den opfattes som bestemt ved de Erfaringer, Mennesket gør angaaende Værdiernes Skæbne i Virkelighedens Verden. Derved ses den paa en Gang i sin Forskel fra og i sin Sammenhæng med de andre Følelser. Til enhver Følelse svarer en Værdi. Livsfølelsen, den intellektuelle, den æstetiske og den etiske Følelse kundgøre saaledes forskellige Arter af Værdi. Livets Opretholdelse og Udvikling, Sandheden, Skønheden og Godheden ere Værdier, Mennesket kan have Del i uden religiøs Følelse. Men naar det viser sig, at Liv, Sandhed, Skønhed og Godhed maa kæmpe for at bestaa i Verden, opstaar der en ejendommelig Følelse, som ikke længere bestemmes ved selve hine Værdier i og for sig, men ved deres Bestaaen, Fremgang eller Tilbagegang i Tilværelsen, saavidt Mennesket formaar at overskue denne. De Erfaringer, Mennesket gør herom, ville kunne afføde en Trang til Tro paa, at Værdierne bestaa, selv hvor de i den Virkelighed, Mennesket kan overskue, ikke længere kundgøre sig, eller selv om de ikke længere fremtræde i de samme Former som hidtil. Mest tilbøjelig vil Mennesket være til at antage, at den Værdi, der bestaar, er den samme, han hidtil har været delagtig i; men han vil kunne udvikle sig til at fastholde, at de empiriske Værdier maa gaa under, for at en højere og mere omfattende Værdisammenhæng kan ske Fyldest. Af Menneskenes Forestillinger om en Gudeverden og om et hinsidigt Liv lærer man at kende, hvilke Værdier der har ligget deres Hjerter nærmest, og i hvilken Grad de have forsonet sig med den Tanke, at de empiriske Værdier maa undergaa en mere eller mindre væsentlig Metamorphose, for

at en Værdiens Bestaaen skal være mulig. Tilsidst bliver det, der bestaar, Noget, som intet Øje har set og intet Øre har hørt. Den religiøse Tro hævder en Kontinuitet paa Værdiernes Omraade ud over enhver mulig Erfaring. Denne Værdikontinuitet kan være af forskelligt Indhold og Omfang. Men der vil være en Tendens til at udstrække den ud over den menneskelige Verden og opfatte Tilværelsen som et Hjemsted for Værdiers Udvikling og Bestaaen. Denne religiøse Kontinuitetstro danner en Analogi til den intellektuelle Forudsætning om Tilværelsens Rationalitet (III), og de Vanskeligheder, den har at kæmpe med, ere ogsaa analoge.

Den religiøse Tro vil særligt have en vis Lighed med (og en vis Sympati med) den metafysiske Idealisme (IV, 4). Men den staar og falder ikke med denne. Det Væsentlige i den religiøse Tro er ikke den intellektuelle Tilfredsstillelse, den kan yde. Den Kreds af Forestillinger, i hvilken Religionen udtrykkes, hører ikke til dens inderste psykologiske Væsen. Det Centrale i Religionen er — hvis den givne psykologiske Bestemmelse er rigtig — en Følelses- og Villiesinteresse. Intellektuelt spørge vi kun om Genkendelse (Identitet), Konsekvens (Rationalitet) og Aarsagssammenhæng (Kausalitet) (III, 1). Troen er stedse kun *Genstand* for Videnskab, ikke selv Videnskab. Den opstaar ved det harmoniske eller disharmoniske Forhold mellem det Billede af Virkeligheden, Erkendelsen giver Mennesket, og de Værdier, der for Mennesket staa som de højeste.

Muligvis gælder den Forskel, vi ere nødte til at gøre mellem Værdi og Virkelighed, kun fra et menneskeligt Standpunkt. Men — andet Standpunkt kunne vi nu engang ikke indtage.

Troen paa Værdiens Bestaaen kan selv faa Værdi ved at holde Modet oppe under Kampen for Livet og ved at anspore til at finde nye Værdier som Ækvivalenter for de Værdier, der forsvinde. Selv den, der antager, at Religionens Tid er forbi, — en Antagelse, der, naar den skal være mere end en Paastand eller et Ønske, maa begrundes erkendelsesteoretisk, psykologisk og etisk, — selv han vil dog sikkert føle Trang til at finde Ækvivalenter for det Værditab, der lides ved Religionens Forsvinden. I denne Forstand eksisterer der et religiøst Problem

ogsaa for den, der mener, at Religionens Kærne forsvinder med dens Skal. Religionen faar nemlig ved at hævde Værdiens Bestaaen selv Værdi, Værdi i anden Potens. Og den betegner særligt en af de mest koncentrerede Former for Aandsliv, Erfaringen frembyder: den staar, hvor den er ægte og oprindelig, som det samlede Resultat af Menneskets Følelses- og Villiesliv, og den skaffer sig Udtryk i de vældigste og ædleste Billeder, Menneskets Forestillingsliv raader over. Sandsynligvis vil denne koncentrerede Livsproces stedse ytre sig under nye Former — hvad enten man saa vil vedblive at bruge Ordet Religion eller ikke.

7. En Bekræftelse af den fremsatte Karakteristik af det Væsentlige i Religionen kan søges deri, at Forskellighederne mellem Religionerne eller de religiøse Standpunkter indbyrdes simpelt og let kunne forklares ud fra den. Disse Forskelligheder bero nemlig dels paa Forskelligheder i de Værdier, paa hvis Bestaaen der tros, dels paa Forskelligheder i den Opfattelse af Virkeligheden, der ligger til Grund, dels paa Forskelligheder i Erfaringen angaaende Forholdet mellem Værdierne og Virkeligheden.

Forskellene med Hensyn til *Værdierne* fremtræde i de historiske Religioner i det, man betragter som Gudernes Opgave, — det, man tænker sig Guderne kæmpe for, — eller, for at bruge et Udtryk af PLATON, i *det, der gør Gud guddommelig*⁶⁰). Det kan være den rent fysiske Livsopholdelse og de til den knyttede Nydelser, eller det kan være det Gode, Skønne og Sande. Religionshistorikerne fremhæve Overgangen fra Naturreligion til etisk Religion som den betydningsfuldeste indenfor Religionshistorien; men denne Overgang beror netop paa en Overgang fra de mere elementære Værdier til de ideelle Værdier som det, der ligger til Grund ved Forholdet til Guderne, — det, Guderne værne om, og som de selv skylde deres Guddommelighed. Til lige falder det mere udvortes Forhold mellem de Magter, Mennesket tror sig i Forhold til, og det, disse Magter værne om, bort, og Guderne selv blive mere umiddelbare Repræsentanter for det Værdifulde, de hævde, ja blive Et dermed. En stedse inderligere Sammenhæng mellem det Religiøse og det Etiske kan spores i Religionens Udvikling, og Religionen tenderer mere og mere til at blive en Projektion af det Etiske.

Naar *Virkelighedsbilledet* ændres ved fremadskridende Erkendelse, sker der en ikke mindre afgørende Ændring i Religionens Karakter, end naar de til Grund liggende Værdier ændres. De mest iøjnefaldende religiøse Kriser skyldes ny Virkelighedsopfattelse. Religionen har her gennemgaaende forholdt sig receptivt til den ad anden Vej udviklede Erkendelse, men har bagefter søgt at optage den og bruge den som Grundlag for sine Billeder. Saaledes have successivt Animismen, Stjerkundskaben, Sjælevandringenslæren, indisk og græsk Filosofi, Kopernikanismen og nyere Naturvidenskab, spekulativ og kritisk Filosofi grebet ind, snart som velkomne Former for religiøst Forestillingsliv, snart som udvidende Impulser, snart som fjendtlige Tendenser.

Men det Afgørende vil stedse være *Forholdet mellem Værdierne og Virkeligheden*. Alt efter som dette Forhold fremtræder i Menneskets Livserfaring som harmonisk eller disharmonisk, vil Religionen faa en forskellig Karakter, og i de højeste Religioner ville baade Livets Disharmonier og dets Harmonier finde deres Plads; den religiøse Stemning vil dér først naa Højde og Fasthed, naar den gennem Brydning og Lidelse har arbejdet sig frem til Saligheden. Disharmoniernes Styrke bliver da kun et Vidnesbyrd for den sejrende Harmonis Styrke. Men dertil kommer et andet Forhold. Religionen vil faa en forskellig Karakter, alt efter som det højeste Værdifulde tænkes i evig Bestaaen, hævet over al Vorden og Forandring, saa at Livet i Tiden tilsidst er en Illusion, eller om det Værdifulde selv udfolder sig i Tiden og kæmper for sin Bestaaen under Forandringernes Forløb. Paa denne Forskel beror Modsætningen mellem den indisk-græske Religionstype og den persisk-kristelige Religionstype.

Det synes saaledes ikke at være nogen fremmed Maalestok, vi anlægge paa Religionerne, naar vi karakterisere og vurdere dem efter den Maade, hvorpaa, og den Grad, hvori Principet om Værdiens Bestaaen fremtræder i dem. Det er en Maalestok, der naturligt frembyder sig for en sammenlignende Betragtning af Religionernes og de religiøse Standpunkters Historie.

Den anden af de nævnte Religionstyper staar i Historien

som den sejrende. Den har sikkert ikke naaet sin definitive Form. Hvis den vil komme til at antage nye Former, vil det som i Fortiden skyldes profetiske Personligheder. Kun de formaa at væve Guddommen et nyt Klædebon.

For Filosofen er den væsentlige Interesse den at paavise, at saalænge der bestaar et religiøst Problem, hænger dette nøje sammen dels med Kontinuitetstrangen, dels med Tidsforholdet, dels med de etiske Værdier. Slægtskabet og den indre Sammenhæng mellem Menneskeandens store Problemer, de praktiske som de teoretiske, træder her tydeligt frem.

Og ved alle Problemerne ende vi — naar vi se Modsætningen i dens skarpeste Form — i den evige Strid, en Strid, i hvilken Menneskenes aandelige Kræfter stedse paany skulle prøves. Men fordi vi ikke kunne løse de store Problemer, kunne vi dog se Vejen, der fører fremad saaledes, at baade Tankens og Livets Ret hævdes. Problemernes Uløselighed betyder egentligt kun, at hvor langt vi end naa i vor Forsken og Tænken, danner der sig stedse nye Horisonter for os, nye Maal og nye Opgaver.

Noter.

¹⁾ (S. 2). CH. RENOUVIER: *Les dilemmes de la métaphysique pure*. Paris 1901, p. 202.

²⁾ (S. 3). Disse fire Problemer indeholde den antike, fra Platons Skole (ifølge SEXTUS EMPIRICUS: *Adv. mathematicos* VII, 16 fra Xenokrates) stammende Tredeling i Logik, Fysik [o: Kosmologi] og Etik med Tilføjelse af det psykologiske Problem, der i den nyere Tid har skudt sig frem som selvstændigt Udgangspunkt.

³⁾ (S. 5). Smlgn. foruden Renouvier's ovenfor (Note 1) nævnte Skrift EMILE BOUTROUX'S interessante Skrifter: *De la contingence des lois de la nature*. 2. éd. Paris 1895 og *De l'idée de loi naturelle dans la science et la philosophie contemporaines*. Paris 1895. — Beslægtet er RUDOLPH EUCKEN'S Standpunkt (*Der Kampf um einen geistigen Lebensinhalt*. Leipzig 1896).

⁴⁾ (S. 6). PH. LIPPS; *Psychologie, Wissenschaft und Leben*. München 1901. Om Fries og Beneke se mit Værk *Den nyere Filosofis Historie*. II. p. 221 f; 236; 240.

⁵⁾ (S. 8). Se min *Psykologi* V A, 2.

⁶⁾ (S. 10). Smlgn. min Afhandling *Det psykologiske Grundlag for logiske Domme* (Vid. Selsk. Skr. 6. Række). p. 16 f; 59, og min Afhandling *Om Vitalisme* (optrykt i „Mindre Arbejder“).

⁷⁾ (S. 11), Af Interesse for den moderne Positivismes Standpunkt overfor dette Problem i Modsætning til det Standpunkt, Comte og Stuart Mill indtog, er ROBERTO ARDIGO'S Skrift *L'unità della coscienza*. Padova 1898.

⁸⁾ (S. 11). Smlgn. min *Psykologi* I, 8 d.

⁹⁾ (S. 11). MÜNSTERBERG: *Psychology and Life*. Westminster 1899. — Münsterberg slutter sig til den Betragtning, som Windelband og Rickert have gjort gældende, ifølge hvilken der er en Kløft mellem Naturvidenskab (til hvilken ogsaa Psykologien regnes) og Kulturvidenskab. Se om denne Betragtning de træffende Bemærkninger hos WUNDT; *Einleitung in die Philosophie*. Leipzig 1901. p. 65—74, og hos GUIDO VILLA: *Psychology and History*. (The Monist. January 1902.)

¹⁰⁾ (S. 12). MÜNSTERBERG anf. Skr. p. 282: „If we force the system of science upon the real life, claiming that our life is really a psychophysical

phenomenon, we are under the illusion of psychologism. If, on the other hand, we force the views of the real life, the personal categories, upon the scientific psychophysical phenomena, we are under the illusion of mysticism. The result on both are the same. We lose the truth of life and the truth of science."

¹¹⁾ (S. 13). DESCARTES (*Synopsis meditationum*) lærer, at alle Substanser ere uförgængelige, men at det kun er corpus in genere sumptum, der er Substans, ikke f. Ex. corpus humanum; enhver Sjæl derimod er pura substantia, som ikke forandres, hvormeget end dens enkelte accidentia (Tanker, Følelser og Villiesytringer) skifte. — I sit Skrift *Cogitata metaphysica* (II c. 11) siger SPINOZA (ud fra det kartesianske Standpunkt, hvorpaa han i dette Skrift væsentligt stiller sig): Si ad totam Naturam materiæ attendamus, illi nihil novi accedit; at respectu rerum particularium aliquo modo potest dici, illi aliquid novi accedere. Qvod an etiam locum habet in rebus spiritualibus, non videtur: nam illa [o: spiritualia] ab invicem ita dependere non apparet [Sjælene afhænge ikke saaledes af hverandre, som Legemerne afhænge af hverandre]. Senere kom Spinoza til en anden Opfattelse.

¹²⁾ (S. 13). Støttet til sin Fortolkning af Aristoteles' „aktive Fornuft“ lærer AVERROES (se om ham RENAN: *Averroës et l'Averroïsme*. Paris 1852), at medens de enkelte Sjæle opstaa og forgaa, bestaar intellectus universalis, den Verdenstanke, der virker i de enkelte Sjæles Tænkning. I Middelalderen fornyedes denne Lære bl. A. af SIGER AF BRABANT i hans nyligt af Mandonnet udgivne *Quæstiones de anima intellectiva*. (Mandonnet: Siger de Brabant et l'Averroïsme latin au 13e siècle. Fribourg 1899). Den hele Lære om Aandens aktuelle Bestaaen gaar tilbage til Neoplatonismen. (Se PLOTINOS: *Ennead.* V, 9, 6). — Om SPINOZAS Lære om intellectus infinitus og idea dei se *Den nyere Filosofis Historie*. I. p. 290; om HEGEL ib. II, p. 165.

¹²⁾ (S. 14). MAXWELL: *Scientific papers*. Vol. II. Cambridge 1890. p. 759. Kort forud for den citerede Ytring bemærker Maxwell, at medens man nu til Dags i Reglen har opgivet den Tanke, at Sjælen skulde kunne findes et Sted i Hjernen ad anatomisk Vej, har den Tanke holdt sig længere, at man ved at forfølge de materielle Processer tilstrækkeligt langt tilbage vil komme til en materiel Proces, der er bevirket af Sjælen. Det er mod denne Mulighed, den citerede Ytring er rettet. Smlgn. SPINOZA: *Ethica* III, 2. Schol. — Til et lignende Resultat som Maxwells Opfattelse af Energisætningen fører ogsaa hans Opfattelse af Inertisætningen i hans Skrift *Matter and Motion* § 41. — Smlgn. min *Psykologi*⁴ p. 36 og mine *Psykologiske Undersøgelser*. p. 82—86.

¹³⁾ (S. 14). CARL LANGE: *Nydelsernes Fysiologi*. København 1899 p. 45.

¹⁴⁾ (S. 15). MÜNSTERBERG: *Psychology and Life*. p. 127: Mental facts, as they are not quantitative, cannot enter into any causal equation.

¹⁵⁾ (S. 16). FLECHSIG: *Gehirn und Seele*². Leipzig 1896. p. 24 f.

¹⁶⁾ (S. 17). Smlgn. Kritiken af Flechsigs Teori hos O. VOGT (*Flechsigs Associationscentrenlehre, ihre Anhänger und Gegner*. Zeitschrift für Hypnotismus. V, 6) og ALB. ADAMKIEWICZ (*Die Grosshirnsrinde als Organ der Seele*. Wiesbaden 1902. p. 75 f.).

¹⁷⁾ (S. 18). MÜNSTERBERG: *Psychology and Life*. p. 172: The reality of the will and feeling and judgment do not belong to the describable world. — p. 208; The subjective attitude is never object; it is never perceived.

¹⁸⁾ (S. 20). *Den nyere Filosofis Historie*. I p. 334—336.

¹⁹⁾ (S. 21). Smlgn. min *Psykologi* V-B, 6.

²⁰⁾ (S. 24). Se den interessante Diskussion om *Le parallélisme psycho-*

physique et la Métaphysique positive i Bulletin de la société française de Philosophie. Juin 1901. Bergson bemærkede under denne Diskussion bl. A. (p. 51): Étant donné un état psychologique, la partie jouable de cet état, celle qui se traduirait par une attitude du corps ou par des actions du corps, est représentée dans le cerveau: le reste en est indépendant et n'a pas d'équivalent cérébral. De sorte qu'à un même état cérébral donné peuvent correspondre bien des états psychologiques différents, mais non pas des états quelconques. Ce sont des états psychologiques qui ont tous en commun le même „schéma moteur“.

²¹⁾ (S. 25). Et Exempel herpaa har jeg anført i min *Psykologi*. 4. Udg p. 67 Note.

²²⁾ (S. 26). Smlgn. min *Psykologi* VII B, 4. *Psychologische Untersuchungen*. p. 67—81. — Søren Kierkegaard som *Filosof*. p. 74—81. — EBBINGHAUS: *Grundzüge der Psychologie*. I p. 168 (smlgn. ogsaa hans Artikel i Zeitschrift für Psychologie IX p. 201) og EHRENFELLS: *Werttheorie*. I p. 245—249, slutte af Ikkeiagttageligheden af Villien, at Villien ikke er et særligt psykisk Element. Smlgn. min Kritik af sidstnævnte Skrift i Göttinger gel. Anzeigen. 1900 p. 742 f.

²³⁾ (S. 26). Se nærmere herom i min *Psykologi* II, 5; IV, 7 e; V B, 5; VII A, 1; B, 4—5.

²⁴⁾ (S. 27). OSTWALD søger i sin *Naturphilosophie* (Leipzig 1902) at vise, at Begrebet Energi er det fundamentale naturvidenskabelige Begreb, og da nu ogsaa Bevidsthedsfænomenerne (med Kant) maa opfattes som Virksomhedsytringer (Bethätigungen), saa bliver det ogsaa det fundamentale psykologiske Begreb. Men om Forholdet mellem de to Arter af Energi udtaler han sig ikke med Klarhed. Snart kaldes selve Bevidsthedsprocesserne „energetiske“ (p. 394), snart siges Bevidstheden at være betinget af Nervesystemets Energi (p. 396), snart defineres aandelig Energi som „bevidst eller ubevidst Nerveenergi“ (p. 398).

²⁵⁾ (S. 28). Se om de forskellige Arter af Genkendelse mine *Psychologische Untersuchungen*. p. 35 f.

²⁶⁾ (S. 29). Se *Det psykologiske Grundlag for logiske Domme*. p. 32 f.

²⁷⁾ (S. 30). Se *Det psykol. Grundlag*. Kap. 6.

²⁸⁾ (S. 32). HOBBS: *Logica*. Cap. 3 (§§ 8—9); *Physica*. Cap. 25 (§ 1). (Dog lærer Hobbes et andet Sted, at det er Analysen ud fra det Givne, der fører os til Principerne: Analytica est ars ratiocinandi a supposito ad principia, id est ad propositiones primas vel ex primis demonstratas, quot sufficiunt ad suppositi veritatem vel falsitatem demonstrandam. *De rationibus motuum et magnitudinum*. Cap. 20 (§ 6).) — FICHTE: *Grundlage der gesamten Wissenschaftslehre*. § 1. — S. KIERKEGAARD: *Uvidenskabelig Efterskrift*. p. 83. — KROMAN: *Vor Naturerkenntnis*. p. 270—274.

²⁹⁾ (S. 33). ERNST MACH: *Beiträge zur Analyse der Empfindungen*. p. 144.

³⁰⁾ (S. 33). MAXWELL: *Scientific Papers*. II. p. 360. — H. HERTZ: *Einführung*. (Werke III. p. 1 f.). — Smlgn. en interessant Diskussion *De la valeur des lois physiques* i Bulletin de la société française de philosophie. Mai 1901.

³¹⁾ (S. 36). *Kritik der reinen Vernunft*. p. 653.

^{31 b)} (S. 38). *Den nyere Filosofis Historie*. II. p. 114 f; 222.

^{31 c)} (S. 38). Udtrykket „statisk Sandhedsbegreb“ blev brugt — med en noget forskellig Motivering — af LOUIS WEBER paa den filosofiske Kongres i Paris 1900.

³²⁾ (S. 39). *Den nyere Filosofis Historie*. I. p. 160—167

³³⁾ (S. 41). Se Note 30.

³⁴⁾ (S. 41). H. HERTZ: *Ueber die Beziehungen zwischen Licht und Elektrizität*. 1889. p. 29. — BOLTZMANS'S Foredrag paa det tyske Naturforskermøde 1900 (oversat i *The Monist*. January 1901: The recent development of method in theoretical Physics) og hans Afhandling i Wienerakademiets Oversigter CV, 8 (oversat i *The Monist*. Octbr. 1901: On the necessity of atomic theories in Physics). — Smlgn. om det hele Spørgsmaal ogsaa C. CHRISTIANSEN: *Den elektromagnetiske Lysteori*. (Det danske Vid. Selsk.s Oversigter. 1889), og samme Forfatter i *Fysisk Tidsskrift*. I. p. 4—5.

³⁵⁾ (S. 42). MAXWELL: *Scientific Papers*. II. p. 26—33; 302—305 (hvor M. viser, hvad han skylder Faraday og Lord Kelvin); 326; 777 f.

³⁶⁾ (S. 42). Smlgn. mine *Psykologiske Undersøgelser*. p. 77—81.

³⁷⁾ (S. 43). Dette Punkt lader OSTWALD ikke komme til sin Ret, naar han vil føre Alt i Naturen tilbage til „Energi“. Baade Masse, Rumudfyldning, Vægt og kemiske Egenskaber skulle kunne føres tilbage til Energibegrebet. Rigtigt er, at alle hine Begreber forudsætte Energibegrebet; men er dette det eneste Fundamentalbegreb i Naturfilosofien? I saa Fald maatte man kunne udlede de „geometriske“ Egenskaber af de dynamiske, og derpaa gør Ostwald intet Forsøg. I sit Skrift *Die Ueberwindung des wissenschaftlichen Materialismus* (1895) definerer han endog Materie som „en rumligt [sic] ordnet Gruppe af forskellige Energier“ (p. 28). Denne rumlige Ordning, der her anerkendes som særligt Moment, skydes — forekommer det mig — noget til Side i hans *Naturphilosophie* (1902), hvor „det energetiske Verdensbillede“ udvikles. Dog er hans Hovedsætning, hvorpaa han bygger sit System, den, at „enhver Proces uden Undtagelse kan exakt og udtømmende beskrives eller fremstilles ved, at man angiver, hvilke Energier der undergaa tidslige eller rumlige [sic] Forandringer“ (p. 152). At Begreberne Energi og Tid ikke kunne skilles, er selvfølgeligt, da Energi betyder Evne til at overvinde en Modstand, og enhver Overvinden tager Tid. Ikke saa selvfølgeligt er Sammenhængen mellem Begrebet Energi og de rumlige Forandringer. Denne Sammenhæng skriver sig hos Ostwald simpelt hen fra, at han har abstraheret Begrebet Energi fra rumlige Fænomener, fra Undersøgelser af Forandringer paa bestemte Steder i Rummet. Kun ved at dette geometriske Moment skydes til Side i hans Energibegreb, bliver det ham muligt at tro, at dette Begreb uden videre er det samme for psykiske og for fysiske Fænomener, saa at Problemet om „Sjæl og Legeme“ skulde være løst ved dets Opstilling. Se ovenfor Note 24.

³⁸⁾ (S. 43). HUME: *Treatise on human nature*. I, 3, 6: Your appeal to past experience decides nothing in the present case, and at the utmost can only prove, that that very object, which produc'd any other, was *at that very instant* endow'd with such a power.

³⁹⁾ (S. 44). *Kritik der reinen Vernunft*: p. 181: Wir werden also durch diese Grundsätze [Kausalitetssætningen og de beslægtede Grundsætninger om „Substansens“ Bestaaen og om Vexelvirkningen mellem alt Existerende] die Erscheinungen nur *nach einer Analogie mit der logischen und allgemeinen Einheit der Begriffe* zusammen zu setzen berechtigt werden. — p. 180: Eine Analogie der Erfahrung wird also nur eine Regel sein, nach welcher aus Wahrnehmungen Einheit der Erfahrung entspringen soll, und als Grundsatz von den Gegenständen (der Erscheinungen) nicht constitutiv, sondern nur regulativ gelten.

⁴⁰⁾ (S. 41). FRANCIS BRADLEY: *Appearance and Reality*. London 1893. Chap. 4—7; 18. — BERNARD BOSANQUET: *Logic or the morphology of knowledge*. Oxford 1888. Book I. Chap. 6.

⁴¹⁾ (S. 45). RICH. AVENARIUS: *Kritik der reinen Erfahrung*. II. p. 332—339. — ERNST MACH: *Zur Analyse der Empfindungen*. p. 168: „Die Thatsache der Nichtumkehrbarkeit der Zeit reducirt sich darauf, dass die Werthänderungen der physikalischen Grössen in einem *bestimmten Sinne* stattfinden. Von den beiden analytischen Möglichkeiten ist nur die eine wirklich. Ein metaphysisches Problem brauchen wir hierin nicht zu sehen.“ — Smlgn. om disse Theorier HEINRICH GRÜNBAUM: *Zur Kritik der modernen Causalanschanungen* (Archiv für systematische Philosophie. 1899. p. 392—409).

⁴²⁾ (S. 46). BOSANQUET indrømmer da ogsaa dette: *At any given moment we have no choice but to say that the future is conditioned by the past, . . . effect by cause.* *Logic* I. p. 272.

⁴³⁾ (S. 47). Se *Det psykologiske Grundlag for logiske Domme*. p. 46—50.

⁴⁴⁾ (S. 48). JEVONS: *Principles of Science*. 2. ed. London 1877. p. 43. (Allerede DE MORGAN har, som Jevons bemærker, udtalt, at vi sædvanligvis tænke og argumentere indenfor en begrænset Verden eller Sfære af Begreber, selv naar det ikke udtrykkeligt erklæres.) — Smlgn. min *Formel Logik* ³ § 16 og § 22.

⁴⁵⁾ (S. 48). FRANCIS BRADLEY har klart set Modsigelsen mellem Tiden og „det Absolute“, naar han erklærer: If time is not unreal, I admit that our Absolute is a delusion (App. and Reality: p. 206). (The Absolute has no seasons. ib. p. 500). — Kritiken af og Reaktionen mod en spekulativ Retning støtter sig derfor ogsaa ofte til Tidens Realitet som et Hovedargument. Smlgn. C. H. WEISSE'S og S. KIERKEGAARDS Forhold til Hegel. (*Den nyere Filosofis Historie*. II. p. 243; 261 f.) I sit skarpsindige Skrift *Tidsexistensens Apologi. Et stykke relationsteori* (Upsala 1888) har PONTUS WIKNER forsøgt at røkke ved det Enten-Eller, der her frembyder sig. Han vil vise, at den højeste Fuldkommenhed kun kan naas ved successiv Udfoldelse af Kvaliteter, der som samtidige vilde udelukke hverandre. Men den Begrænsning, der ligger i selve Successionen, ophæves derved ikke!

⁴⁶⁾ (S. 50). Se min Afhandling *Kontinuiteten i Kants filosofiske Udviklingsgang*. p. 26—35.

⁴⁷⁾ (S. 51). Smlgn. *Det psykologiske Grundlag for logiske Domme*. p. 39 f; 46 f, og (for religiøse Dommers Vedkommende) *Religionsfilosofi*. p. 67—71.

⁴⁸⁾ (S. 51). Se min Afhandling *Filosofien og Livet*. (Tilskueren 1901). p. 34. — Om det Imaginære i erkendelsesteoretisk Betydning smlgn. WUNDT: *System der Philosophie*. p. 195—199.

⁴⁹⁾ (S. 54). Smlgn. herom min *Religionsfilosofi*. p. 57—65. — I det erkendelsesteoretiske Afsnit af Religionsfilosofien har jeg i det Hele allerede fremsat min Opfattelse af Tilværelsesproblemet og dets Behandling.

⁵⁰⁾ (S. 56). GOETHE: *Farbenlehre*. § 124; 175—177. Smlgn. *Gespräche mit Eckermann*. 18. Febr. 1829; 21. Decbr. 1831. — Goethe anvendte ikke dette Begreb blot paa Farvelærens Omraade, ogsaa ved Magnetismen og i Botaniken. Se *Sprüche in Prosa*. (Ueber Naturwissenschaft) og *Gespr. mit Eckermann*. 27. Januar 1830. — HEGEL var (som det ses af Goethes *Nachträge zur Farbenlehre*) meget begejstret over Begrebet Urfænomen, saaledes som Goethe havde opstillet det.

⁵¹⁾ (S. 58). Se mine *Mindre Arbejder*. p. 180—194. — Om Schopenhauer og Lange se *Den nyere Filosofis Historie*. II. p. 198 f; 501 f.

⁵²⁾ (S. 64). Se *Den nyere Filosofis Historie*. II. p. 165 f. — Det er karakteristisk, at de engelske Tænkere, som i den nyeste Tid have arbejdet med

nogle af Hegels Grundtanker, indrømme, at det snarere er Analogi end Bevisførelse, der her er Tale om. FRANCIS BRADLEY anser end ikke Analogien for forsvarlig; den højeste Realitet kan, efter ham, hverken kaldes Sjæl eller Legeme, skønt Sjælen mere end Legemet har den Forbindelse af Omfang og Enhed, den „self-consisting“, som er sand Realitets Kendemærke. (*Appearance and Reality*. p. 307; 357). — I sin Afhandling *Hegel's treatment of the categories of the idea* (Mind 1900. p. 149 ff) udtaler MC. TAGGART, at vi kun have et eneste Exempel paa Kategorien „Aand“, der hos Hegel faar teologisk eller kosmologisk Betydning. — Naar man (som A. E. TAYLOR i Mind 1900 p. 245) skelner mellem to idealistiske Skoler, en, der staar Leibniz og Lotze nærmest, og en, der staar Hegel nærmest, saa maa jeg hævde, at det er den første af disse Skoler, der klarest har set det virkelige filosofiske Grundlag for metafysisk Idealisme. (At det er en Analogi med Menneskeaaanden, der begge Steder ligger til Grund, indrømmer Taylor egentligt selv, naar han siger, at begge Retninger ere enige om „the main principle that it is in mind, and nowhere else, that we are face to face with the central reality of the universe“. *ibid.*)

⁵³⁾ (S. 66). Smlgn. om denne Type min *Religionsfilosofi*. p. 50; 121 f; 273 f.

⁵⁴⁾ (S. 71). I min *Etik* (2. Udg. p. 21) gik jeg ikke nærmere ind paa Forholdet mellem Begreberne Værdi, Formaal og Norm. Se derimod *Det psykologiske Grundlag for logiske Domme*. p. 47 (smlgn. p. 65) og min *Religionsfilosofi*. p. 12.

⁵⁵⁾ (S. 74). Smlgn. min *Etik*.² p. 144—151.

⁵⁶⁾ (S. 76). Smlgn. min *Psykologi*. VI. B., 1—5. — *Etik*.² XIII., 4.

⁵⁷⁾ (S. 77). FRANCIS BRADLEY: *Appearance and Reality*. p. 414—418. — A. E. TAYLOR: *The Problem of Conduct*. London 1901. p. 201.

⁵⁸⁾ (S. 78). Smlgn. min *Etik*.² p. 70—73.

⁵⁹⁾ (S. 80). I min *Religionsfilosofi* har jeg — til mere omfattende Belysning af Problemet — foruden den psykologisk-historiske Undersøgelse ogsaa anstillet en erkendelsesteoretisk og en etisk Undersøgelse. Her i denne kortere Fremstilling holder jeg mig især til den psykologisk-historiske Undersøgelse og antyder kun lejlighedsvis ganske kort de erkendelsesteoretiske og etiske Synspunkter.

⁶⁰⁾ (S. 82). PLATON: *Fajdros*. p. 249 C (πρὸς οἷσπερ θεὸς ὢν θεῖός ἐστι). (Nøjagtigere Oversættelse: „det, som det er Guds Guddommelighed at leve i“).

Siden sidste Reformationsfest i November 1901 blev holdt have 22 Videnskabsmænd opnaaet akademiske Grader — en af disse, Professor H. L. Westergaard Doktorgraden i Statsvidenskab uden foregaaende Disputats i Henhold til kgl. Resolution af 22de April 1902 —, nemlig 1 den theologiske Licentiatgrad, 2 den juridiske, 5 den statsvidenskabelige, 11 den medicinske og 3 den filosofiske Doktorgrad. De af dem meddelte Oplysninger om deres Livsforhold og Studier aftrykkes her i den Orden, i hvilken de have vundet Graden. Den manglende Levnedsbetegnelse for Sognepræst i Christianssted paa St. Croix, Lic. theol. H. C. J. Lavaetz vil blive meddelt næste Aar.

I.

Jeg, Holger Federspiel, Søn af Justitsraad J. P. Federspiel og Hustru Emma Federspiel, født Rasmussen, er født den 30. Juni 1868 paa Frederiksberg, blev Student fra Metropolitan-skolen 1885 og studerede derefter i nogle Aar romansk Filologi. Siden opholdt jeg mig en Del Aar i Udlandet, navnlig i Frankrig, som Korrespondent for nordiske Blade, studerede efter min Hjemkomst Jura og tog Januar 1898 juridisk Embedsexamen med Karakteren Laudabilis. Efter et fleraarigt Studieophold ved forskellige fremmede Universiteter erhvervede jeg i Efteraaret 1901 den juridiske Doktorgrad med en Afhandling betitlet „Begrebet Interesse i Læren om Forsikring“. Siden Januar 1899 har jeg været gift med Eva Drachmann, en Datter af Holger Drachmann.

II.

Jeg, Poul Henrik Carl Videbech, er født d. 9de Oktober 1869 paa Tersløsegaard ved Sorø, hvor min Fader praktiserede som Læge. I December samme Aar flyttede han til Stubbekjøbing paa Falster, hvor han virkede som praktiserende Læge og Distriktslæge til 1885, da han udnævntes til Stiftsfysikus over Lolland-Falster og bosatte sig i Nykjøbing F. Min Moder Nanna V. er født Wanscher, Søster til Overkirurg ved Frederiks Hospital Professor W. og til afdøde Distriktslæge W. i Skibby. 1881 kom jeg i Nykjøbing Kathedralskole, hvorfra jeg blev Student med 1ste Karakter 1887. 1894 (Juli) blev jeg medicinsk Kandidat med haud illaud. I. gr., aftjente derefter min Værnepligt som Underlæge paa Krydseren „Hekla“, blev $\frac{1}{1}$ 1895 Reservelæge paa Odense civile Sygehus, hvor jeg forblev til $\frac{1}{9}$ 1896, da jeg blev konstitueret som Afdelingslæge ved 4de Dragonregiment i Næstved og Vikar for Overlæge Lorch. $\frac{1}{1}$ — $\frac{1}{6}$ 1897 var jeg Reservelæge paa Skive Sygehus, Juli—August s. A. Vikar for Dr. med. Godskesen i Odense. I September konstitueret Kandidat paa Kommunehospitalets første Afdeling. Fra $\frac{1}{10}$ 1897— $\frac{1}{10}$ 1899 Kandidat paa St. Johannes' Stiftelse. Fra $\frac{1}{1}$ 1899— $\frac{1}{6}$ 1901 Kandidat paa Frederiks Hospital. $\frac{1}{1}$ — $\frac{1}{8}$ 1898 var jeg 2den Assistent paa Universitetskliniken for Øre- og Halssygdomme. I Maj 1898 og 1899 studerede jeg med offentlig Understøttelse Kirurgi henholdsvis i Tübingen og i Paris.

Under min Kandidattjeneste udarbejdede jeg min Disputats „Bidrag til Læren om Coxa vara“, som forsvaredes d. 4. Februar 1902. Foruden denne Afhandling har jeg offentliggjort nogle Artikler om Galvanokirurgi (Elektrolyse af Kræftsvulster) og om Diazoreaktionen ved Lungetuberkulose (den sidste i Forening med Læge Axel Blad). Desuden har jeg som fleraarig lægekyndig Medarbejder ved „Nationaltidende“ („Dr. V.“) og ved „Illustreret Tidende“ skrevet en Række Artikler af populær lægevidenskabeligt Indhold og en Del Biografier og Nekrologer over bekendte Læger.

Efter endt Kandidattjeneste nedsatte jeg mig i Juni 1901 som praktiserende Læge i Viborg. Fra $\frac{1}{8}$ 1901— $\frac{31}{8}$ 1902 gjorde

jeg Tjeneste som Reservelæge (uden Lønning) ved 9de Regiment.
³¹/₈ 1902 udnævntes jeg til Korpslæge ved samme Regiment.

Den 14de Oktober 1898 ægtede jeg Gerda Lorch, Datter af Overlæge i Hæren L. i Næstved.

III.

Jeg, Erik Sophus Adam Hauch, er Søn af afdøde Direktør i Forsikringsselskabet „Danmark“, cand. jur. Adam Frederik Hauch og Hustru Erikka Roberta Sophie Skeel. Jeg er født i København d. 20de August 1871, blev Student 1889 og tog medicinsk Embedsexamen i Januar 1896 med 1ste Karakter (212²/₃ Points); derefter var jeg indkaldt Kandidat på Frederiks Hospital fra Maj til Juli 1896 og fra Januar til April 1897; jeg indleverede en Besvarelse på Universitetets Prisopgave for 1895—96 om Prostatahypertrofiens operative Behandling og opnåede Accessit for denne. 1ste Maj 1897 blev jeg Prosektor ved normal-anatomisk Musæum og arbejdede her til September 1900 under afdøde Professor Chievitz's lærerige og udviklende Vejledning. Sammen med Professor Leopold Meyer offentliggjorde jeg i Bulletin de la société d'Obstétrique de Paris for 14de December 1898 en mindre Afhandling: Monstre anencéphale diprosopique.

Fra September til December 1900 var jeg Kandidat på Blegdamshospitalet og på Oringe Sindssygeanstalt fra April til September 1901, da jeg blev ansat som fast Kandidat på Frederiks Hospital, hvor jeg endnu gør Tjeneste.

Den 15de Maj 1901 indleverede jeg til det medicinske Fakultet en Afhandling om Nyrernes Anatomi og deres Udvikling, hvilken jeg den 12te Februar 1902 forsvarede for Erhvervelsen af den medicinske Doktorgrad.

IV.

Jeg, Ludvig August Grundtvig, er født i Nakskov den 18. December 1868. Mine Forældre ere Materialist, cand. pharm. Otto Gregers Schjerning Grundtvig og Hustru Laura Henriette v. der Burg, f. Schiøtt. I Aaret 1887 dimitteredes jeg fra Borger-

dydsskolen paa Christianshavn (1ste Karakter med Udmærkelse); jeg bestod 1888 den almindelige filosofiske Prøve (ug) og absolverede i Sommeren 1893 den fuldstændige juridiske Embeds-eksamen (Laudabilis). Siden da har min Hovedbeskæftigelse været juridisk Manuduktion, hvilken jeg har drevet i betydeligt Omfang indtil December f. A., kun afbrudt af et Par kortere og en længere Studierejse i Udlandet. Denne sidste foretog jeg paa det Hurtigkarlske Stipendium fra Slutningen af 1896 til Foraaret 1898. Jeg studerede, især paa Bibliotekerne, i Kiel, Göttingen, Leipzig og London og tilbragte Ferierne i Italien og Paris. Hvor Lejlighed frembød sig, overværede jeg derhos mundtlige Retsforhandlinger. Fra 1899 til min Antagelse som midlertidig Docent i Retsvidenskab ved Universitetet i April d. A. har jeg haft Ansættelse som Assistent i Justitsministeriet. Jeg har endvidere været Lærer i Handelsret ved den Brockske Handelshøjskole i to Aar (1898—1900) og har desuden i de sidste 4 Aar været beskæftiget med praktisk Arbejde for Højesteretssagfører Shaw. Som Sekretær har jeg fungeret for Kommissionen til Udarbejdelse af Forslag til Lov om Aktieselskaber, og siden November f. A. for den skandinaviske Civillovkommission, samt siden August f. A. for „Provinshandelsforeningernes Fællesudvalg“. Foruden den for Erhvervelsen af den juridiske Doktorgrad skrevne Afhandling: „Konnossementet. I. Retten i Følge Konnossementet“, som jeg forsvarede d. 18. Februar d. A., har jeg publiceret nogle mindre Artikler og Anmeldelser, henholdsvis i »Salmonsens Konversationsleksikon« og i »Ugeskrift for Retsvæsen« samt en kortfattet Lærebog i Handels- og Vekselretten til Brug for Handelsskolerne.

Den 10. August 1897 ægtede jeg Thora Levy, Datter af afdøde Grosserer Philip Aron Levy af København.

V.

Jeg, Jørgen Eriksen Jensen, Søn af Kaptejn og Gaardejer E. H. Jensen og Hustru Marie Jensen f. Kjær, er født i Vonsbæk Sogn ved Haderslev 12. Avgust 1870, opterede i 1887 for Danmark og fik i 1893 Indfødsret.

I 1889 dimitteredes jeg fra Herlufsholm med første Karakter, tog medicinsk Embedsexamen i Januar 1896 med laud. I c. $1\frac{1}{2}$ Aar var jeg derefter Amanuensis og Vikar hos forskellige Landlæger, Septbr. 1897—Juli 1898 Reservelæge ved Amtssygehuset i Faxe, Juli 1898—Juli 1900 Kandidat paa Frederiksberg Hospital og Assistent hos Professor Howitz, Juli 1900—Maj 1902 Kandidat paa Kommunehospital. Fra April til September 1902 foretog jeg med offentlig Understøttelse en Udenlandsrejse og studerede Kirurgi, særlig Underlivskirurgi hos Lennander (Upsala), Mikulicz (Breslau), i Berlin og Hamborg. I Midten af September 1902 nedsatte jeg mig som praktiserende Læge paa Frederiksberg.

Under Opholdet paa Faxe Sygehus iagttog og offentliggjorde jeg et Tilfælde af den Sygdom, der senere blev gjort til Gjenstand for Behandling i min Disputats; senere, mens jeg var Assistent hos Professor Howitz, skrev jeg i „Hospitalstidende“ en større gynækologisk Afhandling. Den 21. April 1902 forsvarede jeg for Doktorgraden en Afhandling „Om Pneumokokperitonitis, kliniske og experimentelle Undersøgelser“, et Arbejde, der blev til i de 3 Aar, jeg var paa Frederiksberg Hospital og Kommunehospital. De experimentelle Undersøgelser gjordes paa Universitetets Laboratorium for medicinsk Bakteriologi, de kliniske Studier paa Kommunehospital.

I Foraaret 1902 ægtede jeg Margrethe Kaarsberg, Datter af Læge, Dr. med. Hans Kaarsberg i Sorø.

VI.

Johan Louis August Stein, Søn af forhenv. Fabrikant P. J. Stein og Doris S. født Soele. Student 1883 fra Haderslev Læreres Skole med 1ste Karakter. Medicinsk Embedsexamen Januar 1890 med Laudabilis. Konstitueret Kandidat ved Frederiks Hospital fra November 1890—Februar 1891. Kandidat ved Diakonissestiftelsen fra Februar 1891—Marts 1892; ved Frederiks Hospital fra Juni 1892—Juli 1893; klinisk Assistent ved samm Hospital fra Juli 1893—Juli 1894. I 1892 5 Maaneder konstitueret Assistent ved Universitetets bakteriologiske Laboratorium.

Fra August 1894—August 1897 Reservelæge ved Køben-

havns Amtssygehus. Studierejse i Vinteren 1897—98. Reserve-læge i Hæren fra Juli 1898—April 1899. Reservelæge ved Frederiks Hospital fra Maj 1899. Skrev i 1897 en Afhandling i Hospitalstidende: „Om Widals bakteriologiske Tyfusdiagnostik“ og forsvarede d. 13. Mai 1902 Doktordisputats: „Om Hjertesvækkelse ved Mitralfejl“.

VII.

Jeg, Harald Ludvig Westergaard, Søn af afdøde Professor i østerlandske Sprog Niels Ludvig W., er født i København 19. April 1853. Jeg blev dimitteret fra Metropolitan-skolen i 1871 og tog næste Aar Philosophicum og Adgangsexamen til polyteknisk Læreanstalt. I Slutningen af Aaret 1874 tog jeg Magisterkonferens i Mathematik, og i Sommeren 1877 statsvidenskabelig Examen. Mine Studier fortsatte jeg under to Rejser i Udlandet 1878 og 79, hvor jeg havde den Lykke at komme i Berøring med Mænd som W. Stanley Jevons, J. M. Ludlow og L. Brentano. I 1880 blev jeg Assistent i Livsforsikringsanstalten af 1871, hvor jeg tidligere havde arbejdet som Extraarbejder, men forlod denne Stilling i 1882 for at foretage en statistisk Undersøgelse i Landbygningernes Brandforsikring. I 1881 vandt jeg Universitetets Guldmedaille for en Afhandling om Dødelighedsstatistik, som jeg derefter udgav under Titelen: Die Lehre von der Mortalität und Morbilität. Dette Værk udkom paa ny i 1901 i omarbejdet Skikkelse. Fra 1. Januar 1883 ansattes jeg som midlertidig Docent ved Universitetet i Statsvidenskab og udnævntes 1886 til ordinær Professor. 1896—1901 docerede jeg tillige Nationaløkonomi ved Landbohøjskolen. — Efter at Doktorgraden i Statsvidenskab var bleven oprettet, viste mine Kolleger i det rets- og statsvidenskabelige Fakultet mig den Ære at tildele mig denne Grad.

Mine Studier ere særlig gaaet i Retning af Statistik, og jeg har offentliggjort en Række statistiske Undersøgelser i forskellige danske, engelske og tyske Tidsskrifter, ligesom jeg har udgivet en Lærebog i Statistik (Kbh. og Jena 1890) og sammen med nuværende Generaltolddirektør Rubin gennemført to social-

statistiske Undersøgelser („Landbefolkningens Dødelighed“ Kbh. 1886 og „Ægteskabsstatistik“ Kbh. og Jena 1890). Endelig har jeg sammen med nuværende Kontorchef M. Koefoed udgivet et Grundrids af Danmarks Statistik (1898). Jeg er Medlem af de skandinaviske Livsforsikringsselskabers Fælleskomitéer til Udarbejdelse af en Dødelighedstavle og til Undersøgelse af Dødeligheden blandt „daarlige Liv“, ligesom jeg ogsaa har havt anden, praktisk Anledning til at beskæftige mig med Forsikringsvæsen. Af andre Arbejder nævner jeg foruden nogle Afhandlinger i „Nordisk Tidsskrift“, „Indledning til Studiet af Nationaløkonomien“ 1891 og „Forelæsninger over almindelig Økonomi“ 1897 (trykt som Manuskript) samt: „Den ældre Nationaløkonomis Opfattelse af det sociale Spørgsmaal“ (1896). Jeg var Medlem af Arbejderkommissionen af 1885 og af Kommissionen til Overvejelse af de københavnske Kirkeforhold af 1890. I 1898 var jeg Medstifter af Udvalget til social Oplysnings Fremme, og deltog i Redaktionen af Ugebladet „Vor Tid“ (1899—1900). Jeg har paa forskjellig Maade deltaget i det kirkelige Liv.

7. Sept. 1881 ægtede jeg Thora Alvilda Koch, død 12. Febr. 1891, Datter af afdøde Godsforvalter paa Vemmetofte, Etatsraad P. F. Koch, og 2. Nov. 1892 Lucie Bolette Blædel, Datter af afdøde Præst i Humble L. O. G. Blædel.

VIII.

Frantz Emil Pio. Født 1870, Student fra Borgerdydskolen (Østerbro) 1886. Juridisk Kandidat 1891, statsvidenskabelig Kandidat 1894. Fik derefter tildelt det Stampeske Rejsestipendium og opholdt mig i de følgende tre Aar i Udlandet, beskæftiget med Studiet af evropæisk Arbejderbevægelse og Arbejderlovgivning. Blev i 1898 ansat som Assistent i Justitsministeriet, og blev i September d. A. valgt til Sekretær ved Borgerrepræsentationen i København. Er ugift.

IX.

Jeg, Tommy Bonnesen, er født i København d. 27. Marts 1873. Mine Forældre er Vinhandler G. L. H. Bonnesen (d. 1901)

og Hustru Cathinca f. Kjeldsen. Tolv Aar gammel blev jeg optaget i Metropolitanskolen, hvorfra jeg dimitteredes 1892. Blandt Metropolitanskolens Lærere var der en enkelt, som fik en afgørende Indflydelse paa mit Liv, nemlig Overlærer Pullich, hvis glimrende Undervisning i Mathematik hurtigt vakte en Forstaaelse af og Glæde ved dette Fag, som jeg under en tidligere Lærer havde maattet savne. Løsning af matematiske Opgaver og Forsøg paa Tilegnelse af forskelligartet matematisk Stof, som laa udenfor de skolemæssige Pensa, blev min kæreste Syssel. Pullichs ejendommelige pædagogiske Ævne, som i Forbindelse med hans personlige Elskværdighed vandt alle Elever for ham, og hans klare, formfuldendte Tale, som ejede en egen Festivitas, blev for mig ubevidst et dagligt Forbillede til min senere Lærergæring, et Forbillede, som har været af den største Betydning for mig. Medens Pullich var den, der vækkede min matematiske Sans, fik Adjunkt Eigil Schmidt en yderligere stimulerende Indflydelse paa mig ved sin dybere Indtrængen i Enkeltheder og sin udprægede Sans for matematisk Elegance. Da jeg blev Student 1892, var det derfor givet, at jeg vilde studere Matematik og i 1896 tog jeg Magisterkonferens med Matematik som Hovedfag. Kort inden denne Examen var jeg begyndt paa et fra Matematiken noget forskelligt Studium, idet jeg uddannede mig til Skuespiller under Vejledning af kgl. Skuespiller Karl Mantzius, hvilket førte til en Debut paa det kgl. Teater som Jeronimus i „Pernilles korte Frøkenstand“ (Dec. 1897). Frygt for, at mine Ævner ikke skulde kunne føre mig til det Maal, jeg havde sat mig, bragte mig dog til at trække mig tilbage fra Teatret endnu samme Aar. — I Nov. 1897 havde jeg indleveret en Besvarelse af en matematisk Prisopgave stillet af Universitetet om „Konstruktioner paa Kuglefladen“, hvilken blev belønnet med Guldmedaillen. Dec. 1898 giftede jeg mig med Inger Zøylner, Datter af Grosserer, cand. jur. J. H. E. Zøylner og Hustru Harriet f. Clausen. Juni 1902 forsvarede jeg min Afhandling for den filosofiske Doktorgrad „Analytiske Studier over ikke-euklidisk Geometri“. Forskellige mindre Afhandlinger findes i „Nyt Tidsskr. f. Mat.“ Siden 1893 har jeg undervist i Matematik og Fysik privat og ved forskellige Latin-skoler. Siden 1897 er dette mit Erhverv.

X.

Laurits Vilhelm Birck — Søn af afdøde Grosserer L. N. Birk — er født 17de Februar 1871 i Kjøbenhavn. Gik i Efterslægtsselskabets Skole til 5te Latinklasse og mindes derfra særlig Hr. Johan Ottosens Historietimer. Kom derefter paa det af Jesu Selskab ledede St. Andreas' Collegiet i Ordrup, hvor Rev. Pater Fells ikke blev uden Indflydelse paa mig, og karakteristisk nok lærte mig at værdsætte Tænkere som Goëthe, S. Kierkegaard — og Carlyle.

Student med laud (Juli 1889), cand. phil. med præ (Juni 1890) deltog jeg iøvrigt i Studenterforeningens quasipolitiske Kampe, hvori jeg fik min Forskole som Taler. Studerede ved Siden af Økonomien Sociologi, Filosofi og Æstetik. I Januar 1893 blev jeg cand. polit. med haud (91 Points). Jeg mindes fra den Tid særlig daværende Professor Falbe Hansens Taletimer i hans Hjem. Skuffet over Examensresultatet drog jeg til de forenede Stater, hvor jeg i New York, Chicago, Philadelphia og Washington arbejdede min Vej frem som Kontorist. I Juli 1894 kom jeg tilbage og var nu 2 Aar i Toldvæsenet (som Volontør) i Aalborg og Medhjælper (Assistent) i Kjøbenhavn. Jeg genoptog i den Tid mine økonomiske Studier og særlig gav Professor Westergaards „Indledning til Nationaløkonomien“ mig rige Impulser og gav mig Forstaaelse af meget, der havde været mig uklart.

Fra September 1896 til October 1898 var jeg ansvarshavende Redaktør af „Vort Land“, en Stilling min Ungdom og Mangel paa Menneskekundskab gjorde mig ret vanskelig at udfylde. Da jeg endelig følte mig min Plads voxen, var Bladets ringe Kapital opbrugt; et nyt Konsortium traadte til, og jeg rejste til Frankrig og England, hvor jeg opholdt mig c. 1 Aars Tid og ved Londons Universitet hørte Forelæsninger hos Sidney Webb, Hewins, Foxwell, Giffen o. fl. Efter at være vendt hjem udarbejdede jeg en Værdilære (I og II), hvorpaa jeg disputerede for den statsvidenskabelige Doktorgrad (16. Juni 1902).

Min litteraire Virksomhed har væsentlig været journalistisk (faglig-politisk eller økonomisk) ved Hovedstadens Højrepressen; desuden har jeg skrevet nogle Tidsskriftsartikler, holdt adskillige Foredrag og foruden min Disputats udgivet „Kreditøkonomiens

Omsætningsmidler“ (1902). Endelig har jeg i Efteraarshalvaaret 1902 begyndt en Række Forelæsninger over Finansvidenskaben. Ihvorvel jeg som politisk Journalist og politisk interesseret ofte maa komme til overfor Døgnets Spørgsmaal at tage min Stilling efter Partilinier — man maa tage sit Parti paa godt og ondt, om man ikke vil staa isoleret, ude af Stand til at kæmpe for det, man anser for Hovedsagen, — saa er det min faste Vilje som Økonom aldrig at lade politiske eller personlige Sympatier indvirke paa min Dom om Sager eller Personer, der hører mit Studium til.

En lidenskabsløs og fordomsfri Søgen efter Sandheden — det er en absolut Forudsætning for at kunne yde et nok saa beskedent Bidrag til den dybere Forstaaelse af de menneskelige Forhold, det er Universitetets Maal at bibringe Samfundet.

XI.

Matti Oskari Helenius er født i Pälkäne i Finland den 27. Juni 1870. Blev Student i 1888 og Magister philosophiæ i 1897 ved Helsingfors Universitet. Forsvarede i 1902 ved Universitetet i København for Doktorgraden i Statsvidenskab en Afhandling ved Navn „Alkoholspørgsmaalet. En sociologisk-statistisk Undersøgelse I.“ Studerede i ca. 3 Aar Statistik og Nationaløkonomi ved Københavns Universitet under Professor H. Westergaards Vejledning. For at samle Materiale til det ovennævnte Arbejde, hvoraf allerede den danske, svenske, finske og tyske Udgave i sin Helhed er udkommen, har Forfatteren besøgt de fleste Lande i Europa. Tidligere Journalist i den finske Dagspresses Tjeneste, siden Redaktør for flere Blade for Folkeoplysning og bl. a. Sekretær i Finlands Arbejderdelegation. Nu Sekretær i Raittinden Ystävät (den finske af Staten understøttede Afholdsorganisation) og samtidig Sekretær i Statens statistiske Komité. Siden 1897 gift med Alli Trygg.

XII.

Sophus Schou, født d. 7de Sept. 1871 i Vestenskov paa Lolland. Søn af afdøde Justitsraad, Inspecteur ved Københavns

Kvægtorv William Schou og ligeledes afdøde Hustru Christine, født Christensen. Student fra Hauchs Skole 1889 med 1ste Karakter. Medicinsk Kandidat Februar 1896 med laud. Kandidat ved Øresundshospitalet Febr. 1896 til Juli 1897, ved Kommunehospitalet November 1897 til April 1898, ved Københavns Amtssygehus April 1898 til Marts 1899, ved Almindelig Hospital Maj—Juni 1899, paa Oringe Sindssygeanstalt August til December 1900, ved det kgl. Frederiks Hospital Dec. 1900 til August 1902. Forsvarede d. 25. Juni 1902 en Afhandling „Om de desmoide Svulster i den bløde Bugvægs musculo-aponeurotiske Lag“ for Doktorgraden i Medicin.

XIII.

Hans Wilhelm Rager, født 27. august 1871 i København, er søn af handelsrejsende Hans Wilhelm Rager og Petra f. Arentz. Jeg blev student fra Hauch's skole i juli 1889, blev volontør paa Kommunehospitalet i København september 1891, medicinsk kandidat med haud illaud. I. gr. i januar 1896, derefter amanuensis og vikar indtil juli 1897 (dr. Hammer i Grenaa). Vikarierede som lægekandidat paa københavnske hospitaler fra august 1897 til september 1898 (hovedsagelig paa Kommunehospitalets I. og VI. afd.).

Fra november 1898 til juni 1900 studerede jeg paa to udenlandsrejser til Paris, Berlin, Wien, München, Würzburg, Heidelberg, Hamburg orthopædisk kirurgi. Fra 1. januar 1901 har jeg været assistent paa II. afdeling af „Kliniken for vanføre“. Fra 1. februar 1901 til 30. november 1902 fast lægekandidat paa kommunens hospitaler i København.

Jeg har efter min hjemkomst fra mine udenlandsrejser holdt et par foredrag i „Medicinsk selskab“ i København og har skrevet nogle artikler, som er fremkomne dels i danske medicinske tidskrifter, dels i det tyske „Zeitschr. für orth. Chir.“ Artiklerne er: Et par bemærkninger om subluxation ved luxatio coxæ congenita og coxa vara. Tre tilfælde af medfødt for højt staaende skulderblad. Om saakaldet myositis ossificans multiplex progressiva.

Den 28. juni 1902 forsvarede jeg en for doktorgraden skreven afhandling: *Luxatio coxæ congenita*.

XIV.

Jeg, Edvard Vilhelm Emil Maar, søn af dr. med. Carl Jacob Ludvig Maar og Christine Wilhelmine født Rafn, er født i Odense d. 8. juni 1871. Jeg dimitteredes sommeren 1889 fra Borgerdydsskolen på Kristianshavn (1ste kar.), tog medicinsk embedseksamen sommeren 1896 (laud.) og forsvarede d. 30. juni 1902 min for erhvervelsen af doktorgraden i medicin skrevne afhandling: „Om nervesystemets indflydelse på kirtelsekretion med særligt hensyn til forholdene i lungerne“.

XV.

Jeg, Andreas Nicolaj Kraft Boeg, Søn af Konditor Magnus Kraft Vilhelm Boeg og Sara Birgitte Sophie Rasmussen, er født i København den 13. November 1846. I 1864 blev jeg dimitteret fra v. Westens Institut (1. Karakter), bestod i 1865 filosofisk Prøve (Udmærkelse) og tog lægevidenskabelig Forberedelseseksamen i 1867 (1. Karakter). Herefter gjorde jeg et Aars Tid Volontørtjeneste paa Frederiks Hospital, men beskæftigede mig iøvrigt ikke med Lægevidenskab, derimod med belletristisk, metafysisk og juridisk Studium, indtil jeg den 21. Juni 1876 i Dresden giftede mig med min Hustru Ida Mathilde Heckel, Datter af Instrumentmager Johan Adam Heckel og Johanne Sophie Heckel, født i Dresden den 26. Januar 1848. I September 1876 genoptog jeg det lægevidenskabelige Studium, bestod Embedseksamen i Januar 1880 (1. Karakter) og gjorde som konstitueret og surnumerær Kandidattjeneste paa Frederiks Hospital, indtil jeg den 1. Oktober 1880 nedsatte mig som praktiserende Læge i Nykøbing paa Mors. Min Praksis dér fraflyttede jeg atter den 1. April 1889 og uddannede mig indtil i April 1890 som Øjenlæge paa Professor Edmund Hansen Gruts Klinik. Af økonomiske Hensyn søgte jeg imidlertid Embede og blev den 21. Marts 1890 udnævnt til Fysikus for Færøerne og Distriktslæge i Torshavns

Lægedistrikt. Jeg tiltraadte dette Embede sidst i April samme Aar og beklædte det i halvellevte Aar, gentagne Gange i den Tid tillige konstitueret som Distriktslæge i de tre andre færøske Distriktslægeembeder. Den 12. Maj 1900 blev jeg udnævnt til Landfysikus for Sjællands søndre Landfysikat fra 1. Oktober samme Aar at regne. Den 1. Juli 1902 forsvarede jeg min for Doktorgraden skrevne Afhandling: Et epidemiologisk Bidrag til Lungeftisens Ætiologi. Jeg er Ridder af Dannebrog, udnævnt den 16. Oktober 1893 og officier de l'instruction publique, udnævnt den 21. August 1901. Af mit Ægteskab er der to Børn, en Søn, Niels Vilhelm Boeg, født den 2. December 1881, og en Datter, Marie Boeg, født den 6. April 1888.

XVI.

Jeg, Frederik Jørgensen, er født i Stenbjerg i Angel 23de Oktbr. 1863. Student 1884. Candidat Januar 1891. Derefter Candidat ved Almindelig Hospital fra $\frac{1}{2}$ 1891— $\frac{30}{11}$ 1891, herefter fast Candidat ved Kommunehospitalet fra $\frac{1}{12}$ 1891— $\frac{13}{7}$ 1893.

Udnævnt til Distriktslæge for Suderø Lægedistrikt paa Færøerne $\frac{13}{8}$ 1892, men tiltraadte først Embedet $\frac{1}{8}$ 1893. Udnævnt til Distriktslæge i Thisted med tilhørende Landdistrikt $\frac{31}{7}$ 1902. I Bibliotek for Læger har jeg skrevet: „Inkubations-tiden ved Influenza“ og »Influenza og Krim«. Under 2den Maj d. A. blev min Afhandling „Anthropologiske Undersøgelser fra Færøerne“ antaget til Forsvar for Doktorgraden i Medicin, men under 26de Juni s. A. blev jeg fritaget for det mundtlige Forsvar.

Gift $\frac{2}{7}$ 1893 med Dagmar Boesen, Datter af Capitain, By- og Herredsfoged Carl Ferdinand Boesen og Johanne von Minden.

XVII.

Holger Ludvig Bisgaard, født i København 2. Febr. 1864, er søn af fhv. maskinarbejder Ole Petersen Bisgaard og hustru Louise Vilhelmine f. Horn. Jeg blev i mit 14de år sat i stentrykkerlære, udlærtes i foråret 1883 og arbejdede derefter

som stentrykker til juletid 1888, da jeg — opmuntret og støttet på mange måder af mag. art. H. V. Clausen, hvem jeg skylder megen tak — begyndte at læse til 4de klasses hovedexamen, som jeg absolverede i sommeren 1889. 1891 fik jeg artium med første karakter, 1892 filosofikum med udmærkelse og ved juletid 1895 økonomisk-statistisk examen med laud. Kort derefter ansattes jeg som assistent ved „Statistisk Laboratorium“, og i Okt. 1897 blev jeg assistent i universitetskvæsturen, i hvilken stilling jeg endnu er.

Foruden min afhandling for den statsvidenskabelige doktorgrad „Den danske Nationaløkonomi i det 18. Aarhundrede“, forsvaret 18. Sept. 1902, har jeg skrevet en række mindre afhandlinger: Tilhører Fremtiden Bimetalismen, Den handlende Middelstand og dens Fremtidsudsigter, Den store Lockout o. fl: (Nationaløkonomisk Tidsskrift), Middelstanden og Kapitalen (Tilskueren), Et enestaaende Oplysningsforetagende (Dansk Tidsskrift), Hvorledes bestemmes Pengenes Værdi (Nationaløkonomisk Forenings Festskrift), et par småbidrag til „Danmarks Kultur ved Aar 1900“, et grundrids „Danmarks økonomiske Udvikling“ til brug ved foredrag ved den folkelige universitetsundervisning, endvidere en del boganmeldelser og endelig en mængde artikler, navnlig i Kvindernes Blad og Samfundet.

Den 25. Oktober 1897 ægtede jeg i Skibet kirke Elna Marie Rosalie Sørensen, datter af fabrikant Søren Peter Sørensen og hustru Lene S. f. Jensen.

XVIII.

Jeg, Oluf Chr. Kragh, er født i Hals d. 23de September 1870. Min Fader var Malermester Rudolph Kragh, død 1895.

Efter at have taget Alm. Forberedelsesexamen 1886, bestod jeg 1888 matematisk Artium med første Karakter som Privatist ved „Lyceum“ i København. Jeg var saa heldig som Lærer i Matematik at have afdøde Cand. mag. Adolph Meyer, af hvis udmærkede interessevækkende Undervisning jeg havde stort Udbytte, ikke mindst for min fremtidige Virksomhed som Lærer. Prof., Dr. P. C. V. Hansens Forelæsninger over Matematik paa

polyteknisk Lærestalt gav mig et godt Grundlag for Universitetsstudierne og i September 1893 bestod jeg Magisterkonferensen med Matematik som Hovedfag.

Jeg havde som Student undervist meget i Skoler og privat. Denne Virksomhed havde jeg imidlertid maattet opgive paa Grund af det forcerede Examensarbejde, og det vilde paa Grund af pekuniære Vanskeligheder have været mig umuligt at fortsætte mit Ophold i København, hvis ikke Professor Zeuthen havde ydet mig værdifuld Assistance ved at skaffe mig Ansættelse ved Frk. Kruses Skole og ved Borgerdydskolen i Helgolandsgade. Jeg benytter Lejligheden til at bringe Professoren min bedste Tak derfor. Min Tid var nu snart fuldt optaget af Undervisning, saa at der levnedes liden eller ingen Tid til Studier, og da Forholdene ved de københavnske private Skoler ikke syntes mig at love meget i Retning af forbedrede Kaar for Lærerne, besluttede jeg at søge Ansættelse i Statsskolen. 19de August 1897 blev jeg Timelærer ved Nykøbing Katedralskole, i hvilket Embede jeg modtog kgl. Udnævnelse fra 1ste August 1900.

Jeg har i den siden da forløbne Tid særlig studeret Funktionsteori, Mekanik og matematisk Fysik. Det første offentliggjorte Resultat af disse Studier var min Disputats: Studier over Pendulbevægelsen, som jeg havde den Ære at forsvare for den filosofiske Doktorgrad d. 26de September d. A.

Den 14de April 1895 ægtede jeg Anna Schulz, Datter af Førstelærer S. Schulz.

XIX.

Jeg, Vilhelm Ellermann, er født d. 28de December 1871 i Kjøbenhavn. Mine Forældre er Skoleinspektør, cand. theol. F. Ellermann og Hustru Amalie Cathrine, født Plenge. Student 1889 med 1ste Karakter. Medicinsk Embedsexamen 1896 med Laud. Studerede normal Histologi Vinteren 1896—97 hos Docent, Dr. phil. R. Bergh. Foraarssemestret 1897 tilbragte jeg i Heidelberg, hvor jeg dels hørte kliniske Forelæsninger, men navnlig studerede pathologisk Anatomi under Professor Arnold. Var derefter Kandidat paa Alm. Hospital i 1 Aar og paa Øresunds-

hospitalet i $\frac{3}{4}$ Aar. Universitetets Guldmedaille 1899 for en Afhandling om Kystomer i Nyre og Lever. Med Understøttelse fra Universitetet og Staten foretog jeg en Studierejse fra 1ste Oktober 1899 til August 1900. Studerede i Berlin pathologisk Anatomi, særlig Svulstlære, hos Professor Hanseemann; i Paris og Nancy væsentlig normal Histologi og Klinik. Fast Kandidat ved Kommunehospitalet fra 1ste November 1900 til 1ste Juli 1902, da jeg blev ansat som klinisk Assistent ved Frederiks Hospital. Disputerede for Doktorgraden den 30. Sept. 1902 („Undersøgelser over Marvskedefarvningernes Kemi“). Foruden dette Arbejde har jeg publiceret følgende: 1) Histologische Untersuchungen von Leber- und Nierencysten. Nord. med. Archiv 1899. 2) Ueber die Structur der Darmepithelzellen von Helix. Anat. Anzeiger 1899. 3) Ueber die Schleimsecretion im Eileiter der Amphibien. Anat. Anzeiger 1900. 4) (Sammen med Dr. med. Bing) Zur Mikrochemie der Markscheiden. Arch. f. Anat. und Phys., Phys. Abth. 1901.

XX.

Jeg, Hans Henrik August Bertelsen, er født d. 12. maj 1874 i Lyngby ved Grenå som søn af daværende lærer ved Lyngby seminarium Hans Christian Valdemar Gustav Bertelsen og hustru Anna Katrine, født Kehlet. Lyngby seminarium blev nedlagt samme år, som jeg blev født, og mine barneår tilbragte jeg i Vejle (1874—78), Fredericia (1878—84) og Århus, hvor min fader 1884 blev ansat som inspektør ved det kommunale skolevæsen. 1891 blev jeg student fra Århus katedralskole (sproglig-historisk retning, første karakter), og året efter tog jeg filosofikum (første karakter). Pædagogiske, sproglige og historiske interesser førte mig til at vælge filologien som studium; 1897 fik jeg universitetets guldmedalje for en besvarelse af prisopgaven i nordisk filologi: „en fremstilling og kritisk vurdering af de nyere undersøgelser angående eddadigtenes oprindelse og alder“, og juni 1898 tog jeg skoleembedsexamen ved det filosofiske fakultet med dansk som hovedfag, latin og historie som bifag (første karakter).

Efter embedsexamen har det meste af min tid været optaget af undervisning, væsentlig i dansk og oldnordisk ved københavnske latin- og realskoler, fra august 1901 tillige ved Metropolitanskolen; jeg har desuden bl. a. undervist på statens kursus for lærere, og fra oktober 1902 har jeg været knyttet til dette kursus som sekretær. Ved siden af selve undervisningen har også almindelige skole- og pædagogiske spørgsmål og særlig bestræbelserne for at forbedre de københavnske latinskolelæreres kår lagt beslag på min tid og interesse.

En kort tid (oktober 1899—juli 1901) har jeg været knyttet til Universitetsbiblioteket som ekstraordinær medhjælper.

Mine studier af dansk og oldnordisk sprog og litteratur har jeg stadig fortsat i så vid udstrækning, som jeg har kunnet få tid til; en prisopgave, som Videnskabernes Selskab udsatte i foråret 1900, men som jeg ikke kunde få tid til at besvare, førte mig ind på studiet af Didrikssaga og Didriksagnene, og en frugt af dette studium var den afhandling „om Didrik af Berns sagas oprindelige skikkelse, omarbejdelse og håndskrifter“, som jeg d. 3. oktober 1902 forsvarede for den filosofiske doktorgrad. Foruden min disputats har jeg kun offentliggjort nogle anmeldelser i Arkiv f. nord. Filologi og Nord. Tidsskrift f. Filologi.

Siden maj 1899 har jeg været alumne på Borchs kollegium; jeg er forlovet med frøken Sophia Yhlen-Olsen, master of arts ved Bryn Mawr College i Pennsylvania og magistra artium ved Københavns universitet, datter af ingeniør Tinius Olsen i Philadelphia og hustru Charlotte, født Yhlen.

XXI.

Carl Edvard Bloch, Søn af Konsul, Fabrikant Lauritz Heymann Bloch og afdøde Hustru Dorthea Andersen. Jeg er født i København d. 21. September 1872. Artium 1890 (1ste Karakter). Medicinsk Embedsexamen Januar 1897 (Laudabilis). Konstitueret Kandidat ved Frederiks Hospital Maj—Juli 1897, Assistent under Professoratet i klinisk Medicin April 1898—April 1901. Kandidat ved Københavns Amtssygehus April 1901—April

1902, ved Oringe Sindssygeanstalt April 1902—Juli 1902, ved Frederiks Hospital fra Juli 1902.

Under min Virksomhed som klinisk Assistent har jeg offentliggjort følgende Arbejder: „Et Indlæg i Spørgsmaalet om Bacterium coli's Antagonisme mod de øvrige Urinbakterier“ i Hospitalstidende 1899. Sammen med Professor, Overlæge Knud Faber: „De patologiske Forandringer i Fordøjelseskanalen ved den perniciøse Anæmi og den saakaldte Tarmatrofi“ i Nordiskt medicinskt Arkiv 1899 og i Zeitschrift für klinische Medicin 1900.

Den 4. Oktober 1902 forsvarede jeg en Afhandling „Studier over Tarmbetændelse“ for Erhvervelsen af den medicinske Doktorgrad.

Universitetets aarlige Fest til Minde om Kirkens Reformation vil blive afholdt i Universitetets Festsal Torsdagen den 20de November Kl. 12. Talen holdes af Professor, Dr. phil. & jur. H. Høffding. Efter denne Tale vil Universitetets Rektor, Professor, Dr. phil. V. L. P. Thomsen give en kort Oversigt over, hvad der har tildraget sig ved Universitetet i det nu fuldendte Aar, samt proklamere Sognepræst i Christianssted paa St. Croix H. C. J. Lawaetz som Licentiat i Theologien, Cand. jur. H. Federspiel og midlertidig Docent ved det rets- og statsvidenskabelige Fakultet L. A. Grundtvig som Doktorer i Lovkyndighed, Professor i det rets- og statsvidenskabelige Fakultet H. L. Westergaard, Sekretær ved Borgerrepræsentationen i København og Assistent i Justitsministeriet, Cand. jur. & polit. F. E. Pio, Cand. polit. L. V. Birck, Mag. phil. ved Helsingfors Universitet M. Helenius og Assistent i Universitetskvæsturen, Cand. mag. H. L. Bisgaard som Doktorer i Statsvidenskab, Korpslæge i Hæren P. H. C. Videbech, Cand. med. E. S. A. Hauch, prakt. Læge paa Frederiksberg J. E. Jensen, Reserve-læge paa Frederiks Hospital J. L. A. Stein, prakt. Læge paa Frederiksberg S. Schou, Cand. med. H. W. Rager, Cand. med. E. V. Maar, Landfysikus for Sjællands søndre Landfysikat A. N. K. Boeg, Distriktslæge i Thisted Fr. Jørgensen, klinisk Assistent ved Frederiks Hospital V. Ellermann og Cand. med. C. E. Bloch som Doktorer i Medicinen, Mag. sc. T. Bonnesen, Adjunkt ved Nykjøbing Kathedralskole O. Chr. Kragh og Cand. mag. H. H. A. Bertelsen som Doktorer i Filosofien, hvorefter han overgiver Rektoratet til den for næste Aar valgte

Rektor, Professor, Dr. phil. & jur. H. Høffding. Samtidig overtages Dekanatet i det theologiske Fakultet af Professor J. C. Jacobsen, i det rets- og statsvidenskabelige af Professor, Dr. jur. C. Torp, i det lægevidenskabelige af Professor, Dr. med. N. T. Rovsing, i det filosofiske af Professor, Dr. theol. & phil. F. P. W. Buhl og i det matematisk-naturvidenskabelige af Professor, Dr. phil. H. F. E. Jungersen.

Den sædvanlige Festkantate udføres af Studentersangforeningen.

Videnskabens og vor Højskoles Venner og Velyndere indbydes ved dette Skrift til at deltage i Festen i Forening med Højskolens Lærere og Studerende.

Kjøbenhavn, den 8de November 1902.

Under Universitetets Segl.

